

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
BÖLGESEL ARAŞTIRMALAR ANABİLİM DALI
ORTADOĞU ARAŞTIRMALARI

1979 İRAN DEVRİMİ SONRASI ŞİİLİĞİN ORTADOĞU POLİTİKASINDAKİ
ROLÜ VE ETKİLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
Cihan TAŞ

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Cümhur ASLAN

anakkale – 2017

TAAHHÜTNAME

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum **“1979 İran Devrimi Sonrası Şiiliğin Ortadoğu Politikasındaki Rolü ve Etkileri”** adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

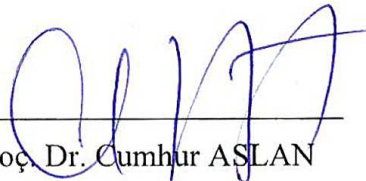
Tarih

11/09/2017

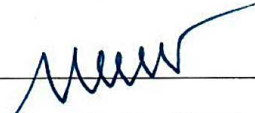
Cihan TAŞ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Cihan TAŞ'a ait "1979 İran Devrimi Sonrası Şiiliğin Ortadoğu Politikasındaki Rolü ve Etkileri" adlı çalışma, jürimiz tarafından Bölgesel Araştırmalar Anabilim Dalı, Ortadoğu Araştırmaları Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Üye Doç. Dr. Cumhur ASLAN
(Danışman)

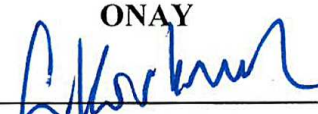

Üye Doç. Dr. Gökhan GÖKULU

Üye Doç. Dr. Mevlüt ÖZBEN

Tez No : 19156564

Tez Savunma Tarihi : 11/09/2017

ONAY

Doç. Dr. Şerif Korkmaz
Enstitü Müdürü

12.09.2017

ÖZET

1979 İRAN İSLAM DEVRİMİ SONRASI ŞİİLİĞİN ORTADOĞU POLİTİKASINDAKİ ROLÜ VE ETKİLERİ

Kadim bir irfan geleneğine sahip olan İran, kültürel, dinsel ve siyasal açıdan sağlam kökler barındıran devletçi bir yapıya sahiptir. Eski dönem Pers yaşamından krallıkların dönemsel hakimiyeti ve hanedanlıkların kurulup tarihsel kırılma dönemi yaşadığı süreçlere kadar coğrafya, gerek ekonomik hakimiyetin gerek siyasi gerekse de dinsel hareketliliklerin yaşandığı ve özellikle 1979 devrimi öncesinin sürüncemede kalan dini hareketlerinin sonuca ulaştığı bir yapıyla şekillenmiş, nihai olarak İslami bir toplumun örneğini ihdas etmiştir. Öncelikle bu tarihsel arka planın gelişimi üzerinde İslami siyasanın ideolojik bir kolu olan Şiiliğin, İran coğrafyasında nasıl bir toplumsal sinerji ve devletleşme süreci oluşturup devlet ideolojisi haline geldiğini görmekteyiz.

İran'ın ideolojik olarak kullandığı Şiilik 1979 İslam devrimiyle beraber siyasallaşmış ve bölgesel konumunun sağladığı avantajları kullanarak İran, “devrimin ihracı” anlayışına eklemlenmiştir. Ezilen Müslüman toplumların hamiliğini üstlenen İran'ın “anti-emperyalist” bir söylemle, “yalnızca İslam Cumhuriyeti” sloganıyla “bağımsız-izole” bir dış politika izlemesi de temel ideolojik hassasiyetleri ön plana çıkarmıştır. Ancak uygulanmaya çalışılan bu hassasiyet sonucunda iç ve dış siyasetin birçok alanında zorlukla karşılaşan İran rejimi “devrimin ihracı” fikrinden uzaklaşarak pratikte dış politikasında İslamcı ideolojinin tersine ulusal çıkarların belirleyici olduğu bir değişime evrilmiştir. Bu etki alanının genişlemesiyle ve farklı coğrafyadaki Şiilerle bağlantılar sonucu “Şii Hilali” söylemini ortaya çıkarmıştır. Bu yazıda da devrim süresince İran'ın Şii politikasını, “siyasal İslam” ideolojisi altında bölgede ve küresel boyutlarda kullanarak nasıl bir rol ve etki yarattığı; Ortadoğu'nun en önemli kırılma yapısı olan mezhep kartını, siyasi olarak Şiilik üzerinden kullanmasındaki nedenleri çalışma boyunca ortaya koyma gayreti içerisinde olacaktır.

Anahtar Kelimeler: 1979 İran İslam Devrimi, Şii Hilali, Mezhep, Siyasal İslam, Ortadoğu

ABSRTACT

THE ROLE AND IMPACTS OF SHIISIM IN THE MIDDLE EAST POLITICS AFTER THE IRANIAN ISLAMIC REVOLUTION IN 1979

Iran, which has a tradition of wisdom, has a statist structure that has robust roots in cultural, religious and political terms. Until the periodic domination of the kingdoms from the ancient Persian life and the process of the establishment of the dynasties and the period of the historical of the dynasties break up, geography has been shaped by a form reached conclusion of both economic domination, political and religious movements, and especially the religious movements was in abeyance before 1979 revolution, and ultimately it has created an example of an Islamic society. First of all, we can see how Shiism, an ideological chain of Islamic politics on the development of this historical background, has created a social synergy and state process in Iranian geography and become a state ideology.

Shiism, which Iran uses ideologically, is politicized by the 1979 Islamic revolution, and Iran has been attached to the “export of the revolution” concept by taking advantage of its regional position. Iran, which undertakes the patronage of oppressed Muslim societies, also pursue an “independent-isolated” foreign policy with the slogan of “only the Islamic Republic”, an “anti-imperialist” rhetoric which brings out the basic ideological sensitivities. However, as a result of this sensitivity to be implemented, the Iranian regime, which has faced difficulties in many areas of domestic and foreign politics, by moving away from the idea of “exporting the revolution”, has evolved a change in its foreign policy in practice that, contrary to the Islamist ideology, the national interests are decisive. With the expansion of this domain and the results of connections to the Shiites in different geographies, Expression of “Shia Crescent” was revealed. This article also explains how, during the revolution, Shiite politic creates influences and role by using in the global dimension and in the region under the ideolgy of “political Islam” of Iran; As the most important fragile structure of the Middle East, it will endeavor to reveal throughout the study the reasons for using the sectarian card through Shiism.

Key words: 1979 Iranian Islamic Revolution, Shia Crescent, Sect, Political Islam, Middle East

ÖNSÖZ

İran her yönüyle Ortadoğu'da dikkatleri üzerine çekmiş bir ülke olarak benim de ilgiyle takip ettiğim ve üzerinde çalışmak istediğim bir alan olmuştur. Bu açıdan gerek arkaik dönem dini ritüelleri gerek yakın zamanda ilk olarak bir İslam devriminin gerçekleşmiş olması gerekse de sinema, tiyatro ve de müzikal zenginliğiyle dünya da ismini mukim kılmış ve yer edinmiştir. Tüm bu ortak unsurların yarattığı merakla yola çıkarak bir kolaylık sağlayacağı umuduyla ilk önce toplumu her yönden etkileyen ve sosyolojik olarak devrimle değişim geçirmiş bu kültürel başkalaşmayı yakından anlamada en iyi analiz etme pratiği olarak bu çalışmada olduğu gibi İran siyasetini yakından okuyarak başladım. Bütün imkânlar dâhilinde elimden geleni yaparak ortaya koymaya çalıştığım bu çalışmada hata ve eksiklikler bana aittir.

Bu yola çıkarken bana olan destekleriyle her zaman yanımda yer alan başta ailem olmak üzere ve her daim tez çalışmamla ilgili katkılar sunup yönlendiren değerli hocalarım Yrd. Doç. Dr. Salem KHALAF, Doç. Dr. Gökhan GÖKULU, Doç. Dr. Mevlüt ÖZBEN ve danışman hocam olan Doç. Dr. Cumhur ASLAN hocama en içten dileklerimle teşekkür ederim. Saygılarımla.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSRTACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	iv
GİRİŞ	1

BÖLÜM I

İSLAM TARİHİNDE ŞİİLİK

(ORTAYA ÇIKIŞI, DÖNEMLER, OLAYLAR VE KAVRAMI)

1. Şiilik Kavramı	8
1.1. Şia'nın Ortaya Çıkması Ve Dört Halife Dönemi	9
1.2. Hz. Peygamberin Vefatı Sonrası Yaşanan Siyasi Gelişmeler	11
1.2.1. Hz. Ali'nin Seçilmeme Meselesi	11
1.3. Yönetim Sorunu Bakımından İlk Şiiliğin Ayırıcı Özellikleri	13
1.3.1. İmamet Modeli	13
1.3.2. Ehl-i Beyt Anlayışı	15
1.3.3. Mehdi Anlayışı	16
1.4. Dört Halife Dönemi Politik Tutum	17
1.4.1. Hz. Ali Dönemi Ve İmamet İddiaları	19
1.4.2. Kerbela Olayı Ve Anlamı	21
1.5. Osmanlı-İran İlişkileri	22
1.6. İran'ın Şiileşme Süreci	26
1.6.1 Kaçar Dönemi ve Necef Ulemasının Şii Siyasetindeki Önemi.....	28

BÖLÜM II

XX. YÜZYILDA ORTADOĞUDA ŞİİLİK

2. 1979 İran Devrimi	32
2.1. İran'da İslami Hareketler Ve Devrim	35
2.1.1. Ayetullah Ruhullah Humeyni Ve Velayet-i Fakih	37
2.1.2. Ali Şeriatî Ve Hüseyiniyye-i İrşad	40
2.1.3. İran İslam Devrimi'nin Yarattığı Siyasi Ve Toplumsal Değişim	42
2.1.4. Devrim Sonrası İran'ın Jeopolitik İlişkilerinin Şekillenmesinde Şiilik Faktörü.....	44
2.2. Irak-İran Savaşı	48
2.3. İran'ın Şii Politikasının Lübnan, Suriye Ve Irak'taki Etkileri	50
2.4. İran Şiiliğinin Körfez Ülkelerine Etkileri	59
2.5. Şii-Vahhabi İlişkileri	67
2.6. Şii Jeopolitiğinin Yemen'deki Rolü	70
2.7. Güç Dengesi Vizyonu Olarak Azerbaycan, Pakistan ve Afganistan'da Şii Faktörü Ve İran	72

BÖLÜM III

SON DÖNEMDE İRAN SİYASİ YAKLAŞIMLARI

3. “Şii Hilali” Söyleminin Bölgedeki Karşılığı Ve Mezhepçilik	79
3.1. Şii Siyasetinde Takiyye Anlayışı	83
3.2. Türkiye-İran İlişkilerinde Mezhep Faktörü	85
3.3. “Arap Baharı” Sürecinde İran Politikası	90
SONUÇ	95
KAYNAKÇA	99

GİRİŞ

Dinler tarih boyunca yerleştiği toplumların sosyal gerçeklerini yansıtmada önemli bir ifade aracı olmuştur. Özellikle Ortadoğu’da toplumsal yaşamın şekillenmesinde din mefhumu belli bir amentü çevresinde insanları bir araya getirmede işlevsellik göstermiştir. Yahudi toplumunda dini işlevsellik biçimi olaraktan adil toplumun dünyanın sonu gelmeden kurulamayacağını yani Mesih anlayışını idealize etmiştir. Ancak İslam toplumunda bilakis ölümlü dünya da Medine’de adil bir toplum yaratıldı ve dinin toplumsal düzeni kurmasında sahîh biçimde politik yapılar oluşturdu. Devlet aygıtlarını oluşturan dini inançlar sadece birlikte yaşanabilir normları değil aynı zamanda geçmiş kültürel özellikleri de müşterek bir paydaya indirgeyerek geleneksel olanı yani “ortak hafıza” etrafında birleştirdi. Bu açıdan köklü bir devlet geleneğine sahip Firavunlar ülkesi Mısır, Pers geleneğinin mirasçısı İran, Mezopotamya’da kurulu devletler, Eski Yunan ve Roma kuşağına kadar bölge koşullarına göre ileri devlet sistemine sahip yapılarıdır. Bu yapıların bıraktığı inanç ritüelleri ve kültürel aidiyet bir anlamda süreklilik içerisinde kırılmalar gösterdi. Bunun en sarîh biçimde göstergesi din konusunda olurken, diğer taraftan tarih sahnesine çıkan İslam’ın yayılma ihtiyacında da görüldü. Çünkü Ortadoğu’da ortaya çıkan Yahudilik veya Hristiyanlığın kendisini din olarak kabul ettirmesindeki şartlar İslam’dan nitelikleri bakımından farklıydı. Dogmatik olarak ancak kendi içerisinde bütünsellik arz eden İslam, Mekke ve Medine de bağdaşık Arap kabilelerinin yaşadığı ortamda zuhur etti. Fetihlerle birlikte Arap Yarımadasının dışına çıktı ve dönemin özgül koşullarına göre toplumsal yapılara olan yaklaşımı İslami akideyle paralellikler gösterdi. Toplumların bu süreçte İslam’ı seçmesi farklı kültürel yapıların Araplarla birlikte İslam’ın etkisi altına girmesine neden oldu. Tarihsel süreç boyunca da din toplum temelli öznelere “ortak hafızası” olmaktan öte bir kimlik halini aldı.

Batı’nın sömürgeci anlayışının Ortadoğu’ya temerküz etmesi kimlik algısını din tekeline çıkarıp, milliyetçilik ideolojisiyle kültürel boyuta taşısa da 20.yydan itibaren siyasallaştırmıştır. Milliyetçilik dalgası bu anlamda din kimliğiyle paralellikler gösterdiğini söyleyebiliriz. Bu açıdan İran’a bakıldığında 1979 İslam devrimi sonrasında Şiilik kimliği bölgede İran devletinin temel hüviyetinin karşılığı olmuştur. Keza bu Şii kimlik

hassasiyetine paralel ulusal/milli çıkarların hakim olduğu milliyetçi pragmatizm de kendini göstermiştir¹.

Uluslararası ilişkilerde Ortadoğu, milliyetçi/kimliksel söylemin dışında çok nedenli siyasal ilişkilerin geliştiği, küresel dünyanın kendi siyaset çizgisine Ortadoğu üzerinden yön verdiği özel bir bölgedir. 11 Eylül saldırıları sonrası değişen ABD'nin Ortadoğu İslam politikaları Afganistan, Irak gibi devletlere müdahalesi bölge siyasetini yeni bir evreye sokarak şekillenmiştir. Bu bölgelere müdahaleden doğan güç boşlukları Ortadoğu'da farklı mezhebe tâbi devletlerin hâkimiyet savaşına dönüşmüştür. Özellikle İran devletinin Şii mezhebine dayanarak meşruiyet kazandırmaya çalıştığı bölgesel güç olma düşüncesi, bölge devletlerini sürekli tedirgin etmiştir. ABD'nin Irak müdahalesi sonrası Şiilerin devlet kademelerinde yer alması, Suriye de Baas rejiminin İran güdümlü hareketi ve Lübnan Hizbullah'ının İran'ın yanında yer alması bölge diplomasisinin geleceği açısından sürekli sıcak tutulabilecek mezhep çatışmalarına kapı aralamıştır. Ancak İran'ın dış politikasında kullandığı Şiilik, yerine göre dini söyleminin tersine stratejik referanslara dayanarak kullanılmıştır. Bu açıdan seküler Arap yanlısı politika öne süren Suriye ile ilişkiler dini temelli olmaktan ziyade stratejiktir. Diğer açıdan dini bir devlet olan Suudi Arabistan ile İran rejimleri iyi ilişkiler kuramamıştır.

Değişen sosyo-ekonomik şartlar ve enerji kaynaklarına duyulan gereksinim binlerce yıl öncesinin din/mezhep savaşlarının muhtevasını ihtiyaca göre belirlemiştir. Din devletinin jeopolitik önemini koruması ve genişletmesi açısından, bulunduğu zamanın gereklerine doğru stratejik ve mezhepsel bir siyaset izleyen İran, bu çalışmada, devletin resmi dini olan Şii kozuyla, bölgede oluşturduğu siyasi etki alanını nasıl bir denklemde meşruiyet kazandırdığı ve yine Şiilik inancının bir doktrini olan “Velayet-i Fakih” inancıyla diplomatik ilişkilerine yön verip bölge üzerindeki etkileri üzerinde durulacaktır.

Çalışmanın birinci bölümünde Şii inancının ortaya çıkmasında yaşanan tarihi arka plana dikkat çekip ve bugün hâlâ bir matem olarak anılan ve Şiiliğin siyasallaşmasında tarihi öneme sahip olan Kerbela olayına değinilecektir. Çalışmanın bu kısmı bir devlet ideolojisi olmadan önce Şiiliğin, İslam'ın bir kolu olarak, diğer mezheplerle doktriner

¹ Bu açıdan Irak-İran savaşı sonrası Rafsancani döneminde İran ilişkilerinde dine dayalı kimliği geride bırakıp milliyetçi-ulusal kimliğe dayalı siyaset ilişkisini ön plana çıkarmıştır.

anlamda farklılıkları ve Hz. Ali haksızlığı üzerinden yaratılan iktidar olma düşüncesi sorgulanacaktır.

İkinci bölümde 20. yüzyılda Şiiliğin yeniden anlam kazanarak İran’da devrimle birlikte ortaya çıkan politik yapısı ve siyaset sahnesindeki etkilerine değinilecektir. Özellikle Humeyni ve Ali Şeriatî gibi düşünürlerin kavramsal içeriğini yeniden oluşturduğu “Devrimci İslam”, “içtihat” ederek dinin akılla yeniden yorumlanması gibi anlayışlarla oluşturulan Şii ideolojisinin, İran da ortaya çıkardığı Şah karşıtı muhalefet üzerinde durulacaktır. Geleneksel İslam’ın praksis bir içeriğe kavuşturulmasıyla, devrim sonrası devam eden İslami söylem retoriğinin İran Devleti dışında, küresel ve yerel güçlerle, Şiilik temelli siyaseti sorgulanacaktır. Diğer taraftan “Şii jeopolitiği”nin kazandığı önemle birlikte, bölgede ortaya çıkan “Şii Uyanışı”na dikkat çekilecektir.

Son bölüm de ise Ortadoğu’da yaşanan “Arap Baharı” gelişmeleri karşısında İran’ın siyasi tutumu üzerinde durulacaktır. Ayrıca “Şii Hilali” söyleminin, Ortadoğu denklemi içinde anlamı üzerinde durularak, ortaya çıkarılan mezhep ayrılığının siyasi boyutu üzerinde durulacaktır. Bu anlamda özellikle Türkiye-İran ilişkilerinin gelişmesinde mezhep faktörünün sonuçları üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

Tez çalışmasının önemi, konusu, amacı, kapsamı, sınırları ve kaynakların kullanımı bakımından izlenen metodolojik yöntem hakkında da kısaca bilgi vererek konuya değinmekte yarar vardır. Bu açıdan:

- Araştırmanın Konusu ve Amacı:

Araştırmanın konusunu oluşturan ana eksen, 1979 İran İslam Devrimi’nin bir sonucu olarak Şii politikasının, bölge siyasetinde ortaya çıkardığı etkiler ve bu politik süreçlere İran’ın stratejik bir yaklaşım belirleyerek dahil olup; Ortadoğu siyasetinin belirlenmesinde etkin bir aktör olarak nasıl yer almaya çalıştığını incelemeyi amaç edinmektir. Çünkü 20. yüzyılda meydana gelen İslam Devrimi, bölge siyasetini birçok yönden etkilemiş ve teorik olarak tarihte meydana gelmiş devrimlerin aksine farklı bir ideolojik amentü ortaya çıkarmış ve bu durum siyasal düşüncelerin veya ön görüşlerin temelini sarsmıştır. Genel olarak bu durum hem siyaset bilimciler açısından tartışma yaratırken diğer taraftan Ortadoğu’da İslami model olarak, farklı bölgelerde örnek alınan bir dalgalanma yaratmıştır.

İran'ın ideolojik baskınlığının ve model olarak farklı bölgesel alanlarda yayılması, bölge devletlerini tehdit eden bir durumla karşı karşıya getirmiştir. Özellikle İran Körfezinde Suudilerle olan rekabet ve Irak-Lübnan hattı üzerinden uzanan ideolojik hassasiyetler, Asya bölgesinde (Azerbaycan, Afganistan, Pakistan vd.) iddia edilen aidiyet hakları bunun bariz örneklerini teşkil ettiğini söyleyebiliriz. Ancak bu çalışmanın amacında da olduğu gibi belirtilmek istenen İran'ın Şii politika ile birlikte izlediği “siyasal İslam”ı dış politikanın önemi ve mezhep kartını kullanmasındaki nedenlere değinebilmektir. Ancak İran'ın “siyasal İslam” üzerinden belirlemeye çalıştığı dış politika yaklaşımları bölgede karşılık bulsa da, kullandığı tek seçenek olmadığı bilakis pragmatik bir şekilde ulusal çıkarların da belirleyici olduğu ilişkilerin geliştiğini anlatmaya çalışmaktadır. Hasılı, İran İslam Devrimi'nin ideolojik, siyasi, sosyal, kültürel yapılarda meydana getirdiği değişim ABD, İsrail, Çin, Rusya, Suudi Arabistan gibi devletlerin Ortadoğu'yu yeniden tanımlamada uluslararası sistemin niteliğini ve tutumunu sorgulamaya maruz bırakmıştır.

- Araştırmanın Önemi:

İran köklü tarihi bakımından Ortadoğu bölgesinin temel dinamiklerini belirlemede sürekli güçlü bir devlet olmuştur. Binlerce yıllık kültürel birikim, medeniyet, devlet yönetimi gibi unsurlar bu açıdan İran devletinin inceleme konusu yapılmasında önemli saiklerdir. Yakın tarihte de 20. yüzyıla uzanan bu İran merkezli gelişmeler farklı boyutlar kazanarak İslami bir rejimin devrimle kurulan ilk örneğini ihdas etmiştir.

1917'de Bolşevik Devrimi gibi bir olayın vukuu bulmasıyla devletçi-kolektif toplum örneği gibi bir toplumsal yapıyı alternatif olarak uluslararası topluma sunmuş ve bu durum Sovyetler Birliği'nin yükselmesine neden olmuştur. Keza 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin ilan edilmesi bir nevi imparatorluk rejiminin çöküşünün sonucuydu. 1949 Çin'de Kültürel Devrimi, 1990'larda Sovyetlerin dağılması gibi olaylar ve Avrupa sosyalist rejimlerinin çökmesi dünya siyasi tarihinde bir dönüşümün başlangıcını meydana getirmiştir. ABD'nin soğuk savaşın sona ermesiyle birlikte küresel ölçekte belirleyici konuma yükseltmiş ve başta Ortadoğu olmak üzere birçok bölgede etkinlik kurmasını sağlamıştır. Diğer taraftan 1948'de İsrail Devleti'nin kurulması İslam toplumunda bir takım kaygıların meydana gelmesine neden olmuştur. Bütün bu tarihsel süreç içerisinde 1979'da İran'da İslam Devrimi'nin gerçekleşmesi bu anlamda bölgede ABD-İsrail gibi

devletlerin varlığına karşı, alternatif olarak “yalnızca İslam Cumhuriyeti” , “anti-emperyalizm” sloganıyla örnek model olmaya çalışmıştır. Bu açıdan bölge siyasetine karşı Batılı devletlerin tutumu İran’a yönelik gelişmiş ve farklı boyutlar kazanmıştır.

İslam Devrimi, ulema sınıfını siyasallaştırarak model olarak sunmakla kalmamış bugün Ortadoğu coğrafyasının en önemli iskeletini oluşturan din tutkalını mezhepsel çatışmalara gebe bırakmıştır. Bu açıdan bölge devletlerinin önemli handikabı olan mezhep çatışmaları ve yakın dönemde “Arap Baharı” adı altında başlayıp bölgeye yayılan ayaklanma hareketlerinin meydana getirdiği çatışmalar ve Suriye savaşındaki siyasi manevralar mezhepsel çatışma içeriğini taşımaktadır. İran’ın gerek Şii siyaseti üzerinden dış politika hassasiyetleri belirlemesi, gerekse stratejik davranıp İslami ideolojiden öte ulusal çıkarlarının belirleyici olduğu milli/ulusalcı nedenlerle hareket etmesi ve en son nükleer güç olma yolundaki adımları, İran gibi bir devletin çok detaylı ve derin incelenmesinin önemini ortaya koymuştur. Öte taraftan “Şii Hilali” olarak adlandırılan, stratejik açıdan önemli olup enerji kaynaklarına yakın bir coğrafyada yer almak ve önemli enerji kaynaklarına sahip olmak İran’ı önemli kılan temel nedenler olmuştur.

Yukarıda İran’ın araştırma konusu olarak incelenmesinde birçok neden sıralanmıştır. Ancak spesifik olarak bu araştırmanın sınırlarını oluşturan önemin daha çok İran’ın Şii politikasının etkileri ve rolü üzerinden gelişmiştir. Çünkü araştırmanın önemini ortaya koyan da Şii politikasının uygulanmasının tüm yukarda sayılan ekonomik, stratejik, enerji, bölgesel güç olma iddiasını barındırmasıdır. Bu açıdan Afganistan’dan Körfez bölgesine ve Irak’tan Lübnan’a uzanan bu eksen içerisinde Şii politikası İran devletinin temel dış politika aygıtıdır.

Nitekim, bugün Ortadoğu’da yaşanan gelişmeleri anlamak için İran dış siyasetini belirleyen ilkelerin neler olduğunu ve bu ilkeler içerisinde Şiilik politikasının yarattığı etki ve sonuçların bölgede devletlerinde nasıl şekillendiğini idrak etmek, araştırmanın önemini ortaya koymaktadır. Son olarak İran’ın Suriye ve Yemen’de konum elde etmeye çalışmak için ülkedeki Şii kökenli isyancıları desteklemesi, Şii politikasının bölge dengelerinde önemli role sahip olduğunun göstergesidir. Yeni vadede ABD’nin Donald Trump ile İran aleyhine yaptığı açıklamalar ve özellikle İran’ın bölgedeki hareket alanını daraltmaya yönelik Suudilerle ittifak halinde hareket edeceğini açıklaması yeni bir mezhep bloku

oluşturmakta; Arap/Sünni bloğu İran’a karşı desteklemektedir. Bu nedenle bölgede sıcak tutulan mezhep faktörü ve İran siyaseti, bu araştırmanın önemini güncel kılacaktır.

- Araştırmanın Kapsamı ve Sınırları:

Araştırma, Şiilik kavramını tanımlayıp İslam tarihi içerisindeki gelişmesi, önemi ve siyasallaşması gibi konular üzerinde durarak; bir tarihsel arka plan sunarak yazılmaya başlanmıştır. İkinci bölümde ise Şiiliğin merkezi haline gelen İran’ın Şiileşme süreci ve bu süreç içerisinde ulema sınıfının, İran İslam Devrimi süreci içerisinde Şah karşıtı toplumsal muhalefet üzerindeki etkileri üzerinde durulmuştur. En önemlisi Ali Şeriatî gibi Şiiliğin muhtevasını anlatarak verdiği dersler ile devrimin önemli bir parçası haline gelen fikirlerine değinilmiştir. Öte taraftan devrimi teorize eden ve devrimin lideri Humeyni’ye değinilmiştir.

Araştırmanın temel eksenini oluşturan devrim sonrası süreçte özellikle Irak-İran savaşında yaşanan Şii/Sünni blok arasındaki mezhepsel çatışmaların Ortadoğu’daki etkilerine değinmek olmuştur. Keza İran’ın devrim sonrası Şiiliği, “siyasal İslam” adı altında bölgede dış politika olarak kullanması; 11 Eylül saldırıları sonrası ve ABD’nin Irak müdahalesiyle birlikte, Irak’ta, İran Şiiliğinin varlık kazanması üzerinde durulmuştur. İran’ın Lübnan’da Hizbullah ile olan ilişkileri üzerinde durulmuş ve bu açıdan Suriye üzerindeki etkiler anlatılmaya çalışılmıştır. Bu açıdan Körfez bölgesi üzerindeki hakimiyet kurma siyasetiyle birlikte, Suudilerin İran’a yaklaşımı ve en önemlisi Yemen konusunda İran-Suudi Arabistan ilişkilerindeki mezhepsel politika yaklaşımları izah edilmiştir. İran’ın önemli bir havzası olarak Hazar bölgesindeki jeopolitik yaklaşımı, Azerbaycan, Afganistan ve Pakistan’daki İslami örgütlenmeler üzerinden bu ülkeler ile olan diplomatik ilişkileri ve çıkarları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Son olarak, İran İslam Devrimi’nin “Şii Hilali” söylemi açısından politik yaklaşımı üzerinde durulmuş ve Türkiye siyasal hayatı üzerindeki yansımaları ve mezhep algısı anlatılmaya çalışılmıştır. İran devletinin bu manada “Arap Baharı” sürecinde üstlendiği misyon bu çalışma boyunca, araştırmanın amacına yönelik bir tutum içinde, Ortadoğu’da İran’ın siyasal ideolojik aygıtlarına açıklık getirebilecek şekilde işlenmiştir.

- Araştırmanın Kaynakları ve Kullanımı:

Araştırmamız, konuyla ilgili veri toplama ve analiz yöntemi yapılarak pek çok makale, kitap, tez, internet kaynaklı; kullanılabilirliği tespit edildikten sonra ulaşılan referanslara ve yabancı dillerden yapılan çevirilere dayanılarak elde edilen verilerin okunup incelenmesinden sonra araştırmaya dâhil edilmiştir.

Konuyla ilgili elde edilen veriler, araştırmanın içeriğini belirleyen İran Şii siyasetinin, hem tarihsel süreç içerisindeki gelişimini ve bölgesel rolünü hem de İran dış politikasının 1979 İslam Devrimi'nden sonra temel paradigmalarından biri haline gelen mezhepsel yaklaşımlarını, Ortadoğu'da yaşanan gelişmeler ışığında güncelliğini koruyacak şekilde kullanılmıştır.

BÖLÜM I

İSLAM TARİHİNDE ŞİİLİK

(ORTAYA ÇIKIŞI, DÖNEMLER, OLAYLAR ve KAVRAMI)

1. Şiilik Kavramı

Şiilik kavramı kullanımı bakımından mezhepler tarihi içerisinde üzerinde tartışmalar ve çeşitli etimolojik tahliller yapılmış bir terimdir. Öncelikle bu kavramın köken olarak ve içerdiği anlamlar bakımından mezhepler tarihinde karşılık gelen manasını incelemek gereklidir.

Şia, Arapça 'da “ş-y-a” kökünden gelme bir kelimedir ve “mikdar, süre, sıra, arslan yavrusu, eş ve benzer; bir insanın yardımcıları ve ona uyanlar, -aynı görüşte olmasalar da bir şey üzerinde birleşen topluluk, fırka, bölük; yayılmak” anlamlarına gelir. Bunlar arasında en yaygın kullanım “tarafdar, yardımcı, fırka, bölük” anlamlarındadır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de muhtelif yerlerde “fırka, bölük” ve “tarafdar, birine uyan” anlamında kullanılmıştır².

Kur'an-ı Kerim içerisinde de Şia kelimesini çeşitli anlamlara gelecek şekilde kullanıldığını görmekteyiz. Arapça bir kelime olan Şia, “Muşâyca” kökünden gelmektedir ve birisine uyanlar, bölük anlamındadır; “Şiya ve Eşyâ”, bölükler demektir; bu kelimeler Şia kelimesinin çoğuludur³.

Şia kelimesi, henüz terimleşip tarih sahnesindeki yerini almadan önce de Arap dilinde kök anlamına uygun bir şekilde belli grupları ifade etmek için kullanılmakta idi. Nitekim “Şiatu Ali, Şiatu Osman ve Şiatu Muaviye” şeklinde Hz. Osman ve Hz. Ali döneminde belli fikirler etrafında birleşen siyasi toplulukları ifade etmek üzere kullanıldığı bilinmektedir⁴.

Genel anlamda ise kullanımı Sünni mezhebinden öğreti ve siyaseten ayrılcı özellikler gösteren bir topluluğu ifade eder. Bu açıdan Şia ya da Şiilik, Sünni inançtan özellikle imamet, mehdi inancıyla, takiiye, ehlibeyt ve sahabeye ‘sebb’ dediği için ayrılmaktadır.

² Ethem Ruhi Fırlı, *İmamiyye Şiası*, 2. Baskı, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008, s. 15.

³ Abdülhakîm Gölpinarlı, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri Ve Şiilik*, Der Yayınları, İstanbul 1997, s. 21.

⁴ Halil İbrahim Bulut, *Dünden Bugüne Siyasi- İtikâdî İslam Mezhepleri Tarihi*, 1. Basım, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2011, s. 181.

Hız. Muhammed'in ölümünden sonra liderliğin onun ailesine mensup (Ehli Beyt), kuzeni ve damadı olan Hız. Ali ve çocuklarına ait bir hak olduğunu savunur. Bu nedenle Halifenin seçim yolu ile değil kan esasına dayalı olarak seçilmesi gerektiğine, Hız. Ali'nin soyundan gelenlerin, on iki imamın kutsal bir kişilik taşıdığına, onu seçenleri sevmek, onu seçmeyenleri sevmemek gerektiğine inanan birbirinden farklı mezheplere verilen ortak isimdir; Hız. Ali ve nesebinin haklarını aramak ve onun soyuna ihsan etmek için bir araya gelenleri ve onlara yakın olanları anlatmaya başlamıştır⁵.

1.1. Şia'nın Ortaya Çıkması Ve Dört Halife Dönemi

Şiiliğin ortaya çıkması konusu da kavram üzerindeki tartışmalara benzer şekilde çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bunlardan ilki Şiiliğin İslam'ın ilk ortaya çıktığı dönemden beri var olduğu, İslam'ın sonraki süreciyle birlikte Hız. Ali çevresinden toplanarak kendilerine siyasal bir anlam kazandırmaya çalıştıkları yönündedir. Diğer bir görüş ise İslam'ı referans alarak Peygamber döneminde ve O'nun ölümünden sonra oluşan halifenin kim olacağı tartışmalarının bir tezahürü olarak ortaya çıktığıyla ilgilidir.

Bazılarına göre Şiilik, Hız. Peygamber'in sağlıklı olduğu dönemde ortaya çıktığı, bizzat Peygamberin tavsiyesiyle Hız. Ali'nin erdemini kabul eden ve ona itikat taraflar vardı. İşte bu cemaatin Şia'nın ilk çekirdeğini oluşturduğu kabul edilir. Bazı yazarlarda Şiiliğin, Peygamber'in vefatı akabinde Hız. Ali'nin halife olması gerektiği talebiyle, baştan sona bir siyasal hareket olarak başladığını dile getirirler. Nitelim "nass" ile "tayin" in Şia'da önemli bir ilke olduğu dikkate alındığında Hız. Ali'nin imametinin Hız. Peygamber'in vefatıyla başlaması sonucu çıkarılabilir. Bu nedenle Hız. Ali'nin imametinde bir kesinti olmayıp gizlilik ve zahir dönemleri olmak üzere iki durumla gerçekleşmiştir. Bunun dışında Şiiliğin ortaya çıkış dönemiyle ilgili olarak; I) Hız. Osman zamanındaki olaylar esnasında, II) Hız. Ali'nin halifeliği zamanında, III) Hız. Ali şehit edildikten sonra, IV) 688 yılında Kerbela'da Hız. Hüseyin'in şehit edilmesi ve ardından meydana gelen "Tevvâbun Hareketi" ile, V) 685 yılındaki "Muhtar es-Sakafi Olayı"ndan sonra, gibi farklı ve uzun zaman kesitlerinde ortaya çıktığı şeklinde çeşitli görüşler ileri sürülmüştür⁶. Bu görüşler Şiilik muhalefetinin ortaya çıkışıyla ilgili tartışmaları da beraberinde getirmiştir.

⁵ Selin Çağlayan, *Şii Düşüncesinde İslamcılık: İran Mehdiyi Beklerken*, 1. Baskı, Cinius Yayınları, İstanbul 2012, s. 29-30.

⁶ Halil İbrahim Bulut, *Dünden Bugüne ...* , s.183.

Bir diğerk teori ise Şiiiliğin, halifenin kim olacağı kadar – özellikle halife ulemanın rolü konusunda – İslam’ın farklı yorumlanışından dolayı ortaya çıktığıdır. En başından beri Sünni dünyada İslam’ın zahiri (görünür, dış) ve batını (ezoterik, gizli) yorumları olmuştur ki, bunlar ilerde şeriat ve “sufizm” akımlarını oluşturmuştur. Şiilik ise, bu iki ayrı yorumu İmam’ın kişiliğinde birleştirmiştir. Dolayısıyla sorun kimin halife olacağından öte, bu kişinin görev ve niteliklerinin neler olacağı olmuştur. Ezoterizm üzerine kapsamlı çalışmaları ile tanınan Cihangir Gener’e göre ise, “Hz. Ali yanlıları İslam’ın batını yorumunu benimseyen Hanifler denilen grup idi. Dolayısıyla mücadele dinin batını ve zahiri yorumunu savunanlar arasındaydı”⁷. Böylece Şiilik hakkındaki farklı iddialar ortaya çıkmıştır.

Burada temas etmemiz zorunlu olan bir husus da Şia mezhebinin menşei ile ilgili görüşlerdir. Şia’nın temsil ettiği fikirlerden hareketle bir kısım insanlar Şiiiliğin İmamette veraseti ve bir anlamda kutsiyeti kabul ettiğinden dolayı İranlıların devlet anlayışına benzediğini bu nedenle de Fars kültürü kökenli olduğunu kabul etmişlerdir. Bugünkü İmamiyye mezhebini değil de tarih içinde oluşmuş Şii fikirleri göz önüne alırsak bu teorinin, tam gerçek olmasa bile bir nebze doğruluk payı taşımakta olduğunu söyleyebiliriz. Öte yandan Şiiiliğin aslında Hristiyan asıllı olduğunu söyleyenler olduğu gibi, Abdullah b. Sebe ve “Sebeiyye” görüşlerine bakarak Yahudi asıllı olduğunu iddia edenlerde var. Bütün Şii gruplar ele alınacak olursa her bir grupta farklı kültürlerin etkisini bulmak mümkündür. Mesela “Şia’nın gulatından sayılan Nusayri mezhebinde Hristiyanlığın tesiri çok açık bir şekilde görülmektedir”⁸. Bütün olasılıklar göz önüne alındığında Şiilik olgusu sadece oluşumu bakımından değil aynı zamanda halifenin yönetimi açısından, meşru/gayrimeşru bir çekişme alanı yaratması bakımından aynı fikirde insanların kendi paradigmasını mezhep faktörü üzerinden yaratarak organize olduğu ve içinden çıkardığı ideoloji halini almıştır. Böylece Şii-Sünni ayrışması siyasal iktidarın meşru/gayrimeşru olması noktasında yoğunlaştı. Şiiler genellikle son iki halifenin – Ömer ve Osman- halifelik makamını gasp ettiklerini iddia ederek İslam devletinde var olan siyasal iktidarın 650’lerden sonra yasal olmadığını ilan etme zemininde siyasal doktrinlerini geliştirip⁹ hak arayışlarını meşru bir tabana oturturmaya devam ettiler.

⁷ Selin Çağlayan, *Şii Düşüncesinde ...* , s. 30.

⁸ Halife Keskin, *Kendi Kaynakları Işığında Şia İnanç Esasları*, Beyan Yayınları, İstanbul 2000, s. 31.

⁹ Serpil Üşür, *Din, Siyaset Ve Kadın İran Devrimi*, 1. Baskı, Alan Yayıncılık, İstanbul 1991, s. 34.

Hâlbuki İslam tarihinde hiçbir mezhep tarihin belirli bir noktasında bütün fikirleri oluşmuş ve belirlenmiş olarak ortaya çıkmamıştır. Herhangi bir farklılığın bir mezhep halini alması çoğu zaman uzun bir tarihi süreci gerektirmiştir. Misal olarak Şia'yı ele alacak olursak bu konuda dile getirilen fikirlerden biri; “bu mezhep hicri 1. asırdan başlayarak 3. asra kadar süren tarihi şartlar tarafından oluşturulmuş olup, ilk dönem Şia'sının fikirleri dahi iki asırlık bir olaylar zinciri tarafından değiştirilerek oluşmuş ve farklılaşmıştır. Her önemli tarihi hadise ve bunu takip eden gelişmeler Şia'nın başkalaşmasını ve değişmesini gerektirmiş, içinden yeni yeni fırkaların türemesine yol açmıştır”¹⁰ şeklinde bir görüş Şia'nın geniş bir tarihi yelpazede olgunlaştığını ifade etmektedir.

1.2. Hz. Peygamberin Vefatı Sonrası Yaşanan Siyasi Gelişmeler

Hz. Muhammed'in vefatı sonrası İslam dini ciddi ayrışmalara sahne olmuştur. Özellikle Hz. Ali'nin haksızlığa uğradığı fikrine kapılan ve Şia adını alan bu kesim bugünün dünyasında tarihi bu kırılmayı geçmişten-geleceğe nesiller boyunca yaşantılarının bir parçası haline getirmiştir. Bu açıdan İslam kültür tarihi içerisinde önemli siyasi ve itikâdi gruplaşmalara yol açan en önemli mesele, Hz. Peygamber'in ölümünün ardından ortaya çıkan devlet başkanlığının kimliği ve nasıl tespit edileceği, yani imamet – hilafet sorunu olmuştur. Aslında halifelik sorunu ve seçimi politik bir konudur. Halife, Hz. Peygamber'e siyasi konuda halefi olan, onun kurduğu idari yapının sürekliliğini sağlamak için onun yerine siyasal manada geçen, seçilen kişidir. Halifelik konusu aslında İslam araştırmaları bakımından İslam hukukunun da konusudur. Ancak, ardından bu sorun etrafında şekillenecek ve düşünce sistemini bu konu üzerinden temellendirerek oluşturacak olan Şii ideolojisinin konuyu itikâdi muhtevada mezhepsel bir prensibe dönüştürmesi üzerine başta Ehl-i Sünnet olmak üzere diğer kelim konusunda ders verenlerinde meseleyi, Şia'ya yanıt vermek üzere bu çerçevede tartışmak durumunda kalmışlardır¹¹. Böylece çeşitli vesikalar karşı cevap niteliğinde ele alınmıştır.

1.2.1. Hz. Ali'nin Seçilmeme Meselesi

Hz. Peygamber'in ölmeden önceki vasiyet meselesi Ali'nin halifeliğini Şia ve Ehl-i Sünnet arasında tartışmalara açmış bir konudur. Şia ise bu konu hakkında, Hz. Peygamber

¹⁰ Halife Keskin, *Kendi Kaynakları ...* , s. 18.

¹¹ Halil İbrahim Bulut, *Dünden Bugüne ...* , s.91.

bu vasiyeti yazdırmış olsaydı, Hz. Ali'nin kendisinin halefi olduğunu bildirecekti¹² şeklinde bir savunmaya itmiştir.

Ensar, yani Medineliler, Hz. Peygamber'den sonra dini ve dünyevi işler konusundaki yönetimin kendilerinde kalmasını istiyorlardı. Hazrec boyu, Sa'd Bin Ubade'nin halife olmasını istemekteydi. Fakat Evs klanından olan taraftarlar buna karşıydı. Sahabe Peygamber'in cenazesini elemli hanedanına bırakarak Beni – Saide Sakifesinde toplanmışlardı. Bu toplantıdan haberdar olan Hz. Ömer, Ebubekir'e, "kardeşlerimizin yanına varalım, bakalım ne yapıyorlar" dedi¹³. Ensar, Saide Oğulları etkisinde toplanarak Hz. Muhammed'den sonra din ve dünya işlerinin idaresinin kendilerinde kalması için görüşmelere başlamışlardı¹⁴. Görüşme sonucunda Ebubekir lehine sonuç çıksa da Ensar içinden bir kısım, Haşimoğulları ve Ali yanlısı grupların daha çok Ali'ye biat etme konusunda görüş ayrılığına düştükleri görülmektedir. Hz. Ebubekir'in bu makama seçilmesinin bir diğer nedenleri arasında gösterilenler ise tecrübeli, işleri bilen, kuvvetli ve dayanıklı olması konusundaki güçlü devlet başkanlığı sıfatıydı. Her ne kadar durum bunu arz etse de Ali'nin Peygamber'in yakın akrabası oluşu, ilim konusundaki ileri görüşüyle ashab içerisinden ön planda tutulması, bu makamın kendisine verilmemesi konusundaki haksızlığı taraftarlarına, Ebubekir'e biat etmeyip karşı gelme açısından dayanak oluşturmuştur.

Ali'nin iddiasına rağmen Ebubekir – bir tür seçimle – ilk halife oldu. Ebubekir kısa halifelik döneminde (632-34) Müslüman cemaatin bölünmemesi için Ali ve yandaşlarını karşısına almadı. Bu dönemde, Ali, siyasal otoritenin meşruluğunu kabul etmemekle birlikte, karşı da çıkmadı. Ebubekir, ölmeden önce halefi olarak Ömer'i atadı. Halifeliğin "atanma" yoluyla belirlenmesi bu noktadan çıkarak gelişmeye¹⁵ başlamıştır.

Konuyla ilgili Şii kaynakları ise halifelik makamına farklı yaklaşmaktadır. Şia'ya göre imamet meselesi, halkın seçimiyle belirlenecek dünyevi bir iş değildir. Şii kaynaklarda Hz. Ali'nin bizzat Peygamber'in isteğiyle halife olduğu, hatta onun imameti konusu Allah tarafından uygun görüldüğü, imametın ebediyete kadar onun nesebinden çıkmayacağı izah edilmiştir. Ancak daha önce kaleme alınan eserler dikkate alındığında

¹² Ethem Ruhi Fırlalı, *İmamiyye Şiası ...*, s.26.

¹³ Abdülbâkıy Gölpınarlı, *Tarih Boyunca ...*, s. 56.

¹⁴ Ethem Ruhi Fırlalı, *İmamiyye Şiası ...*, s. 31.

¹⁵ Serpil Üşür, *Din, Siyaset ...*, s. 34.

durumun onların iddia ettikleri gibi olmadığı görülmektedir. Aslında Ali'nin zor şartlarda Medine'de seçildiğinde dahi, sahabeden olan birçok kimse ona karşı çıkmış olup, diğer bir grup ise bariz bir şekilde tarafsız kalmıştır. Sahabe arasında hiç kimse Ali hakkında açık, yaygın söylenti bir kutsal metinden söz etmediği şekilde, Ali de kendisini Peygamber tarafından seçildiğine dair bir rivayette veya anlayışta bulunmamıştır. Bununla birlikte Şia, Ali'nin imametini iddia etmiş ancak onun Ebubekir, Ömer ve Osman'a biatını izah edecek ciddi bir neden bulamamıştır¹⁶.

Ancak durum ne şekilde değerlendirilirse değerlendirilsin, Hz. Peygamber'in vefatından sonra cereyan eden tartışmalar sonunda Hz. Ebubekir, Kur'an-ı Kerim ve Sünnet'in gösterdiği danışmaya dayalı olarak halifelik makamına getirilmiş ve onun halifeliği, hiç biat etmeyen Sa'd Bin Ubade dışında, altı ay sonra Hz. Ali'nin de biatıyla ümmetin onayı ve kabulüne erişmiştir. Gerek hilafet tartışmalarının yapıldığı Sakife toplantısında, gerek daha sonra Hz. Ali'nin biatı esnasındaki konuşmalarda, Hz. Ali'nin bizzat Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber tarafından imam ve halife olarak tayin edildiği yolundaki önceki Şii iddiaları hiç söz konusu edilmemiştir¹⁷. Ayrıca o dönemde Hz. Ali'nin halife olmak gibi bir iddiası olmadığı gibi, bunun takiyye vs. olduğu şeklinde görüşlerle ortaya koymak, Hz. Ali ve soyunun tarihsel gerçekliklerle bağdaşmayacak bir çarpıtmaya maruz kalması şeklinde manipülatif bir haksızlığa uğramasına neden olacaktır. Kaldı ki, Hz. Hüseyin, Medine 'de Muaviye'nin ölümünden sonra Yezid'e biat etmeye zorlandığı zaman ölüm ya da Yezid'e biat arasında seçim yapması gerektiğini anlayınca Medine'yi terk etmeye karar vermişti. Hz. Hüseyin'in yapmamış olduğu takiyyeyi Hz. Ali'ye atfederek görüş bildirmek dönemsel açıdan gerçekçi olmayacak¹⁸ ve konuyu çarpıtacaktır.

1.3. Yönetim Sorunu Bakımından İlk Şiiliğin Ayrıcı Özellikleri

1.3.1. İmamet Modeli

Şii siyasal hayatı halifelik meselesinde yaşanan iktidara gelme konusunda öğretide, Sünni hilafet makamından ayrı olarak ilk olarak İmamet anlayışını ortaya koymuştur.

¹⁶ Mehmet Atalan, *Şiiliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer es-Sâdık'ın Yeri*, Araştırma Yayınları, Ankara 2005, s. 33-34.

¹⁷ Ethem Ruhi Fırlı, *İmamiyye Şiası ...*, s. 51.

¹⁸ Halife Keskin, *Kendi Kaynakları ...*, s. 42.

Özellikle Hz. Ali'nin "vasiliği" fikri Şia açısından, onun imameti konuları ile doğrudan ilişkili olduğu¹⁹ ve meşrulaştırılmaya çalışıldığı görülmektedir.

İmam kavramı, "ebedi hakıkat-i Muhammediyye"nin iki taraflı şekline dayanmaktadır ve başka konular yanında peygamberlik döneminin ardından "*velayet*" döneminin geldiği görüşünü de içerir. İmamların uzun uzadıya üzerinde durdukları ilk konu, Kur'an-ı Kerim'i insanlığa bildiren Peygamber'den sonra bir "Kayyım-ul-Kur'an"ın bulunması gerekliliğidir. Bu konu imamın çevresinde çok canlı konuşma teatisine sebep olmuştur²⁰. Başlangıçta Hz. Ali menfaatine politik bir tercih olan imamet fikri, gruplaşma döneminde dini ilkelerle bağlantı kurup bir yandan dinde merkez olacak biçimde bir mevkiye getirilirken diğer yandan da gelişen siyasi olaylar çerçevesinde geliştirilmeye çalışılmış, IX. yüzyılın son çeyreğiyle X. yüzyılın ilk yarısında hemen hemen son halini almıştır. Buna göre imam, "Peygamber'e vekâleten, din ve dünya işlerinde umurun liderliği kendisine ait olan kimsedir." Şia'nın mezhepsel anlamda kimlik kazanması ve şekillenmesinde imamet fikri belirleyici bir rol almıştır. Bu fikre göre imam, Allah'ın seçtiği ve tayin ettiği kimsedir. Bu tayin, Hz. Peygamber'e indirilen vasiyetle gerçekleştirilmiştir. İmamların isimleri Cebrail aracılığı ile Hz. Peygamber'e vahyedilmiş, Peygamber'de bu isimleri Ali'ye tebliğ etmiştir. Buna göre Hz. Ali, imamların ilki olup, Muhammed el-Mehdi de sonuncusu olarak tayin olunmuş ve bunların sayısı on iki ile belirlenmiştir. Vahiy alma özelliğinin dışında peygamberlere verilen "seçilmişlik, ismet, fazilet ve mucize" tezahür etmek gibi pek çok özelliğin imamlarda da mevcut olduğu temeli benimsenmiştir. Böyle bir paradigma, her döneme atanması zorunlu bir imamın kendisini gerekli hale getirmiştir²¹. Bu nedenle Osman ve Ali döneminde imamet hakkındaki tartışmalar, fırkalar arası farklılıklar ve ayrıldıkları noktaların mihverini oluşturur²².

İmamet modelinde zincirinde yer alan imamlardan Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Hz. Hüseyin oğlu Ali, hicri dönem içerisinde birinci asır içerisinde yaşamışlardır. Bunların yaşadığı tarihi dönemde, Şiilik yönündeki değişimlerin odak ismi olarak karşımıza Muhammed b. el-Hanefiyye çıkmaktadır. Çünkü bazı araştırmacılar Muhammed b. el-

¹⁹ Sıddık Korkmaz, *Şia'nın Oluşumu Hz. Ali'nin Vasiliği Düşüncesi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 32.

²⁰ Henry Corbin, *İslam Felsefesi Tarihi*, (çev. Hüseyin Hatemi), 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 102.

²¹ Halil İbrahim Bulut, *Dünden Bugüne ...*, s. 238.

²² Mehmet Atalan, *Şiiliğin Farklılaşma ...*, s. 33.

Hanefiyye ismini, etrafında toplanarak “ilk Şii farklılaşmalar”ın oluştuğu kimse olarak kabul eder. Bu manada, “Mehdilik, vasilik ve rec’at”la ilgili düşünceler, farklılaşmanın temelini oluşturan fikirler olarak alınabilir. Ancak her ne kadar ortaya konulan bu farklılaşma sürecinin arka planında, özelde imamet anlayışı, Peygamber döneminde Ali’nin nassla imam tayin edildiği ve imametın Ali’nin soyuna ait olduğuna dair haberlerin gerçekte bir alakalarının olmaması şeklindeki görüşler, Şia’nın nass hakkındaki iddiaları ve buna bağlı olarak imamet teorisinin dayanaksız olduğunu ortaya koymaktadır²³. Öyle ki bu iddialar Şia’nın konuyu manipüle ettiği izlenimini yaratmaktadır.

Diğer taraftan “imamlık doktrini” ile Şii siyasal düşüncesi güncel siyasal sorunların çözümünde önemli başvuru noktaları kazanmaktadır. Liderlik makamı olarak imamlığın, siyasal, dinsel ve bireysel alanlar arasındaki ayrımları reddederek “total” bir görüntüsünün olması, bu doktrinden yola çıkarak kolaylıkla laikliğin reddini meşrulaştırmaktadır. Aynı zamanda “ilahî” misyon ve “yanılmazlık” ilerde bu doktrine yapılan katkılarla beraber teokratik bir siyasal iktidar modelinin meşrulaştırılması için önemli basamaklar²⁴ olacaktır.

1.3.2. Ehl-i Beyt Anlayışı

Ehl-i Beyt kavramı Şii – Sünni ilişkilerinde üzerinde anlaşmazlıklara düşülen bir tabir olmuştur. Çünkü tarihsel sürece bakıldığında kavramın kullanıldığı her bir kronolojik dönemde içerdiği anlamlarda dönemin sosyal koşullarına göre değişmiştir. İslam öncesi dönemlerde daha çok kabile içinde görece daha güçlü aileyi tanımlamak için kullanılsa da İslam sonrası Kur’an-ı Kerim’de de terimin kullanıldığına dair ifadeler bulunmaktadır.

Ehl-i Beyt’in kelime olarak kullanılmasını ilk kez Hz. Hasan’da görmekteyiz. Muaviye’nin, halifeliği Hasan’dan devralması, sonrasında halifeliğe oğlu Yezid’i getirmiş olması, Yezid’in Hüseyin’i öldürmesi Haşimilere işkence ve baskılar yapmasıyla birlikte siyasi ve toplumsal yapıda önemli bir değişim başlamış ve yeni dengeler meydana gelmiştir. Cahiliye döneminde de daha önce var olan “Ehlu’l Beyt” anlayışı siyasi hayatta tekrar belirleyici ve etkili bir güç haline gelmiştir. Böylece Kureyş kabilesinden Ümeyyeoğulları ve Haşimoğulları, iktidar rekabetinde hak sahibi olduğunu savunan iki ayrı Ehl-i Beyt biçiminde orta çıkmıştır. Her ne kadar Ehl-i Beyt ifadesi, “ev halkı, eş, çocuklar ve evde bulunan insanlar” anlamında, Arapça ‘da günlük hayat içerisinde

²³ Mehmet Atalan, *Şiiliğin Farklılaşma ...* , s. 36-38.

²⁴ Serpil Üşür, *Din, Siyaset ...* , s. 37.

kullanılan bir tabir olsa da, Ehl-i Beyt ifadesine terim olarak farklı anlamlar içermesi ve siyasal gayeler için kullanılmasının başlangıcı Hz. Hüseyin’in şehit edilmesinden sonraki süreçtir. Ali b. Hüseyin’in ise aktif siyasetten uzaklaşmaya başlamasıyla birlikte, gözler Muhammed b. el-Hanefiyye ve Abbasoğullarına çevrildiği görülmektedir. Hicri ikinci asrın ilk döneminde Abbasiler “*er-Rıza min Âl-i Muhammed*” sloganıyla davete başlamış olsalarda Ebu Haşim halifeliği Abbasilere vermiştir. Hasan ve Hüseyin oğulları ise bu iddialara karşı çıkmış ve imametın Haşimilerden Ali’nin Fatıma’dan olan soyu ile süreceğini savunmuşlardır²⁵. Özellikle imametın Ali soyundan devam edeceği meselesi Şia’nın sonradan ortaya çıkan fırkaları arasında radikallik göstermektedir. Bu fırkaları bir konuda ayıran ince bir sorunda bu konu gösterilebilir. Nitekim Zeydiyye mezhebinde yönetici olarak seçilecek kişinin Şii olmasından öte ‘seyidlik’ taşıması daha doğrusu Ali soyundan gelmesi bu konunun önemini ortaya koymaktadır.

1.3.3. Mehdi²⁶ Anlayışı

Mehdi, kelime olarak, kendisine rehberlik edilen demektir. Ayrıca bütün yollar ve istikametler Allah’tan geldiği için, “mehdi”, kendisine Allah tarafından yol gösterilen manasına gelir. Kelime, İslam geleneğinde, “kıyametten önce gelmesi beklenen bir kişi” anlamında kullanılmaya başlamadan önce, günlük dildeki anlamıyla, “doğru yolu takip eden ve kendilerine yol gösterilen halifeler Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali” için kullanılmıştır. Bu açıdan Mehdi inancı, Şii inancının kilit taşlarından biri durumundadır. Hemen hemen bütün dinler ve insanlığın malzemesi olan “mehdi” inancının, karşılaşılacak zulümler, adaletsizlikler, siyasi ve toplumsal karışıklıklar neticesinde bunalan halk kitlelerinin “kurtarıcı ümidi” olarak zuhurettiği; yolundaki kanaat, Şii inancı için daha da geçerlidir; çünkü Hz. Ali ve Ehl-i Beyt adına yola çıkan bu inançlar, İslam topluluğunda ortaya çıkan siyasi çekişmelerden en fazla etkilenmiş olan kitlelerdi²⁷.

Şiiilerin Ali döneminden beri siyasal-sosyal olarak baskı altında olması özellikle Hüseyin’in şehit edilmesi, Şia’nın siyasallaşması ve imamet gereğince sürececek imamlar silsilesinde en az bilgiye sahip olduğumuz on ikinci imam ve kayıp olan Muhammed b. el-

²⁵ Mehmet Atalan, *Şiiiliğin Farklılaşma ...*, s. 44-48.

²⁶ Mehdi anlayışı farklı dinlerde de idealize edilmiştir. Hristiyanlıkta bu durum “Mesih” olarak ifade edilirken, Zerdüştlük gibi kadim inançlarda da “Saoşyant” olarak inanç sisteminin bir doktrini haline gelmiştir.

²⁷ Ethem Ruhi Fırlı, Mesih ve Mehdi İnancı Üzerine Mezhepler Tarihi Açısından Bir Bakış, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 25, 1981, s. 197-203.

Hasan'a, gaipliğinden dolayı, doğüstü güçleri olan bir kurtarıcı beklentisi yaratmıştır. Çünkü Şii anlayışı yaşadığı adaletsizlik nedeniyle yeryüzünün düzenini gaip imamın yeniden tesis edeceği düşüncesine sahiptir. Bu düşünceye hakikat kazandırmak içinse, Şiiler Mehdi ile ilgili olarak Kur'an'dan birçok ayeti de delil olarak gösterirler. Ömrünün uzun olmasını da yine Kur'an'da zikredilen "ashab-ı kehf" vb. konulara dayanarak ispat etmeye çalışırlar. Gizli olmasının açıklanacak ve izah edilebilecek rasyonel ya da vesika bir yanı olmadığından dolayı insanın aklının her şeye yetmeyeceğini söyleyerek geçirirler²⁸.

Netice de Mehdi zuhurunu beklemek, imamı beklemek demek olup; Şii doktrinin manevi anlamda "özü" olarak tanımlamak ve buna göre de "velayet" mühürünün ancak "imamet-i Muhammediyye" çerçevesinde birinci ve on ikinci imamın şahıslarında bulunacağı gerçekliğini kabul etmek demek²⁹ olduğunu göstermektedir.

1.4. Dört Halife Dönemi Politik Tutum

Hiz. Peygamber öldükten sonra İslam toplumunun içerisinde bulunduğu yönetim boşluğu bir nevi İslam'ın bu iktidar eksikliğinden kaynaklı ilk iç çatışmalarını yaşamasına da neden olacaktır. Özellikle Ali'nin vasiliğı tartışması üzerinden giderek siyasallaşan Ali Şia'sı, artık duruma sadece iktidar meselesi açısından değil ilerleyen süreçlerde Muaviye'nin başkanlığıyla Haşimoğulları'nın İslam liderliğini, Ümeyyeoğulları'na kaptırmama şeklinde siyasal çekişmeye dönüşmüştür.

İlk üç Halifenin yirmi beş yıl süren yönetimlerinde, işleri idare etmekteki siyasetleri şuydu: "İslam kanunları içtihat üzerine ve hilafet makamı tarafından tesis edilen maslahatlara göre uygulanır. İslam öğretisinde izledikleri yol, Kur'an'ın tefsir edilmeden ve araştırılmadan okunması ve Peygamber'in hadisleri yazılmadan rivayet edilmesi, kulak ve ağız haddini aşmamasıydı"³⁰. Bu açıdan bakıldığında Müslümanlar arasında inançsal olarak anlaşmazlık yaşanmaması için özen gösterilmiştir.

İlk üç halife dönemi, Hiz. Ali'nin vasiliğı fikri açısından büyük bir öneme sahip değildir. Hilafet tartışmaları sırasında Hiz. Ali'nin ismine yönelik herhangi bir vurgu da

²⁸ Halife Keskin, *Kendi Kaynakları ...*, s. 151.

²⁹ Henry Corbin, *İslam Felsefesi ...*, s. 140.

³⁰ Allame Tabatabai, *Tarihi, Siyasi, İlmi, İrfani Ve Ahlaki Boyutlarıyla İslam'da Şia*, (çev. Kadir Akaras-Abbas Kazimi), Kevser Yayın, İstanbul 1993, s. 41.

bulunmamaktadır³¹. Hz. Ali'nin, özellikle Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in halifeliklerinden hoşnut olmadıklarını gösterecek herhangi bir kayıt kayda da rastlanmamıştır. Aksine Hz. Ali, hem Hz. Ebubekir, hem de Hz. Ömer devrinde onların en yakın danışmanı ve din görevlisi olmuştur. Hz. Ebubekir'in iki yıllık halifeliği, toplumda ortaya çıkan dinden dönme (ridde) olaylarının ciddi bir biçimde önlenmesi, Irak ve Suriye de ise fetih hareketleriyle ile geçmiştir. Hz. Ömer'in halifeliği ise İslam dünyasının birçok alanda genişleyip ve geliştiği dönem olmuştur³². Burada daha çok üzerinde durulması gereken sonradan Şiiliğin gelişmesinde önemli tezahürler bırakan Hz. Osman dönemi olacaktır. Yukarda da bahsettiğimiz gibi iktidar sorunu kişisel boyutundan çıkıp hangi soyun (Haşimoğulları – Ümeyyeoğulları) sahip olacağı gibi bir anlayışa dönüşmüştür. Bu dönem bir çatışma halinde gelişen ve sonuçta ümmeti Ehl-i Sünnet ve Şia olarak iki mezhebe bölen sert bir dini siyasi mücadeleyi başlatmıştır. Karşılıklı husumet, halife Hz. Osman zamanında ciddiyet kazanmış, Emevi döneminde yoğunlaşmış, Abbasi devrinde zirveye çıkmıştır³³. Bu nedenle Hz. Osman dönemi Şia'nın derinlikli bir anlam kazanmaya başladığı muhalefet gücünü arttırmaya başladığı bir içeriğe sahiptir.

Şia'nın ortaya çıkışı ile ilgili olarak fikir sunan araştırmacıların çoğu, Şiiliğin Hz. Osman zamanındaki karışıklık olaylarından sonra tarihsel olarak ortaya çıktığı görüşündedirler. Muhammed Ebu Zehra, “Şiiler ve onlarla birlikte diğerleri, her ne kadar, ‘Şii mezhebinin kökleri, ta Hz. Peygamber’in vefatına kadar uzanır diyorsa da, Şii mezhebi, bu fitnelerin gölgesi altında ortaya çıkmıştır” diyerek Şiiliğin Hz. Osman zamanındaki olaylarla birlikte zuhur ettiğini belirtir. Ona göre Şiilik “ilk defa Hz. Osman devrinde propaganda için gayet müsait bir zemin olan Mısır'da doğmuştur. Sonradan Irak'ta yayılmış ve orayı kendisine esaslı bir yurt edinmiştir” Ünlü Alman doğu bilimci J. Wellhausen de, “Hz. Osman'ın öldürülmesi ile Müslümanlar, Ali taraftan ve Muaviye taraftarı olarak iki gruba ayrılmışlardır”³⁴ diyerek Şiiliğin ortaya çıkışının Hz. Osman dönemiyle yakından ilgili olduğunu vurgular. Şiiliğin Hz. Osman döneminde zuhur eden olaylara bağlı olarak meydana geldiği görüşünde olanlar daha çok “İbn Sebe Meselesi”nden hareket etmektedirler. Oysa “İbn Sebe Meselesi”nde konuyla ilgilenen araştırmacılar arasında görüş birliği olmadığı gibi, ortak noktalar bulmakta imkânlı

³¹ Sıddık Korkmaz, *Şia'nın Oluşumu ...*, s. 58.

³² Ethem Ruhi Fırlı, *İmamiye Şiası ...*, s. 53-55.

³³ Bülent Keneş, *İran Siyasetinin İç Yüzü*, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s. 26.

³⁴ Hasan Onat, Şiiliğin Doğuşu Meselesi. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/781/10021.pdf> (15.05.2016)

olmamıştır. Son olarak Hz. Osman dönemindeki olaylar bir yandan kökleri İslam öncesi döneme kadar uzanan tarihi Emevi-Haşimi rekabetini su yüzüne çıkartırken; diğer yandan da ilerleyen süreçte ortaya çıkacak olan Hariciliğe ortam yaratmıştır. Hz. Osman öldürüldükten sonra Müslümanlar, siyasi açıdan üç gruba ayrılmışlardır: 1) “Hz. Ali’nin Hz. Osman’dan sonra meşru halife olduğunu kabul ederek onun etrafında yer alanlar” 2) “Ali’nin hilafetine karşı çıkanlar (Cemel’de Ali’nin taraftarları ile karşı karşıya gelen Aişe, Talha ve Zübeyr gurubu ve Muaviye gurubu)” 3) “tarafsızlar gurubu”. Bu insanları, farklı guruplarda yer almaya iten iki önemli faktör olarak: “Siyasi faktörler” ve “tarihi kabilecilik”³⁵ şeklinde tanımlayabiliriz.

1.4.1. Hz. Ali Dönemi Ve İmamet İddiaları

Hz. Ali dönemi, İslam toplumunun içinde bulunduğu kaotik sürecin zorluluklarını gidermek ve düzeni yerleştirmek için çaba sarf edilen neredeyse beş yıllık bir halifelik dönemini kapsar. Bu süreç Şia’nın Ali döneminin iktidar olma durumundan yararlanması demektir. Özellikle muhaliflerle Hz. Ali’nin karşı karşıya geldikleri iç savaşlar İslam toplumu için toplumsal düzenin yıkılması ve anarşinin başlamasıydı.

Hz. Ali, toplumda yenilikçi girişimlerde bulunmaktaydı. Bu gelişimlerde de bütün reform hareketlerinde olduğu gibi, menfaatleri tehlikeye düşen muhalif taraflar her yerden muhalefet ederek ve Hz. Osman’ın öcünü alma bahanesiyle, Ali’nin halifelik dönemini kapsayan kanlı geçen iç savaşların yaşanmasına sebep olmuşlardır. Şia ise bu konuda iç savaşlara sebebiyet verenlerin şahsi menfaatlerle olaylara yaklaştığını ve Hz. Osman’ın öcünü alma konusunun, yerli halkı yanıltarak siyasi sonuç elde etmenin bir taktiği olarak ele almaktaydı. İlk olarak ortaya çıkan Cemel savaşının nedeni olarak, Hz. Ömer döneminde beytülmalın eşitsiz bir şekilde paylaşımı nedeniyle anlaşmazlığın ortaya çıkmasıdır. Bunun mana da Ali resmen halife tanındıktan sonra, beytülmalı halk arasında farksız ve bir seviyede dağıtım yapmaya çalışmış, bu tutum, Zübeyr ve Talha gibi sahabelerin itaatsizlik etmelerine, Hz. Ali ile arası iyi olmayan Aişeyi de yanlarına alarak, Cemel savaşını meydana getirdiler. Sıffin savaşı ise Muaviye’nin hırsından kaynaklanmıştır. Bu savaş da Hz. Osman’ın öcünü alma konusu başlatmıştır. Asıl olarak Hz. Osman ölmeden bu karışıklığa son vermek için Muaviye’den yardım istese de

³⁵ Hasan Onat, *Şiiliğin Doğuşu ...*, s. 100.

Muaviye yolda kasıtlı olarak gecikmiş ve Halife öldürülmüştür. O zaman Şam'a dönerek Hz. Osman'ın öcünü almak konusunda bu durumu fırsata çevirerek isyan etmiştir³⁶.

Sonuç olarak toplumun yapılandırılması ve güvenliği konusunda çalışan Hz. Ali, bir tarafta Muaviye'nin hileyle kazandığı halifeliğini ve bu konuda imkânlarını genişletmek ve sağlamlaştırmak yolunda giriştiği faaliyetlerle ilgilenirken öte tarafta da Haricilerin başlattığı hareketlerin sonucu bu meseleye ve duruma yeni boyutlar kazandırmıştır. Nihayetinde Hariciler, prensip ve inançlarının ilkeleri doğrultusunda Muaviye ve Hz. Ali'nin ortadan kaldırılması gerektiği kanaatine vararak Hz. Ali'yi öldürürler³⁷.

Tarihi olaylar Ali döneminde bu şekilde cereyan ederken dönem içerisinde Şia'nın Ali'nin İmamlığını ispat etmek içinde çok gayret sarfetmişlerdir. Çünkü Şia Ali'nin hakkı olduğuna inandığı halifelik makamını kendisinden önceki ilk üç halifenin bu makamı gaspettiklerini ve bunu ortaya koyup ispatlayabilecek nass gibi delilleri sakladıklarını iddia etmiştir. Bu açıdan bu iddialar kısaca ele alınıp değinilecektir.

Şiiler Hz. Ali'nin hak imam olduğu ve imametın ondan sonrada oğullarına ait olduğunu ispat etmek için bununla ilgili “nakli ve akli delil” ihdas etmişlerdir. Hatta Şii âlimler bu konuda şahsi eserler yazmışlardır. Bahsettiğimiz gibi Şia'nın bu konuda dayandığı delillerin sayıca çokluğuna rağmen temelde iki kısımda kısaca değerlendirilebilir:

1.“Nakli deliller”: Aslında Hz. Ali'nin imametına ait hiçbir nassın bulunmadığı, tarihi olaylar tarafından teyit edilse de Hz. Ali, ne Hz. Ebubekir ne de ondan sonraki halifeler döneminde nass olduğunu savunmamıştır. Şia'nın bu konuda referans olarak aldığı ayetlerin imametın görüşleriyle çelişmektedir. 2. “Akli deliller”: Hz. Ali'nin imam olduğuna dair rasyonel olarak öne sürülen ilk delil olarak: “ismet ve nass imamın özelliklerinden olduğuna göre bu ikisini şahsında toplayan yalnızca Ali” olması şeklinde bir iddianın olması, ikincisi ise mucize konusundadır. Son olarak da, Hz. Peygamber'in Müslümanlara karşı çok müşfik olması ve onların en küçük meselelerine dahi çözüm getirirken, imamet gibi çok önemli meseleyi unutmuş ya da ihmal etmiş olması düşünülemez şeklindeki varsayımlardır³⁸. Genel bir çerçevede ele alınan bu iddiaların

³⁶ Allame Tabatabai, *Tarihi, Siyasi ...*, s. 44-46.

³⁷ Ethem Ruhi Fırlalı, *İmamiyye Şiası ...*, s. 87-88.

³⁸ Halife Keskin, *Kendi Kaynakları ...*, s. 141-145.

tarihsel kanıtlar üzerinden de gidilerek bakıldığı zaman örneğin Hz. Ali'nin nass kabul etmemesi gibi konular bu durumun bir imamet esası ortaya çıkaramayacak kadar güçsüz olduğunu göstermektedir.

1.4.2. Kerbela Olayı Ve Anlamı

Kerbela olayı İslam tarihinde önemli siyasal gelişmelere neden olmuş bir vakıadır. Özellikle Şiilerin örgütlenmesinde siyasal bir hareket haline gelmesinde ve ileride üzerinde duracağımız gibi İran devriminin ideolojik yapısını oluşturmada önemli referans olacaktır. Öyle ki Şiiliğin meşruiyetini, hak aramasını ve bir açıdan intikam almak için bir hareket birliği oluşturmada tetikleyecek ciddi etkiler bırakmıştır. Bu feci olay sadece Şiilerin duygu ve vicdanında değil aynı zamanda Peygamberimizin emaneti olan torunlarının daha ötesinde O'nun Ehl-i Beyt'inin menfur bir şekilde katledilmesinin bu acıya ortak olan bütün Müslümanların vicdanında derin yaralar açmıştır.

Hz. Ali'nin vasiliği fikrinin oluşumu açısından önemli bir kavşak olan bu zaman dilimindeki, en önemli hususların başında Yezid'in kendi otoritesini kabul ettirme girişimleri ve Hz. Hüseyin'in ayaklanması gelmektedir. Bu olayların tarihi seyri ise düşünsel bir hareket olmaktan daha ziyade siyasi gelişmeler olarak kabul edilmelidir. Bu olayın arka planında Hz. Ali'nin vasiliği fikrinin yürürlüğe konulması gibi bir düşünce yoktur. Olaylar tamamen siyasi bir zeminde ve iki siyasi rakip arasında gerçekleşmektedir³⁹. Çünkü bu olay, başlangıçta tamamen siyasi olan hareketi manevi bir tutku ile beslemiştir. Böylece Şii akımı, Emevi hükümdarlarına salt siyasi muhalefetin ötesinde daha derinlikli bir anlam kazanmış ve etkin bir muhalefet geliştirmiştir. Bu akım zamanla Emevilerin kibirli ve kabileci yönetiminden rahatsızlık duyan bütün Müslümanların, özellikle Arap olmayanların bir dayanak noktası haline gelmiştir. Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi ve sonraki imamların acı dolu imtihanları üzerine bina edilen Şiiliğin ızdırap ve acı vurgusu, mazlumlardaki cazibesini güçlendirmiştir. Emevi ve daha sonra Abbasi yönetimine karşı Şiilik bir tür sosyal, dini, siyasi ve ekonomik protestonun boyut kazanmış haline dönüşmüştür⁴⁰ ve anlam kazanmıştır.

Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi, Emevileri bir rakipten kurtarmış olsa da bu olay, başta Şia olmak üzere Müslüman toplumunu derinden sarsan bir konu olmuştur. Yaşanan olayla

³⁹ Sıddık Korkmaz, *Şia'nın Oluşumu ...*, s. 86-88.

⁴⁰ Bülent Keneş, *İran Siyasetinin ...*, s. 27.

ilgili olarak da, Hz. Hüseyin'in şehit edilmesinin haklı veya mazur gösterilemezken, Kerbela olayı, İslam tarihinde kısa süre sonra ortaya çıkmaya başlayacak neredeyse bütün hareketlerin nedeni veya dayanağı olmuştur. Nitekim Kerbela olayından sonra, Şiilik adına siyasi bir eğilim olarak kamuoyu oluşturmak veya Hz. Ali ve soyunun haklarını aramak adına bazı hareketler ortaya çıkmıştır. Prof. W. M. Watt'ın bu mana da "İlk Şii Olaylar" diye adlandırdığı bu çeşit hareketlerin ilkinde, "Tevvabun Hareketi" örnek verilebilir⁴¹. Bu durumda dönemin şartları altında oluşan bu benzeri siyasi hareketlerin, dini, siyasetin odak noktasına taşıyarak yer yer radikalleştirmiş ve mezhepler tarihinde bölünmelere gitmiştir. Diğer taraftan Haşimi- Emevi çekişmesinin, Hz. Osman döneminden bu yana, özellikle Kerbela olayıyla birlikte daha belirleyici siyasal olgular üzerine oturan Şii muhalefet desteği yaratmıştır.

Bu anlamda, Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin de, otoritesine karşı geldiği Muaviye'nin oğlu halife Yezid tarafından 680'de Kerbela'da öldürülmüş ve bu olay Şiiler tarafından her yıl Muharrem ayının 10'una denk gelen "Aşura" günü ile anılmaktadır. Baba ve oğlun şehit düşmüş olması, Şiilerde bir "şehitlik miti" yaratacaktır. Kerbela'da Hz. Hüseyin'in "gayrimeşru" otoriteye boyun eğmek yerine ölmeyi tercih etmesi, başta İran İslam Devrimi ideolojisi olmak üzere, Şiiliği besleyen en önemli kaynaklardan birisi olacaktır. İran İslam Devrimi'nin ideoloğu olarak kabul edilen Ali Şeriatî'nin, "Her gün Aşura, her yer Kerbela" sloganı bu anlamda devrimin sembolü⁴² olarak öne çıkmıştır.

1.5. Osmanlı-İran İlişkileri

Osmanlı'nın Fatih Sultan Mehmet döneminde özellikle Anadolu'da oluşturmak istediği, Türkleri tek çatı altında toplama siyaseti, İran coğrafyasında egemen olan devletlerle ilişkiler kurmasına sebep olmuştur. Özellikle 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu'nun doğusuna seferler düzenlemiş ve o dönem İran'ın büyük bir bölümünü elinde bulunduran Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan ile bir çekişme ve rekabet ortamına girmiştir. Tarihsel açıdan kaçınılmaz olarak bu rakip iki güç Otlukbeli savaşının vuku bulmasına ve bundan kaynaklı zaferle ilerleyen süreçlerde dikkatlerin İran üzerine çekilmesine neden olmuştur⁴³. Akkoyunlu devletinden sonra bölgeye egemen olmaya başlayan Safeviler, Osmanlı ile ilişkilerinde birçok sorunu meydana getirerek uzun süre

⁴¹ Ethem Ruhi Fırlı, *İmamiyye Şiası ...*, s. 111-112.

⁴² Selin Çağlayan, *Şii Düşüncesinde ...*, s. 31.

⁴³ Osmanlı-İran Münasebetleri. <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c22/c220245.pdf> (08.06.2017)

Osmanlı devletini meşgul edecek sorunlara yol açmıştır. Bu bağlamda Safevilerin İran’da güçlenmesi Osmanlılar tarafından endişeyle karşılanmıştır. Bu durumu haklı hale getiren 1501 yılındaki Karaman ayaklanması, Osmanlıyı, Safevilerin Anadolu Kızılbaşlarını etkisi altına alabilecek girişimlerde bulunabileceği endişesine kaptırmıştır. Diğer taraftan Şahkulu isyanı, Anadolu içerisinde büyük ölçüde bir ayaklanmanın ateşleyicisi olarak görülmüş ve Osmanlının iç karışıklıklarla zayıflatılması planlanmıştır⁴⁴. Ayrıca yaşanan gelişmeler çerçevesinde Osmanlının içinde bulunduğu kaotik ortam (ekonomik-siyasi sıkıntılar vb.) mütemadiyen sınır sorunları gibi anlaşmazlıkları da gündeme getirmiş ve devletin İran ile olan durumunu savaş ortamına doğru sürükleyici “sınır güvenliği” müdahalesine indirmişti. Bu durum Osmanlı Devleti’nin Kızılbaşlara yönelik baskıcı tutumunu arttırmasına neden olmuş ve Şah İsmail’in Anadolu Kızılbaşlarını kışkırtması konusunda oluşan ayaklanmaların⁴⁵ bir sonucu olarak yansımıştır. Nitekim Yavuz Sultan Selim zamanında Anadolu’da yaşanan sorunların çözümü konusunda Şah İsmail’in tasfiye edilmesi ve böylelikle ona ilahi misyon biçen müritlerinin de akamete uğratılması sağlanacaktı⁴⁶. Bu bakımdan Çaldıran savaşı meydana gelmiş ve Osmanlının zaferiyle sonuçlanan bu savaş, hem İslam dünyası nezdinde Osmanlıya dengeleyici bir güç görüntüsü verip saygınlık katarken öte yandan Anadolu’daki mezhepsel çekişmenin⁴⁷ Kızılbaşlar aleyhine sonuçlanıp Şah İsmail’in imajını sarsmıştır. Osmanlının özellikle Safevilerle yaşadığı çatışmacı siyaset devletin genel politikasını da daha çok Ortadoğu konusunda şekillendirmeye başlamıştır. Bakıldığında Sultan Selim’in Mısır seferi ve akabinde Safevileri tamamıyla bertaraf etmek üzere yaptığı İran seferleri bu siyasi değişimin kanıtlarıdır.

Kanuni Sultan Süleyman Döneminde ise Safevi devletine karşı seferler düzenlenmiştir. Özellikle Irakeyn Seferi Osmanlı açısından Kafkas-Basra hattına kadar olan yerleri İran’a kapatıp Kafkas sınırını güvence altına alırken diğer taraftan Safevilerin mutlak bir yenilgiye uğratılamayacağını bilakis belirli bir alanın dışında tutularak⁴⁸ devleti tehdit edecek ayaklanma hareketlerinden ve sınır güvenliği konusundaki endişelerden uzak

⁴⁴ Adel Allouche, *Osmanlı-Safevi İlişkileri Kökenleri Ve Gelişimi*, (çev. Ahmed Emin Dağ), 1. Baskı, Anka Yayınları, İstanbul 2001, s. 95-105.

⁴⁵ Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612)*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1993, s. 10.

⁴⁶ Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I*, (çev. Server Tanilli), 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 175.

⁴⁷ Feridun M. Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, 3. Baskı, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2011, s. 145-146.

⁴⁸ Remzi Kılıç, *Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566)*, 1. Baskı, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 236.

tutmaya çalışılmıştır. Düşünülenin aksine Safeviler mütemadiyen Osmanlı devletine karşı sınır boylarında kışkırtıcı faaliyetlerde bulunmaya devam etmişlerdir. Kanuni döneminin Safevilerle olan çatışmacı rekabet ortamı Amasya Barış Antlaşmasıyla sonuçlanmış; bu antlaşma gereği toprak konusundaki mevcut durum korunmuş Osmanlının 1514'ten beri yapılan kazanımları kabul edilmişti⁴⁹. Birçok kaynakta da belirtildiği gibi bu dönemde Osmanlının Batı ile ihtilaflı olan durumu nedeniyle Safevilerin birçok defa bu avantajı kullanıp Batıdan yardım istediği veya Osmanlıya karşı ittifak halinde olduğu belirtilmiştir. Öte yandan her ne kadar barış antlaşması taraflar arasında imzalanmış olsa da Safeviler, Osmanlı içerisindeki Kızılbaşlar ile olan bağlarını devam ettirmeye çalıştığı da yine birçok tarihi kaynaklarda teyit edilmektedir.

Safevilerin süreç içerisinde tahta çıkan yönetici Şah'a göre de Osmanlı politikasına olan siyasi çizgileri değişiklikler göstermiştir. Özellikle bu dönemde Safevilerde tahta çıkan I.Abbas Batılı devletlerle işbirliği yapmış, ordusunu güçlendirip Bağdat'ı fethederek almıştır. Osmanlı'nın ise içerisinde bulunduğu Celali İsyanlar, ekonomik ve siyasi çöküntüler IV. Murat dönemi içerisinde bir takım tedbirler alınarak İran'a sefer düzenlenmesine neden olmuş akabinde Bağdat geri alınarak İran ile Kasr-ı Şirin antlaşması imzalanmıştır⁵⁰. Genel anlamda bu tarihten itibaren Osmanlı-Safevi ilişkilerinde ciddi gelişmelerin yaşanmadığını söyleyebiliriz. Çünkü Osmanlının daha çok Batı ile özellikle Avusturya ile mücadele ettiğini görmekteyiz.

Safevilerin içinde bulundukları karışıklık, ayaklanmalar ve Rus saldırıları gibi olaylarla birlikte devlet yönetimi zayıflamaya başlamıştır. Bu dönemde Nadir Şah'ın oybirliği ile seçilmesi ve Caferi mezhebini Sünnilikteki dört büyük mezhep içerisinde⁵¹ göstermeye çalışması gibi eğilimleri Osmanlı-İran ilişkilerini farklı bir boyuta dönüşmesini sağlamıştır. Ayrıca Nadir Şah'ın tahta çıkmasıyla Safevi dönemi sona ererek Afşar hanedanı dönemi de başlamıştır. Bu dönemde İran Nadir Şah ile birlikte yeni savaflara başlamış ve Ortadoğu hakim olmak istemiştir. Bu anlamda Osmanlı ile Gürcistan, Doğu Anadolu, Irak'ta sırasıyla zafer elde edip yenilseler de 1639'da yapılan Kasr-ı Şirin Antlaşmasının teyit edilmesi bakımından 1746'da⁵² barış antlaşması tazelenmiş ve Nadir

⁴⁹ Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu ...*, s. 190.

⁵⁰ M. Saffet Sarıkaya, Dini ve Siyasi Bakımdan Osmanlı-İran Münasebetleri. <http://www.msaffets.com/wp-content/uploads/osman%C4%B1-iran-iliskileri.pdf> (10.06.2017)

⁵¹ J. Von Hammer, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi III*, 2. Baskı, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2011, s. 392.

⁵² Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu ...*, s. 331.

Şah'ın Sünni inancı konusundaki esnekliği bu antlaşmaya daha riayet eder halde olmasını sağlamıştır.

Nadir Şah döneminin ardından İran'da Kaçarlar Dönemi başlamıştır. Kaçarlar dönemi Ruslarla savaş, İngiltere'yle yapılan antlaşmalar şeklinde devletin topraklarının bir kısmını kaybettiği bir dönem olmuştur⁵³. Osmanlı açısından ise devlete karşı ayaklanmalar, Rus ve Avusturyalıların tahrik girişimleri, merkezi hükümetin bilgisi dışında yabancılarla gerçekleştirilen ticari ilişkiler⁵⁴ vb. sorunlar baş göstermiştir. Bu dönem her iki devlet açısından da değinildiği gibi Rus saldırılarına karşı mücadele etmekle geçmiştir. Diğer taraftan II. Mahmut döneminde Yeniçeri Ocağı ve Bektaşî tekkeleri ilga edilerek⁵⁵ Kızılbaşların dini anlamda ıslah çalışmaları yapılmıştır. Özellikle II. Abdülhamid döneminde pan-İslamizm düşüncesi İran'ı rahatsız etmiştir. Nedenleri olarak İran'ın bu İslam birliği içinde erimekten korkması, Türk egemenliğine girmemek ve Cemaleddin Afgani⁵⁶ gibi faktörler etkili olmuştur. Abdülhamit'in ortaya attığı pan-İslamizm, halifelik düsturundan yararlanıp Müslümanları mobilize etmek ve Arap devletleriyle ilişkileri güçlendirmek gibi bir sonuç ortaya çıkarmıştır⁵⁷. Bu durumdan rahatsızlık duyan Rusya ve İngiltere'nin özellikle bu politikanın İran menfaatlerine ters olacağı yönünde Tahran'a telkinde bulunması Nasreddin Şah yönetimindeki Kaçarların, Osmanlıya açıktan muhalefet etmesine hatta Bağdat'ta Şiiler için önemli olan Necef ve Kerbela gibi yerlerde Şii propagandası yaptırarak Şiiliği yaymaya çalışmasına sebep olmuştur⁵⁸. Genel anlamda her iki devletin ilişkilerini belirleyen bu siyasi girişimler aynı zamanda dış faktörlerinde ülke işlerine müdahil olmasına neden olmuştur.

Osmanlı-İran siyasal yapısına bakıldığında zaman son dönemde her iki devletinde iki yıl arayla (İran 1906-Osmanlı 1908) meşrutiyet ilan etmesi; iktidar erkinin yetkilerini sınırlandırılması gibi anayasal çalışmalar gerçekleşmiştir. Birinci Dünya Savaşından sonra ise Osmanlı'nın Kurtuluş savaşıyla nihayete erip 1923'te Türkiye Cumhuriyeti kurulmuş, Kaçarlar ise içerisinde bulunduğu iç ve dış baskı sonucu dayanamayarak 1925'te Rıza Han'ın müdahalesiyle son bulmuştur.

⁵³ Ercan Çitlioğlu, İran'ı Anlamak. <http://sam.baskent.edu.tr/makaleler/iranianlamak.pdf> (11.06.2017)

⁵⁴ Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II*, (çev. Server Tanilli), 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 25.

⁵⁵ Tolga Gürakar, *Türkiye ve İran Gelenek, Çağdaşlaşma, Devrim*, 1. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 2012, s.89.

⁵⁶ Mehmet Saray, *Türk-İran İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999, s. 94.

⁵⁷ Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu ...*, s. 151.

⁵⁸ Mehmet Saray, *Türk-İran ...*, s. 97.

1.6. İran'ın Şiileşme Süreci

İran tarihi üzerinde Safevi dönemi, İran üzerine fikir ve görüşlerin en çok belirtildiği dönem olmuştur. İran'ın Safevi Hanedanı yönetiminde yeniden birleşmesi, monarşinin tekrar kurulması, Şah Abbas, İsfahan, Şiilik, Safevi sanat ve mimarisi; günümüzdeki ve geçmişteki İran'la ilgili fikirlerimizi ve imgelerimizi şekillendirmiştir. Safevilerin İran'ı, Sasani yönetiminin sona erip Arapların ve İslamiyet'in hâkim olduğu dönemin aksine, geçmişle önemli bir kopuşun temel noktasıdır. Siyasi birliğin yeniden ortaya çıkması, İran'ın daha sonraki tarihine damga vuran çok önemli iç ve dış gelişmeleri yansıtır. Safevilerin yaptıkları sadece, coğrafi sınırlarıyla bildiğimiz ülkeyi, başında İranlı bir hanedanın bulunduğu devletle yönetip “şehinşah” unvanını ve hükümdarlık kurumunu yeniden yaratmaktan ibaret değildir. Onlar aynı zamanda Şiiliği resmi din olarak tesis etmişlerdir. Öyle ki, İran-Şii ulus devleti, 16. yüzyılda atılan bu temel ile birlikte süreklilik göstermiştir⁵⁹. Diğer taraftan Muhakkık ve Allame Hilli gibi din büyükleri tarafından geliştirilmiş olan içtihat anlayışı sayesinde de, Şii ulemanın, imamın otoritesini temsil noktasında kazanmış olduğu güç ile birlikte, Safeviler dönemi müçtehitlerin faaliyetleri konusunda, çalışmaların yapılmasına imkan tanımıştır. Tam da bu nokta da siyasi otoritenin desteğinden uzak ve siyasi bir fonksiyonu bulunmayan müçtehit terimi, Safevilerin Şii ulemaya verdiği siyasi destek nedeniyle, pratik hayat açısından sosyo-politik bir içerik kazanmıştır. İşte bu yüzden Safeviler dönemindeki devlet-ulema ilişkileri, sonraki dönemde (Kaçarlar dönemi) gelişen “merce'iyet müessesesinin” ve “Velayet-i Fakihle” sonuçlanan sürecin anlaşılmasında bir köşe taşı⁶⁰ olarak önem arz etmektedir.

Bu bakımdan tarihçilerin ekseriyette ittifak ettikleri üzere, bugünkü Şii İran'ın inşa edilmesinde 1501-1507 yılları arasında iktidarı ele geçiren Safevi Hanedanı'nın ve onların kurmuş olduğu Safevi İmparatorluğunun (1502-1736) etkisi çok büyük olmuştur. Safevilerin etkin biçimde yürüttükleri en önemli kampanya, klasik olarak bütün İmparatorlukların ruhlarına işlemiş olan “toprakların genişletilmesi” politikalarının yanında, hâkimiyetleri altında tebaanın neredeyse tamamına yakınının Şiileştirilmesi olmuştur. Safevi yönetimi öncesinde buralarda geniş kitleler halinde yaşayan Sünniler ve bir ölçüye kadar da Mecusiler bir daha geri gelmeyecek şekilde yerlerinden atılmıştır. Safevi-Şii propagandası sadece kendi topraklarında kalmamış, komşuları olan Osmanlı

⁵⁹ Gene R. Garthwaite, *İran Tarihi*, (çev. Fethi Aytuna), İnkılap Kitabevi, İstanbul 2011, s. 145.

⁶⁰ Mazlum Uyar, *Şii Ulemanın Otoritesinin Temelleri*, 1. Baskı, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2004, s. 107-108.

İmparatorluğu ve diğer Arap İslam devletlerinde de yıkıcı faaliyetler olarak varlıklarını zaman zaman hissettirmişlerdir. Ancak, Şiiğin yayılma girişimleri çok daha önceleri başlamış olsa da Fatımiler, Zeydiler, Buveyhiler döneminde ve bir ara Akkoyunlu Şahı Uzun Hasan'ın yönetiminde ivme kazanmış, Safeviler döneminde ise etkin bir politikaya dönüşerek diğer devletlerin, Özellikle Osmanlı İmparatorluğunun içlerine sızmak için bir araç olarak kullanılmıştır⁶¹. Bu açıdan Safevilerin Şii politikası altında yatan bu yayılma siyaseti, Osmanlı İmparatorluğu açısından ciddi bir tehlike olarak görülmüştür. Osmanlı'nın bu tehlike karşısındaki tutumu başta Anadolu'da varlığını sürdüren Alevi/Kızılbaş inancının etkilenmesi durumunda oluşabilecek bir ayaklanma veya Safevi nüfuzuna müdahale etmektir. Bu görünür sebeplerin yanında Osmanlı'nın Doğu sınırındaki güvenlik endişesi, Akkoyunlu topraklarının büyük çoğunluğunun mahalli idarecilerin eline geçmesi gibi meseleler, Safevilerin Osmanlı'ya karşı bu kargaşadan faydalanabilmesi için bir fırsat vererek baskı yapmalarını sağlamıştır⁶². Nitekim II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim dönemlerindeki Safevi ayaklanmaları, Şii politikasının Osmanlı içerisinde, devletten vergi konusunda baskı altında olan Anadolu Alevi/Kızılbaş toplumu için riayet etmeye uygun bir çekim gücüne sahipti. Öyle ki 1510'da başlayan Şahkulu İsyanı, Osmanlı Devleti'ni ağır ekonomik, sosyal ve bir takım siyasi sorunlarla karşı karşıya bırakmıştır⁶³. Osmanlı Devleti'nin kendi içerisindeki birliği koruma politikası Yavuz Sultan Selim'in Safeviler üzerine yürütmesi 1514'de Çaldıran Savaşıyla sonuçlanmıştır. Çaldıran Savaşında İsmail'in yenilmesi, Kızılbaşların Şah İsmail'in yenilmezliğine olan güvenini sarsmıştır. Çaldıran zaferi Osmanlı'nın bütün dikkatini Arap Ortadoğu'suna vermesine neden olmuştur⁶⁴. Ekseriyette Kanuni Sultan Süleyman Döneminde İran üzerine yapılan seferler bir bakıma şark konusundaki Osmanlı politikasının Safeviler ile birlikte bölgeye yoğunlaştığının kanıtıdır. Kronolojik olarak da bakıldığında Safevilerin Şii politikası yayılmacı içeriğiyle, devletleşme aygıtından yıkılma sürecine kadar sürekli olarak Osmanlı Devleti içindeki Kızılbaşlara Şiilik üzerinden propaganda yaparak etkinlik kurma çabası gibi bir siyasi manevrada bulunmaya çalıştığını göstermektedir.

İran devletinin bugün de Safevi siyasetine benzer bir Şii politikasına sığınarak jeopolitik olarak Ortadoğu'da bir mezhep söylemi geliştirdiği aşikârdır. Kendisine yakın

⁶¹ Ünal Gündoğan, *İran Ve Ortadoğu*, 1. Baskı, Adres Yayınları, Ankara 2010, s. 55.

⁶² Tufan Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, 5. Baskı, Şenyıldız Yayınları, İstanbul 2014, s. 117.

⁶³ Bilal Dedeyev, "Çaldıran Savaşına Kadar Osmanlı-Safevi İlişkilerine Kısa Bir Bakış", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 6, 2009, s. 129-130.

⁶⁴ Gene R. Garthwaite, *İran Tarihi ...*, s. 152-154.

duran Lübnan’da Hizbullah üzerinden, Irak’ta Şii devlet başbakanı olarak getirilen makamı kendi çıkarı için kullanarak ve yine Suriye’de Baas rejimiyle olan dirsek temasını sürdürerek ekonomik temelli sosyo-politik siyasetini Şiilik üzerinden, devlet içine mezhep söylemiyle sızarak gerçekleştirmektedir. Öyle ki İran Devrim Muhafızlarının yurt dışındaki örtülü operasyonlarını yürütmesi bu nedenden kaynaklandığının bir göstergesidir. Bunun yakın dönemde en sahih biçimde ifadesi Irak Dışişleri Bakanı olan İbrahim el-Caferi’nin yapmış olduğu, İran Devrim Muhafızlarının ülke dışı operasyonlarından sorumlu komutanı Kasım Süleymani’nin, Irak topraklarında hükümetin bilgisi dâhilinde askeri müsteşar olarak görev yaptığını açıklamasıdır. Bu nedenle İran’ın bölgede İslamcı olarak özelde ise Şiilerin hamiliği telakisiyle üzerine aldığı misyon gereğince, Körfez ülkelerinden Suudi hattına uzanacak geniş yelpazede Şiilerin güvenliğini sağlama adına başka devletler içerisinde rol oynarken, diğer taraftan da jeostratejik alan hakimiyeti kurmaya çalışmaktadır.

1.6.1. Kaçar Dönemi ve Ncef Ulemasının Şii Siyasetindeki Önemi

İran tarihinde önemli bir kesit sunan, devletin paylaşım politikalarına maruz kaldığı, Kaçarlar devri bir o kadar karmaşık dönemdir. İlk olarak Zendler ve Afşarlarla olan mücadeleler, Avrupa’dan gelen emperyalist saldırılar (Britanya, Rusya, Fransa), Kafkaslara yönelmek diğer taraftan Batılılaşma, güç dengesi boşluğu gibi nedenler bu hanedan döneminin içinde bulunduğu zorluk ve karmaşıklığın göstergesiydi. Bu açıdan özellikle bakıldığında ilk olarak ikinci Kaçar Şahı Nasreddin Şah İran’da ilk ciddi reformların ve Batı tipi bir toplumsal dönüşümün kapılarını aralayan hükümdar olmuştur. Dış politikada, bölgede baş gösteren Rusya ve İngiltere arasında denge politikaları kurmuş, iç politika da önemli reformlara imza atarak, ülkede ilk modern üniversitenin kurulmasını sağlamıştır⁶⁵. Diğer taraftan, modern İran Ulusal bilincinin gelişimi ve sömürgeciliğe tepki açısından Nasreddin Şah döneminin en önemli olayı “*tütün İsyanı*” olarak bilinen ve İngiliz yayılmacılığı karşısında sivil direnişin sembolü olan toplumsal harekettir. 1891 yılında gelişen bu direnişin kıvılcımı İngilizlere verilen tütün imtiyazından zarar gören kesimler tarafından ateşlenmiş, Şii din adamları öncülüğünde alevlenmiş, İran’ın önde gelen entelektüelleri tarafından da desteklenmiştir. Direniş, esnaflar, sanatkârlar ve büyük tüccarlar arasında büyük taraftar bulmuştur. Bir başka açıdan bu direniş, İran ulemasının

⁶⁵ Cantürk Caner, “İran’da Devletin Tarihi: Başlangıçtan İslam Devrimine Teorik Ve Devrimsel Bir Analiz”, (der. Barış Adıbelli), *İran Doğu Batı Yol Ayırımında İdeoloji, Devlet Ve Dış Politika*, (içinde), 2012, s. 19.

modern zaman İran siyasetine ilk ciddi müdahalesi olmuştur. Kısacası, İran İslam Devrim'ine varan sürecin ilk kıvılcımının bu isyan olduğu⁶⁶ ifade edilebilir.

Nasreddin Şah dönemiyle ivme kazanan batılılaşma eğilimleri, tanınan imtiyazlar ve tütün isyanında ulemanın tepki koyması, ilk olarak Şii ulemanın toplumsal olaylarda öncü rolünü ortaya koymuştur, ikinci olarak halk tabanıyla kurabileceği bağlarını gösterebilmiştir, üçüncü olarak ulemanın politikadan uzak münzevi algısı, isyana göstermiş olduğu tepkiyle politikleşmiş ve ilerde otoritesini arttırabileceği taban bulabilmiştir. Ancak batı standartlarına uygun modernleşme eğilimleri 20. Yüzyılda İran açısından önemli bir adım olan ve Şah'ın kimi yetkilerini sınırlandıracak “Meşruti Devrim” olarak adlandırılan bir anayasa metnini ortaya çıkaracaktır. Her ne kadar meşruti anlamda, ülkenin modern düşünce yapısıyla kalkındırılmaya çalışıldığı gösterilmek istense de, dolaylı olarak ülkenin yabancı sermayeye açılması demektir. Bu durum halk arasında rahatsızlık gösterip, en çok da özellikle ulemanın hassas olduğu laikleşme, batılılaşma, yabancı sermaye vs. gibi konularda Şah ile ayrı düşmesine neden olacak ve İslam Devrimine giden yolu örecektir. ideolojik ilkelerin kurallarını belirleyecektir.

“Meşruti Devrim” olarak adlandırılan, toplam elli bir maddeden meydana gelen 1906 Anayasası kısaca, parlamentonun yapısı/çalışması ve seçim esasları gibi konulara değinmiştir. Diğer taraftan bu düzenlemeler devletin rejimini, vatandaşlarıyla olan ilişkilerini ve kamu yönetimi sistemini düzenleyen hükümlerden meydana gelmekteydi. Toplamda yüz yedi maddeden meydana gelen 1907 düzenlemeleri, ilk defa İslamiyet'i devletin resmi dini olarak tanımlamış; on iki imama dayanan “*Caferiye Doktrini*”ni (İsnaaşeriyya- İthna Ashariyya) açıkça benimsemişti. Üstelik İslam ve Caferiye mezhebine uygun devlet yönetimi için doğrudan Şah'a bağlı bir danışma meclisi (Dini Danışma Meclisi)'nin kurulmasını da hükme bağlamıştır. Böylece günümüzdeki İslam devletine yakın bir rejimin temelleri yüzyıl başında atılmış⁶⁷ rejimin çerçevesi o dönemde oluşturulmuştur.

Öte yandan dönemin işgalci devletlerine karşı, Nəcəf Ulemasının, Rusya, İngiltere ve İtalya'ya karşı yürüttüğü kampanyalar bununla birlikte hükümet üzerindeki baskı ve geniş halk kitlelerini harekete geçirmesi önemli bazı değişikliklerin ortaya çıkmasını sağladı.

⁶⁶ Ünal Gündoğan, *İran Ve ...* , s. 72-73.

⁶⁷ Cantürk Caner, “İran'da Devletin ...”, s. 21.

Hepsinden önemli olmak üzere ulema, halkın sorunlarından haberdar olan bir grup olarak kendini deklare etmekle kalmayıp, halka liderlik yapabilecek ve gerektiğinde gözünü kırpmadan canını verebilecek liderleri bünyesinden çıkarabilme potansiyeline sahip olduğunu da göstermekteydi. İslami esaslara göre hareket etmeyen zalim hükümdarlara karşı kullanılabilecek olan halkın gücünün, ne denli büyük olduğunun bilincine ulema ulaşmıştı. Bu anlamda Meşrutî hareketi başarıya ulaştıran tek faktör, bu hareketi yönlendirme hususunda ulemanın oynadığı başarılı rol idi⁶⁸. Bu açıdan Necef Uleması İran'daki meşrutîyet hareketinde – “İslami kuralların meşrutîyet yönetimiyle daha iyi uygulanacağı düşüncesiyle”– önemli bir rol oynamıştır. Ayetullah Tabatabai ve Ayetullah Behbahani hareketin liderleri arasında yer alırken Ayetullah Tahrani, Ayetullah Horasani ve Ayetullah Mazenderani gibi isimlerin fetvaları Muzaferettin Şah döneminde meşrutîyetin ilanı ve anayasanın düzenlenmesinde etkili olmuştur. Çoğunluğu İran asıllı olan Necef uleması İran'ın yanı sıra Irak'taki siyasi gelişmeleri de etkilediği görülecektir⁶⁹. Özellikle Kum kentinde verilen dini eğitimin selefleri de yine Necef kökenli din adamlarıdır.

Bu bakımdan Kaçarlar döneminin kaotik şartları ülkeyi bölünme noktasına getirmekle kalmamış, süreç içerisinde Tütün İsyanı ve Anayasa hareketleri gibi gelişmelerin yaşanmasına neden olmuş, esnafın, aydınların ve Şii din adamlarının da muhalefet olarak güçlenmesine gerekçe olup, söz sahibi olmasını sağlamıştır. Her ne kadar anayasa bir nevi Şah'ın yetkilerini sınırlandıran “Anayasal Monarşi” görünümünde olsa da toplumda söz sahibi olan ulema ile ters düşmelerine engel olmamış bilakis muarızı konumuna getirmiştir. Bu durum ulemanın önemli havzası olan Necef'in, etkin bir yer konumunda olmasını, Şii eğitiminin verilip halkı yanına alarak hükümetleri zorlaması bakımından çoğu kez sürgünlere neden olsa da; bu göçler sonradan görüleceği gibi İran dışına yani Lübnan, Irak gibi yerlerde de Şii harekete söz sahibi önem addedecektir.

Dönemin koşulları içerisinde spesifik olarak İran bir önem barındırdığı gibi diğer taraftan farklı bölgelerde Şii inancı ve politikasına destek veren Şii diasporanın siyasi tavır alması diğer yandan Irak'ta necef ulemasının yükselişte olması; sonraki süreçte Şii siyasetinin necef dışına çıkarak siyasallaşması bakımından, farklı havzalar edinmesinde yol açtığını söyleyebiliriz. Bu açıdan Necef uleması, Şiiliğin, bugünkü İran İslam

⁶⁸ Asaf Hüseyin, *İran'da Devrim Ve Karşı Devrim*, 3. Baskı, Pınar Yayınları, İstanbul 2009, s. 69-71.

⁶⁹ Selin Çağlayan, *Şii Düşüncesinde ...*, s. 60-61.

Cumhuriyetinin kurulmasında oynadığı rolü daha iyi anlamak için üzerinde durulması gereken bir konudur. Öte yandan Ortadoğu’da ekonomik, sosyal, dini ve politik dengelerin değiştiği, dünya nezdinde birçok tarihi kırılmayı içinde barındıran gelişmelerin yaşanması özellikle Birinci Dünya Savaşının ortaya çıkmış olması bölge üzerinde emperyalist çıkarların gözetilerek sömürge haline getirilmesi, Necef Uleması başta olmak üzere, din sınıfının Batı yanlısı Şah’a karşı olmasını haklı gerekçelere indirgemıştır.

BÖLÜM II

XX. YÜZYILDA ORTADOĞUDA ŞİİLİK

2. 1979 İran Devrimi

İran İslam Devrimi 20. yüzyılın son çeyreği içerisinde meydana gelmesiyle, dünya üzerinde yaşanan diğer devrimci hareketlerden farklı olarak bir İslam devriminin zaferini ve İslamcı toplum modelini bütün dünyaya göstermiştir. İran İslam Devrimi ilk olarak ideolojik bir devrim olarak gerçekleşmiştir. Altmışlı ve yetmişli yıllar içerisinde özellikle Marksist kesimlerin Amerikan karşıtı fikirleri genel anlamda radikal protesto eylemlerini etkilemiştir. Hem ekonomik ve hem de kültürel özgürleşme konusunda sömürgeciliğe karşı mücadele retoriğini kendi ideolojilerine göre yeniden değerlendirmişlerdir. Bazı Marksist İslamcılar ise bütün bir sol sözcük terimlerini ele alarak İslamlaştırmış ve kendilerine mal etmiştir: (“inkılap (devrim), ideoloji, cemaat-ı tevhidi, (bölünmez bütün toplumu/sınıfsız toplum), hatt-ı imam (imam çizgisi/parti çizgisi), mustaz’afın (ezilenler/proleterler),vb”). Bu mustazaflık aynı zamanda o dönem içerisinde öncü parti Hizbullah’ı da ihya ederek dönüştürmüştür. Devrim bu manada hem toplumsal adaletin İslami tesisi hem de bu tesisi yeni siyasal düzen kavramlarını içerecek şekilde kurarak, İslam adaleti (hak) talebi çevresinde yeni bir içeriğe kavuşturmuştur⁷⁰. Devrimin bu açıdan halk kitlelerini harekete geçirmesinin özellikle Humeyni, Ali Şeriatî gibi devrimin ideologlarının yanı sıra, Şah iktidarının yürüttüğü politikaların toplumun her kesiminde yarattığı toplumsal çöküntü hali ve en önemlisi halkın İslam’ın adalet/hak gibi kavramlarını içlerine sindirmiş olması, devrime götüren bütün bu sürecin önemli bir parçası durumuna gelmiştir. Öte yandan İran İslam devriminin gerçekleşmesinde iki akımın etkili olduğu bilinmektedir. Bunlardan biri Ali Şeriatî’nin başlattığı ve daha çok laik eğitim görmüş aydınlar arasında rağbet gören hareket, diğeri ise daha çok halk katmanlarına hitap eden, onların diliyle konuşan Humeyni’nin ulema hareketiydi. İran devrimi esas itibarıyla bu iki akımın kesişmesinden doğmuştur⁷¹. Kısaca devrim sürecinin siyasi atmosferi ve nedenlerine değinmekte yarar vardır.

⁷⁰ Farhad Khosrokhavar, Olivier Roy, *İran: Bir Devrimin Tükenişi*, (çev. İsmail Yergüz), 2. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul 2013, s. 13.

⁷¹ Alev Erkiletli, *Ortadoğu’da Modernleşme Ve İslami Hareketler*, 5. Baskı, Hece Yayınları, İstanbul 2010, s. 321.

Devrimin uzun vadeli nedenlerinin kökleri 19. yüzyılda atılmıştı; kısa vadeliyeriyse 1904-1905 arasında devletin iflası ve tırmanan enflasyonla gelen ekonomik bunalımın körüklediği nedenlerdi. Ülke aynı zamanda şiddetli enflasyon yükünü de çekiyordu⁷². 1921 yılına gelindiğinde Rıza Şah Pehlevi'nin hükümet darbesiyle başa geçmiş olması İran tarihinde yeni gelişmelerin tezahür etmesine neden olmuştur. Bunlardan Şiiliğin evrilmesi bunu takiben Humeyni'nin yükselişe geçmesi birbirini tetikleyen olaylar olmuştur. Rıza Şah Pehlevi dönemi özellikle İran ulus devletinin onun milliyetçi, merkeziyetçi ve modernleşmeci politikaları sayesinde kurulduğu ve modernleşmenin İran özelinde; devletin merkezileşmesi, toplum, siyaset, ekonomi ve kültürün her alanında faal biçimde yer alarak yeni modeller edinmesine yol açarak⁷³ değişmesine sebep oldu.

İran ekonomisinde ve toplumunda zamanla biriken ve devrimle sonuçlanan bu yapısal gerginlikler toplum kesiminde iktidara karşı geniş bir uzlaşma sağlamıştır. Abrahamian ise devrimin nedenleri konusunda iki farklı açıklama olduğunu belirtir: ilki, Şah'ın geri, geleneksel tebaasını çok fazla modernleştirdiği, ikincisi ise çağdaş bir İran yaratmak için yeterince hızlı modernleştirmede olduğu şeklindedir. Bu tema, Abrahamian'ın metninde olduğu kadar, devrim hakkındaki güncel literatürde de sıklıkla tekrarlanır. 1963'de toprak reformuyla başlayan sözde Beyaz Devrim, 1973'de petrol gelirlerinin büyük çapta artışıyla önemli oranda ivme kazanan bir hızlı ekonomik gelişme ve modernleşme dönemi başlattı. Ekonomik büyüme sonuçta köklü toplumsal değişikliklere yol açtı. Ancak hem ekonomik hem de toplumsal gelişmeler eşitsiz ve çelişkiliydiler. Toprak konusunda yapılan reform netice olarak topraksız yoksul köylü çevrelerinin daha da yoksullaşmasına rağmen zengin köylülere, tarım sektörüne ve daha fazla sermaye sahibi toprak ağalarına yaradı. Toprak reformunun başarısızlığı ve kırdan ortaya çıkan işsizlik sorunları ile özellikle inşaat ve hizmet alanlarında büyüyen kent ekonomisinin cazibesi, Güney Tahran ile diğer büyük kentlerde gecekondu gibi yerlerde yaşayan kentli yoksulların kitlelerini genişleterek, kırdan kente göç olayında yükselişe yol açtı. Belirli toplumsal grup ve katmanlar bu durumdan büyük maddi çıkarlar sağladılar. Sermaye çevreleri en kazançlı çıkan gruptu ama kazançların dağılımında açık bir farklılaşma vardı: Şah ve ailesinin etrafındaki hizbi meydana getiren bankacı, sanayici ve tüccarlar ile bu gruptan mütevellit kendilerini koruyan kesim orantısız biçimde fahiş gelirler elde ettiler.

⁷² Ervand Abrahamian, *Modern İran Tarihi*, (çev. Dilek Şendil), 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 48.

⁷³ Gene R. Garthwaite, *İran Tarihi ...*, s. 203.

Diğer taraftan çarşı tüccarı (bazaar) olarak bilinen kesim devlet tarafından, fiyatların yükselmesine neden olmakla itham edilip baskı kurma ve kısıtlamalarda bulunma gibi cezai durumlarla karşı karşıya⁷⁴ bırakıldı.

Hükümet, halkın yaşam standardında vaat ettiği iyileşmeyi gerçekleştiremediğinden ülkede hemen herkes tarafından eleştirilmekteydi ve dolayısıyla ülke genelinde büyük bir hoşnutsuzluk hüküm sürmekteydi. Gelir dağılımı konusundaki eşitsizlik bütün alanlarda kendini hissettirirken, petrolden elde edilen gelirin önemli bir kısmı silahlanmaya ayrılmaktaydı. Savunma amaçlı silahlanmaya yapılan aşırı harcama özellikle bir kesimi – yabancı şirketler ve onların İran’daki ortaklarını- tatmin etmekte, bunların teknisyen, uzman, yönetici ve satış temsilcisi gibi farklı adlar altında İran’a gelmelerine neden olmaktaydı. Ekonomik gelişmeye önem verirken dini değerleri ihmal eden Şah’ın amacı İran’ı modern ve laik bir ülke haline getirmektir. Fakat Şah’ın düşüncelerini paylaşmayanlar belli ki İran’da çoğunlukta idi. Bu nedenle bir başka gerçek de, Şii kültürüyle yetişmiş alt ve orta sınıfa mensup üniversite gençliğinin durumlarıydı. Şah’ın İran’ın dinsel ve ananevi değerlerine ters düşen Batı’nın toplumsal ve kültürel değerini İran’da yerleştirmeye çalışması bu kesimi rahatsız etmekteydi⁷⁵. Şahlık rejiminin otokratik tavrının toplumun diğer kademeleriyle birlikte pek çok dini sınıfın dayanılmaz bulduğu bir noktaya ulaştığı 1963 yılında rejime muhalefet açıkça ifade edilmeye başlanmıştı. Buna paralel olarak, Humeyni, Kum’daki Feyziye Medresesi’ndeki vaiz kürsüsünden Şah idaresine karşı vaaz etmeye başlamıştı. 22 Mart 1963 günü Medreseye saldırıp bir grup öğrencinin öldürülmesi ve Humeyni’nin tutuklanması Tahran başta olmak üzere bütün İran Şehirlerinde kitle gösterilerine dönüşmüştü. Zaten İran devrimine zemin hazırlayan ilk örgütlenmede Humeyni’nin 1963 yılında başkaldırmasından sonra kurulan “Cami’a-i Ruhaniyet-i Mubariz” (Mücadeleci Ruhaniyet Cemiyeti) olmuştur. 1963 yılında Humeyni’nin mevcut yönetime yönelttiği eleştirilerin temel hedefi şunlardı; yönetimin otokratik bir hal alması ve anayasanın ihlali; İran’daki askeri personel ve Amerikalı danışmanlara ayrıcalıklar verme önerisi; askeri araç ve gereç olmak üzere ABD ile milyon dolarlık yapılan anlaşma ve Müslümanlara düşman bir devlet olan İsrail ile diplomatik, ticari vb. ilişkilerin sürdürülmesi⁷⁶. Sonuç olarak Şah’ın yapmayı istediği şey politikadan ziyade, politika

⁷⁴ Sami Zubaida, *İslam, Halk Ve Devlet*, (çev. Sami Oğuz), 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 1994, s. 114-116.

⁷⁵ Tayyar Arı, *Irak, İran Ve ABD Önleyici Savaş Petrol ve Hegemonya*, 1. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul 2004, s. 333-334.

⁷⁶ Bülent Keneş, *İran Siyasetinin ...*, s. 48.

yapıyormuş gibi gözükmekti. Herkes ve her konu Şah'ın izin verdiği ölçüde ve izin verdiği yere kadar tartışılabilecekti. Bu şekilde bir hareket halkın kesin olarak rejimden umudunu kesmesine yol açtı. Bu, artık silahlı mücadeleye varacak kadar birçok kesimi harekete geçirmiştir. Nitekim çeşitli gruplardan bazıları silahlanmaya ve tedhiş hareketlerine girişmeye başladı. Özellikle Tudeh, Mücahidan-ı Halk ve Fedayan-ı Halk örgütlerine bağlı militanlar şehirlerde kanlı ve ses getirici politik eylemlerde bulunmaya, suikast ve bombalama olayları gerçekleştirmeye başladılar. Bu eylemler 1970'li yılların ortalarına kadar büyük ölçüde marjinal kalsa da, 1970'lerin sonuna doğru geniş kesimlere doğru yayıldı⁷⁷. 1978'de rejim artık protesto eylemlerini bastıramaz hale gelir. Şah'ın, saltanatının sonuna doğru fazla radikal olmayan muhalefet gruplarıyla uzlaşma girişimleri zayıflık belirtisi olarak yorumlanır. Bu nedenle meşru kabul edilmeyen rejim halk tarafından reddedilmeye başlanır, muhalefet, artan baskıların, ölüm olaylarının ve gelecekteki daha yoğun gösterilerin artmasıyla birlikte şiddetlenmeye başlayan sokak hareketleriyle kendini gösterir. Böylece devrim süreci⁷⁸ başlamış olacaktır.

2.1. İran'da İslami Hareketler Ve Devrim

İran'ın sınıfsal yapıları arasında gelir uçurumu son derece yüksekti ve bu durum açıkça ideolojik farklılıklarla beslenerek derinleşmişti⁷⁹. Devrime giden süreçte teorik yaklaşımları bakımından farklılaşan örgütlerin birçoğu ise yöntem ve pratik bakımından farklı paradigmalara dayanarak hareket etmekteydi. Gerek sol eğilimli gerekse de İslami hareketler nezdinde Şah'ın devrilmesi sürecinde rol oynayan bu örgütler, somut sorunlar üzerinden uzlaşa sağlayarak muhalefet ediyordu. Özellikle Humeyni yanlısı İslamcı olan bu örgütlerin, İslam'ın devrimci içeriğiyle hareket etmeye başlaması farklı bir toplumsal bilinç yaratacaktı. Humeyni'nin sürgünde olduğu dönemde muhalif üç ayrı dini eğilim vardır. İran Özgürlük Hareketi: Modernist İslam olarak tanımlayabileceğimiz bu eğilimin başlıca temsilcileri; Mehdi Bazergan, Ayetullah Mahmud Telekani ve Ali Şeriatî ileri görüşlü, esnek ve hoş görülü bir İslam anlayışına sahiptir. Bazergan liberaldir, Telekani ve Şeriatî ise, "dış sömürüye son, sınıfsız toplum" gibi sosyalist olarak nitelendirilebilecek fikirlere sahiptirler ve yerleşik İslam kurumuna karşı çıkmaktadırlar. Telekani ve Bazergan 1960'larda İran Özgürlük Hareketini kurdular, Şeriatî hareketle yakın bağlantı içerisindeydi. İran Özgürlük Hareketi, dinsel kökenli ailelerden gelmiş ancak genellikle

⁷⁷ Ünal Gündoğan, *İran Ve ...*, s. 119.

⁷⁸ Farhad Khosrokhavar, Olivier Roy, *İran: Bir ...*, s. 23.

⁷⁹ Cantürk Caner, "İran'da Devletin ...", s. 38.

Avrupa’da eğitim almış aydınları bir araya getirmiştir, Musaddık ise anayasa yanlısıydı. Bu açıdan hem İslamcı hem de milliyetçiydi. Temel amacı İslamcı güçlerle Ulusal cephe arasında bir uzlaşma sağlayarak Şah’ı demokratikleşmeye zorlamaktı. İran Özgürlük Hareketi, çağdaş bilim ve İslam sentezine ulaşmayı hedeflemişti⁸⁰. Özgürlük hareketi bir yandan ideolojik düzeyde kendi farklılığını vurgularken diğer yandan Humeyni gibi önde gelen politik din adamlarıyla da işbirliği yapma politikası izlemiştir. Özgürlük hareketinin Şah karşıtı devrimde oynadığı rol açısından baktığımızda hareketin örgütsel gücünden çok yetiştirdiği popüler İslamcı düşünür ve liderler ile gündeme soktuğu İslam anlayışının önemli olduğunu söyleyebilir⁸¹ devrime önemli bir propaganda sunduğunu görebiliriz.

İslami hareketler açısından, söz konusu emirlerin yerine getirilmesi, sömürgecilerin toplumdışına atılmasına bağlıdır; zira batı, önceleri ekonomik, sonra da kültürel emperyalizm yoluyla doğulu toplumları sömürmüş. İslam’ı onların hayatından çıkarmak için çalışmıştır. Bu görüşleri ulusal bir tepki olarak tanımlamak mümkün görünmemektedir. Çünkü ulema, ulusal egemenliği, İslami yapının ayakta kalmasının temel koşullarından biri sayıyordu. Bunun için de, toplumsal, siyasal ve ekonomik alanda egemenliğin İran halkında olmasını istiyordu. Bu anlamda, ulusal egemenlik, tek başına bir hedef olmayıp İslam’ın toplumsal hayatta yaşanabilmesini sağlayacak bir araçtan ibarettir⁸². Bu nedenle İslami hareketlerin etrafında oluşan bu siyasal yapıların egemenlik adı altında İslami cephede yer alması Şii düşüncesinin evrimine işaretir.

Diğer taraftan din eğilimli muhalif bir örgüt olarak ise İran Halkın Mücahitleri Örgütü gelmektedir. Örgüt, Şeriati’nin öğretilerinden derin etkilenmiştir. İdeolojisi İslami terim ve sembollerle ifade edilen devrimci marksizimdir. Örgüte göre, İslam soyut bir zulme karşı değil Amerikan emperyalizmine karşı olmalıdır. Nizam-ı Tevhid (birlik düzeni) ilkesi çerçevesinde, ideal toplumu yaratmak için öncelikle, ideal Müslüman’ın yaratılması gerekmektedir. Devrim süresince özellikle üniversite gençliğinin örgütlenmesinde önemli bir rol oynamıştır⁸³. Halkın Mücahitleri daha sonra ikiye ayrıldılar. Bazıları İslamiyet’le Marksizm arasında bir paralellik kurmaya çalışıyordu. Diğer taraftan Şiiliğin, halkın devrim hareketine katılmasında olumlu bir rol oynayacağına

⁸⁰ Selin Çağlayan, *Şii Düşüncesinde ...* , s. 191-192.

⁸¹ Serpil Üşür, *Din, Siyaset ...* , s. 87-88.

⁸² Alev Erkiletli, *Ortadoğu’da Modernleşme ...* , s. 354.

⁸³ Selin Çağlayan, *Şii Düşüncesinde ...* , s. 193.

inanıyorlardı⁸⁴. Devrimin ardından Halkın Mücahitleri ile Humeyni ve yandaşları arasında iç savaşı andıran kanlı bir iktidar mücadelesi yaşanmıştır. Başlangıçta, İslam düşüncesini kabul etmeyip, İslam'ı saptırdığını savunan Humeynicilere karşı örgüt de, mollaların İslam anlayışını eleştirmeye başlar. Halkın Mücahitleri halen İran yönetimine karşı mücadele eden en büyük örgüttür. Son olarak, İran'ın Uluslararası Atom Enerjisi Kurumundan nükleer çalışmaları ile ilgili olarak sakladığı iddia edilen bilgilerin de, ilk kez Halkın Mücahitleri tarafından açığa çıkarıldığını hatırlatmakta yarar vardır. Üçüncü eğilim İslam Cemiyetleri Koalisyonudur. Yas Tutanlar Birliği İslam Koalisyonu olarak da anılır. İslam Fedailerinin devamı olarak kabul edilmekte ve katı bir İslam'ı savunmaktadır. Humeyni'nin dönüşünden hemen sonra, İslami Cumhuriyetçi Parti'ye dönüşerek; Humeyni yanlılarının örgütlenerek iktidarı ele geçirmelerinde, İran'ın bir İslam Cumhuriyetine dönüşmesinde ve “Velayet-i Fakih” ilkesinin kabulünde çok önemli bir rol oynayacak⁸⁵ ve rejimin önemli bir parçası olacaktır.

2.1.1. Ayetullah Ruhullah Humeyni Ve Velayet-i Fakih

Humeyni, İran devrimi sonucunda meydana getirdiği devlet düzeni ve bu düzene bağlı toplumsal gelenekler, kendi içerisinde taşıdığı bu modeli, süreklilik gösteren fikrîsel dokusuyla halen İran devlet ideolojisinin kalıcı bir figürü olacak şekilde sürdürmektedir. Humeyni'nin devrimden sonra bıraktığı mirası, hiçbir şekilde karşısına alabilecek karşı-devrimci bir hareketlenme olamamıştır. Çünkü Humeyni İran'da farklı yapıda ve düşünce de olan kesimleri devrim diyalektiği altında birleştirerek yeni bir milliyetçi ruh ortaya çıkarmıştı. Bu durum ise Humeyni'nin geçici bir lider olarak değil de, İran da ondan sonra yönetime gelecek her liderin, O'nu örnek alarak ve devlet geleneğinin Humeynîci özelliğine uygun ve aykırı davranmayacak şekilde hareket etmelerine neden olacaktır. Nitekim Humeyni, diğer nüfuz sahibi ulema içerisinde, kendisine ve ortaya koyduğu Şah karşıtı fikirlerine inancı olsa gerek, bir farklılık ve nüfuz etme retoriği elde etmişti. Bu durum da Humeyni'yi kısa sürede ön plana çıkarmış ve İran tarihinde özel bir yere “ruhani lider” diye koymuştu. Zaten İran ulemasına baktığımız zaman, Tütün İsyanı ve neredeyse 1963'deki reform süreçlerine kadar, ulemanın sahip olduğu topraklara diğer bir değişle

⁸⁴ Asaf Hüseyin, *İran'da Devrim ...* , s. 196.

⁸⁵ Selin Çağlayan, *Şii Düşüncesinde ...* , s. 193-194.

ulemayı ayakta tutan ekonomik kaynaklara dokunulmayıncaya kadar hep Şah ile uzlaşısı içerisinde olmuştur. Ulema bu bakımdan Şah'a muhalefet edecek ve toplumsal sorunlara dâhil olacak kadar siyasetten uzak kalmıştır. Bu nokta da Humeyni o zamana kadar ulemanın üstlendiği dini-geleneksel yapıyı; uzlaşmaz kimliği ve Şah karşıtı hatta şiddeti muhalefetin devrimci duruşu olarak onaylayabilecek kadar değiştirmiştir. Böylece Humeyni figürü İran halkı için, içinde bulunulan sosyo-ekonomik zorluklardan çıkmak ve Şah'ın kendi kliğini oluşturduğu zengin kesime karşı, sınıfsal bir tepkinin protestosu olmuş; daha da önemlisi Şii geleneğinin 'haksızlığa boyun eğmeme' geleneğinin sembolü olarak kitleleri harekete geçirebilmiştir.

Siyasi tarzı değerlendirilecek olursa, Şah'a karşı olan muhalefet hareketine yön veren bir konumda bulunan Humeyni, uygulayacağı kendi programı hakkında hep sessiz kaldığı halde, hükümetin tüm yanlış yönlerini açığa vurmakla siyasi maharetini sergilemiştir. Uygulayacağı program konusundaki ketumiyeti sayesinde seküler ve sol kanada mensup olan grupları kazanmayı ve onları geleneksel Müslüman cemaatlerle işbirliğine sokmayı başarmıştır⁸⁶. Aynı şekilde Humeyni'nin İslami değerleri yansıtan bir devlet sistemi siyasi yelpazedeki İranlıları çekmişti. Humeyni, bu fırtınalı değişikliklerin ortasında, modernleşen İran toplumunun geleneklerini hızlı bir şekilde kaybetmekte olduğunu öne süren monarşik kibre rağmen İranlıların hala gerçeklik ve anlam arayışında olduklarını sezdi. Tekrar belirtmek gerekirse, dine kimliğe bağlılık teokratik bir devlet isteğinden farklıdır, fakat Humeyni hayal gücüne sahipti ve bu tip düşünceleri devrimci mesajını içine ustalıkla yerleştiriyordu. Fikirlerinde yenilikçi olmakla kalmayıp aynı zaman da itirazların olduğu siyasi alanlarda koalisyonlar oluşturmakta usta ve bu tip kurnazlıklarla siyasi olarak uygun olduğunda da muğlak olabiliyordu. Onun konuşmalarını ve yazdıklarını dikkatli bir şekilde okunduğunda ideolojisinin temel prensibinin adalet fikri olduğu ortaya çıkmaktadır. Humeyni'nin muhalefeti sadece İran'daki monarşik mutlakiyetçiliğe karşı değildi, aynı zamanda İslam dünyasındaki despotluğa da karşıydı. İslam, İslami özgürlüğün bayrağı altında Humeyni devrimini çeşitli güçlere, aktörlere, hem gerçek hem de hayali komplolara karşı kapsamlı bir muhalefet olarak görüyordu. Bununla birlikte Humeyni daima aktivist bir karakter sergileyerek⁸⁷ hareket etmekteydi.

⁸⁶ Bülent Keneş, *İran Siyasetinin ...*, s. 56.

⁸⁷ Ray Takeyh, *Gizli Devrimler Ülkesi İran*, (çev. Cem küçük), 1. Baskı, Karakutu Yayınları, İstanbul 2009, s. 17-18.

Ayetullah Humeyni'ye göre, “İmam'ın yokluğunda illa adaletsizliğin artması ve sonuç olarak İmam'ın beklenmesi gerekmemektedir. Bunun yerine İmam'ın gelişini kolaylaştıracak ve kısmi de olsa adaleti tesis edecek ulema önderliğinde bir yönetimin kurulması pek ala mümkün olabilecektir”⁸⁸. Humeyni'nin bu anlamda devrim sonrası için teorileştirdiği ideal devlet anlayışına, ulema arasında her ne kadar uyuşmazlık yaşansa da kendi varlığını kabul ettirmiştir. Keza Humeyni'nin özellikle üzerinde durup kendisi tarafından formüle ettiği “Velayet-i Fakih” anlayışı bunun en önemli göstergesidir.

Humeyni “Velayet-i Fakih” yaklaşımı ile geleneksel Şia inancında yer alan imamların rehber olması anlayışını siyasi sahneyi de içerecek şekilde genişletmiştir. Bu bakımdan, Humeyni'nin daha çok Şiiilikteki başkaldırı geleneğini harekete geçirme ve din adamlarının liderliğiyle ilgili inanışların alanını genişlettiği söylenebilir. Humeyni'ye göre Hz. Muhammed isteyerek değil Allah'ın buyruğu ile İslam devletini kurmuştur ve Hz. Ali'yi kendisine yakın görüp damadı olmasından değil de Allah'ın buyruğu sonucu kendisinden sonra imam ve halife tayin etmiştir. Dolayısıyla bu anlayışa göre gerek Hz. Muhammed gerekse Hz. Ali dönemlerinde olduğu gibi İran'da da bir İslam devletinin kurulabileceğini haklı temellere oturtmaktadır. Kısaca ifade edilirse Humeyni'nin siyasi düşüncesinin ana ekseni bu şekilde özetlenebilir; din ile siyaset geçmiş İslam devletinde de kendi arasında yakın ilişkiler kurduğundan dolayı bunların ayrılmaması gerektiğini savunur. Dolayısıyla siyaset ile dini ayırmak ve başka başlıklar altında ele almak Humeyni'ye göre dini düşünceye aykırıdır⁸⁹. Humeyni, velayete inanmalarının nedenini, peygamberin kendisinden sonra hükümleri uygulayacak bir halife tayin etmesinin mantıksal bir zorunluluk olmasına bağlamaktadır. Peygamberin kendisi bizzat bir devlet kurmuş, diğer devlet yöneticilerine elçiler ve mektuplar göndermiş, anlaşmalar yapmıştır. Bunlar bir İslam devletinin gerekliliğini gösteren en basit delillerdir. Dahası bu ifadeler, Humeyni'nin, kurulacak İslam devletinin temelini “Velayet-i Fakih” olacağına dair iddialarının da dolaylı bir kanıtı olmuştur. İmama göre, günümüzde bir İslam devleti kurmanın zorunlu olduğunu gösteren bir başka kanıt da, konu ile ilgili ayetlerin her zaman ve mekân için geçerli olmasıdır. O halde, imamların sona erdiği bu dönemde bu kuralları

⁸⁸Ünal Gündoğan, Geçmişten Bugüne İran İslam Devrimi. <http://www.orsam.org.tr/files/OA/29/8unal.pdf> (22.07.2016)

⁸⁹ Mehmet Şahin, Şii Jeopolitiği: İran İçin Fırsatlar Ve Engeller. http://www.akademikortadogu.com/belge/ortadogu1%20makale/mehmet_sahin.pdf (25.07.2016)

yaşatacak ve devam ettirecek kişilerin bulunması ve İslam adına hükümleri uygulayacak kişilerin bu göreve gelmesi gerekir⁹⁰ gibi bir anlayış ortaya çıkmaktadır.

Bu açıdan Humeyni, ulema sınıfı içerisinde devlet yönetimi konusundaki tecrübesiz sınıfa oranla, devleti oluşturacak mekanizmaların ilkelerini belirleyerek 20. yüzyılın son çeyreğinde, küresel anlamda Şii İslam devletine meşruiyet kazandırarak, tüm dünyaya İslam devrimini tanıtacaktı. Ortaya koyacağı bu devlet geleneğinde de İslami konular yeniden ele alınıp eski/muhafazakâr anlamlarından arındırılmış ve Humeyni'nin idealize ettiği İslami devletin içeriğine kavuşturularak yaratılmıştır.

2.1.2. Ali Şeriatî Ve Hüseyiniyye-i İrşad

“Her milletin tarihi, o milletin ‘varoluşsal şahsiyetini’ yaratan ve kıvam veren etken olmasının yanı sıra, onu örseleyen, zayıflatan veya hasta eden az çok olumsuz sebepleri de kapsar. Bundan dolayı kendisini tanımaya, kendisini yeniden üretmeye, bir diğer ifadeyle mahiyetini keşfetmeye çalışan bir millet için bu olumsuz sebeplerin bilimsel ve analitik olarak tanınması acil ve hayati bir iştir. Tarihimizde olumlu ve yaratıcı etkenlerin çokluğu kadar, oldukça da zengin ve güçlü olması oranında olumsuz sebepler ve etkenlerde bir o kadar güçlüdür. Öyle ki çoğu entelektüel kesimlerimizin ‘öz’ünün boşalmasına ve halkımızın da ‘kendi’sini kaybetmesine yol açmaktadır”⁹¹. Ali Şeriatî’nin yukarıda ifade ettiği şekilde, İran devriminin başarıya ulaşması için de öncelikle yeni bir içeriğe kavuşturulması gereken İslam, özelinde Şiiğin geleneksel anlamının dışında, özünde olan ve Kerbela’dan gelen boyun eğmeme düsturunun açığa çıkartılması gerekmektedir. Ali Şeriatî bu nedenle Humeyni’den farklı olarak halk tabanından öte laiklik yanlısı entelektüeller arasında rağbet görmüştür. İran toplumunun içinde bulunduğu Batı tipi modernleşme Şeriatî’nin ifade ettiği gibi kendi “öz” ünden uzaklaşmak ve köklü bir medeniyete sırtını çevirmektir. Bu açıdan Şeriatî’nin ilk önce üzerinde durduğu daha çok toplumun kendi tarihi olan kütürü, öz’ü ve medeniyeti gibi konuları yeniden ele alarak arıtmasıdır. Diğer taraftan modernite olgusu, insanların bireyci bir biçimde olduğu kadar kolektif/ortaklaşa olarak tarihlerini oluşturdukları, bu amaçla yeni şeyler keşfetme ve geleneksel olana boyun eğmeme hakları olduğu prensibine dayanır⁹². Ancak Şeriatî

⁹⁰ Alev Erkiletli, *Ortadoğu’da Modernleşme ...*, s. 371-372.

⁹¹ Ali Şeriatî, *İran Ve İslam*, 1. Baskı, Fecr Yayınları, Ankara 2012, s. 83.

⁹² Samir Amin, *Modernite Demokrasi Ve Din*, (çev. Fikret Başkaya, Uğur Günsür, Güven Öztürk), 1. Baskı, Maki Basım Yayın, Ankara 2006, s. 62.

modernite konusunda, toplumun sahip olduğu kültürel zenginliği üstten indirgemeci bir şekilde Batı'dan alarak modernleşmesine karşıydı. Bu durum toplumun kendi medeniyetinden uzaklaşması demekti. Keza İslam medeniyeti de bu zenginliği içinde taşıyordu ve açığa çıkartılması gerektiğini savunan Şerati, İslam'ı “Devrimci Şiilik” bakımından güncel sorunlara cevap verecek bir paradigmaya taşımıştır.

Şiiliğin temel niteliği her türlü baskıya, özellikle feodalizm, kapitalizm ve emperyalizme karşı devrim anlayışı olduğunu ortaya koymuştur. Bu anlamda çağdaş aydınlar topluluğuna düşen görevinde yalnızca yazmak ve derinlemesine düşünmek değil, devrimci İslam'ın temel niteliğini yeniden keşfetmek ve diriltmek⁹³ konusunda ilerici olmalarına dikkat çekmiştir. Şerati, var olan statükocu/geleneksel dine sosyolojik ve teolojik eleştiriler yöneltirken, bir yandan da alternatif bir dinsel söylem geliştirme çabasına girmiştir. İslam'ın Müslüman toplumların bugün ki sorunlarını çözecek hale getirilmesinin yegâne yolu içtihat olduğunu belirtmiş ve içtihat konusunda temel kaynakların akıl yoluyla yeniden yorumlanması sayesinde gerçekleştirilebileceğine vurgu yapmıştır. İctihadın temel bir ihtiyaç haline gelmiş olmasının nedenini ise dinsel kavramların yanlış kullanılarak pörsütölmüş olmalarına bağlamış, dini, gençlere bu kavramlarla anlatmanın olanaksız olduğunu belirterek onlara, anlayacakları kavramlarla ve içeriği doğrultulmuş bir din anlayışıyla yaklaşmak⁹⁴ gerektiğini ifade etmiştir. Şerati'nin ortaya koyduğu bu ideolojik Şii anlayışı, birçok kesim tarafından devrimsel süreçte önemli rol oynamış ve İran İslam Devriminin entelektüel mana da ilerici fikirleri olmuştur.

Hüseyniyye-i İrşad ise 1956 senesinde açılmış olup Ayetullah Mutahhari ve Ali Şerati gibi hocaların konferansları ve makalelerinin okutulduğu ve bunların gençler üzerinde çok fazla etki bıraktığı okul olarak kullanılmıştır. Kısa bir süre içerisinde çok önemli bir kurum haline dönüşmüş ve ülke çapında etkin olmaya başlamıştır. Bu kurumda verilen din eğitimi yüzlerce öğrenciyi cezbetmiş ve bu öğrencilerde İslami politik bilincin uyanmasını sağlayan⁹⁵ bir yere sahip olmuştur.

⁹³Ervand Abrahamian, *Modern İran ...* , s. 189.

⁹⁴ Alev Erkiletli, *Ortadoğu'da Modernleşme ...* , s. 327.

⁹⁵Asaf Hüseyin, *İran'da Devrim ...* , s. 118.

2.1.3. İran İslam Devrimi'nin Yarattığı Siyasi Ve Toplumsal Değişim

İran Devrimi'nin öncelikli olarak ortaya çıkardığı en önemli durumlardan birisi Şiiliğin siyasi alana dâhil edilmesidir. İslam Cumhuriyeti anayasasında da resmi din olarak kabullenilen “Caferi-i İsna'aşeri” mezhebi böylece tevhidi ulemanın hem dış politikasında hem de sosyolojik olarak bireylerin toplumsal yaşamını belirleme de bir içtihat olmuştur. Diğer taraftan devrim sonrası yönetim sorunu gibi meseleler din adamları arasında ihtilaflar yaratmıştır. Humeyni'nin yaratıcılığının diğer bir örneği de onun hem din adamlarından hem de sıradan dindar insanlardan oluşan yeni bir siyasi seçkinler tabakası yaratmasıydı⁹⁶. Yeni İran devleti oluşturulan bu seçkinler tabakasıyla birlikte devlet aygıtlarını oluşturacak ve dış politikasına yön verecekti. Humeyni de Atatürk gibi karizmasını kurumsal hale getirerek İran'ı ve İranlıları yeniden şekillendirmek için radikal siyasi programı uygulamaya koydu. Hedefi inananları, Tanrı'nın yeryüzündeki krallığı olan yeni İslam Cumhuriyeti çatısı altında birleştirmektir. Bir tür “filozof-kral” olan “Velayet-i Fakih”, bu yeni devleti yönetecekti. Ancak onun farkı hukuk tahsili yapmış olması ve ülkeyi yanılmaz imam olarak yöneteceği⁹⁷ şeklinde yorumlanıp anlam kazanan ilahi kişiliğiydi.

Devrim, dinle siyaset arasındaki ilişkiyi yeniden formüle ederken aslında İran devletinden başlayarak siyaset merciini güçlendirmiştir. Devletle ilgili olarak kaba zorlayıcılıktan başka bir şey tanımayan alanlar, tedricen içerilmiştir: devleti ele geçirmekten çok devlet tarafından ele geçirilen ruhban sınıfı gibi toplumsal kategoriler örnek gösterilebilir buna; aynı şekilde bölgeler (büyük ihtimalle Sünni etnik azınlıklar sınır tutularak köyler, kabileler) de devlet içi bir mantıkla olaya dâhil edildiler. Kadınlar, devrim sırasında bir tür siyasete katılma biçimi bulmuşlar daha sonra kamu yaşamına katılımları sınırlanmıştır. Kente göç olgusu toplumsal alanın homojen hale gelmesine ve bu alanın devletin gözünün önünde olmasına katkıda bulunmuştur. Devrim, Şii ruhban sınıfını devletleştirerek devletin alanını genişletmiştir. Devrim aynı zamanda tarih boyunca her zaman farklılaşan iki yaşam biçimini, Şiilikle milliyetçiliği de özdeşleştirmiştir. Kısaca söylemek gerekirse devrim ulus-devleti güçlendirmiş⁹⁸ yeniden yaratmıştır.

⁹⁶ Ray Takeyh, *Gizli Devrimler ...*, s. 29.

⁹⁷ Gene R. Garthwaite, *İran Tarihi ...*, s. 239.

⁹⁸ Farhad Khosrokhavar, Olivier Roy, *İran: Bir ...*, s. 15.

İran’da “Kültür Devrimi” adı altında uygulanan kampanyalar ve İslamlaştırma politikaları doğrudan sıradan insanların yaşamlarını etkileyen önemli bir unsur olmuştur. İslamlaştırmaya yönelik Kültür Devrimi doktriner dayanağını İslam totalizminden almaktadır. İslam ideolojisinde bireyi devlete, özel yaşamı toplumsal yaşama feda eden, bunların bütünü dinin kurallarına eşitleyen bir totalizm mevcuttur. Bu anlayış, İran’daki Şii radikalizmde yeni sosyal ve ahlaki önceliklerin saptanmasına ve yeni Müslüman kadın ve erkeklerin yaratılmasına dönüşmüştür⁹⁹. Bunlar Humeyni’nin, Şeriatın hâkim olduğu bir ortamın yaratılmasına yönelik talebinin bazı yönleridir; ama daha ciddi eleştirilere açık olan başka yönlerde bulunmaktadır. 1940’larda, Pehlevi rejiminin aleyhinde konuşması ve mevcut adli yönetim yöntemlerine itiraz etmesinin yanında, daha hızlı ve daha az vakit kaybeden İslami adalet yöntemleriyle birlikte geleneksel cezalara geri dönülmesini savunuyordu. 1979 yılı boyunca yüzlerce devrim muhalifi son derece kısa süren duruşmalardan sonra ölüme mahkûm edildi ve daha sonraki dönemlerde de birçok idamlar oldu. Burada genellikle “Allah ve Resulüne karşı savaşan ve ülkede etkin bir biçimde bozgunculuk çıkarmaya çalışanlar”^a ölüm ve işkenceyi emreden ayetten yararlanıldı. Şii hukukun güvenilir ve sağlıklı duruşmalar yapılması şartı, görüldüğü kadarıyla, bir kenara itilerek uygulanmadı. Yönetimde bulunan seçkinler: Ayetullahlar ve müçtehitler genel toplumsal reformlara gidilmesine ilgi göstermemişlerdi¹⁰⁰. Kısacası radikal kesim 1979 Şubat ayından Kasım ayına kadar olan süreçte merkezi devletin denetimi dışında olan kendi küçük “devlet”ini kurmuşlardı. Bu “devlet”in lideri Humeyni olup, İslami Cumhuriyet Partisi’nin ve meclisin temel referansı olarak görülmekte ayrıca komitelerin, yerel polisin, pasdaran’ın, ulusal ordunun, Devrim Mahkemeleri’nin ve yargının ideolojik olarak çerçevesini çizen düşünce adamı olup, bunlar ışığında kurulan ve harcamaların kendisi de çoğunlukla Humeyni’nin emriyle “Bonyad Mustaz’afan” adlı kurumdan karşılanırdı. Sözü edilen bu küçük “devlet”in asıl fonksiyonu, kitlelerin eğitimi ve devrimin amaçları yönünde seferber edebilmektir. Bunun yanında, İslami Cumhuriyet Partisi radikallerin desteğiyle siyasal rakiplerini bertaraf için bu küçük “devlet”ten en üst seviyede faydalanmaktaydı¹⁰¹.

Yukarda değinilen şekilde devrim sonrası siyasal İslamcı Şiiliğin edindiği rol ve İran toplumundaki özgürlüklerin İslami ilkeler üzerinden belirlenmesi kendi içerisinde

⁹⁹ Serpil Üşür, *Din, Siyaset ...*, s. 133-134.

¹⁰⁰ W. Montgomery Watt, *İslami Hareketler Ve Modernlik, İz Yayıncılık*, İstanbul 1997, s. 196-197.

¹⁰¹ Amir Ahmad Fekri, *Tarihsel Gelişim Sürecinde İran Devrimi*, 1. Baskı, Mızrak Yayınları, İstanbul 2011, s. 190.

özgüllükler taşıyarak süreç boyunca gelişme ve değişim göstermiştir. Bu açıdan devrimin toplumsal boyutunun dışında “Velayet-i Fakih” temeline dayalı olarak, yönetim biçimlerine getirilen kurumlara da yapısı gereğince önemlidir.

İran İslam Cumhuriyeti anayasası, ihtilal sonrası halk oylaması ile kabul edilmiştir. İran anayasal sisteminde her kurum ve kişi seçim, referandum veya seçilmiş kişilerin atamasıyla yetki sahibi olmaktadır. İran’da “rehber” halk tarafından seçilen Akiller Meclisi üyelerince seçilmektedir. Cumhurbaşkanı, Millet Meclisi, yerel meclisler aynı şekilde doğrudan halk tarafından seçilmektedir. Hükümet, Cumhurbaşkanının önerisi ve meclisin onayı ile kurulmaktadır. Cumhurbaşkanı dörder yıllığına en fazla iki kere seçilebilmekte ve aynı şekilde mahalli yönetimler dört yıllığına seçilmektedir. Rehberin görev süresi anayasa da belirtilmemiştir. Görev süresi ömür boyudur. Fakat Akiller Meclisi rehberin imamlık şartlarının ortadan kalktığını değerlendirip rehberi azletme yetkisine sahiptir. Rehber de anayasa karşısında tüm diğer vatandaşlar gibidir¹⁰². Dört yılda bir seçilen 270 üyeli İslam Şura Meclisi’nin çıkardığı kanunlar, “Fukeyha-i Nigehban”/denetleme fakihleri tarafından onaylandıktan sonra yürürlüğe girer. Bu onay, meclisin çıkardığı kanunların İslam’ın hükümlerine uygun olup olmadıklarının denetlenmesinden sonra verilir. Bunlar, Humeyni’nin siyaset anlayışının esaslarını oluşturması¹⁰³ bakımından hem rejimin açısından hem de İran halkı açısından önemli ilkelereydi.

2.1.4. Devrim Sonrası İran’ın Jeopolitik İlişkilerinin Şekillenmesinde Şiilik Faktörü

Din mefhumu her dönem açısından, hem toplumun hem de devletlerin dinamizmi olmuştur. Çünkü din insanları, toplumları, çeşitli grup ve devletleri mobilize edebilen, kendi ideolojik sarmalına alarak bir ideal üzerinden sürükleyebilen, en önemlisi bir devleti iç veya dış aktörler düzleminde kendi siyasal inançları doğrultusunda çatışmaya dâhil edebilen bir faktördür. Ortadoğu da benzer şekilde Sünni, Şii, Yahudi, Hristiyan inançlarına bağlı kimliklerle ortaya çıkan toplumlar, kendilerine özgül ve güçlü bir devlet kurmak adına jeopolitik hareket etmektedir. Keza İran’ın “Şii Hilali” olarak bilinen alana, bu nedene dayalı olarak müdahale etmesi, dini referansına atıfla politik mihver kurgusudur.

¹⁰² M. Serkan Taflıoğlu, *Humeyni İran İslam Devrimi, Şah Nasıl Mat Oldu?*, 1. Baskı, Kripto Yayınları, Ankara 2010, s. 212.

¹⁰³ Alev Erkiletli, *Ortadoğu’da Modernleşme ...*, s. 383.

Çünkü İran yıllardır farklı mezheplere dayalı devletlerin, geçmişten beri kutsallık atfederek çatışma alanı yarattığı Ortadoğu’da, kendi jeopolitik Şii rolünü mezhep faktörü üzerinden kurarak hem çıkar elde etmeye çalışmakta hem de bölgesel liderlik rolünü kazanmaya çalışmaktadır.

Din, İran’ın sosyopolitik yapısının temel parametrelerinden birini teşkil eder ve bu sosyopolitik zemin üzerinde teşekkül eden stratejik zihniyet ve dış politika uygulamalarının da belirleyici ve yönlendirici unsurlarından biridir. İran’ın Ortadoğu siyasetinde dinin etkin ve belirgin rolü, özellikle, Sünni ve Şii olmak üzere, bölge siyasetinde mezhep temelli politik ayrışmalar ve konumlanmalar bağlamında geniş ve güncel bir tartışmanın ana eksenini oluşturmaktadır. Bununla birlikte, çalışmalarda din ve İran dış politikası arasındaki ilişkinin, tecessüm etmesinde, şekillenmesinde, evrilmesinde ve çeşitli şekillerde tecelli etmesinde etkili olan coğrafya unsuru genel olarak göz ardı edilmektedir¹⁰⁴. Bilakis, tarihsel gelişmeler İran’a coğrafi konumundan kaynaklanan sorumluluklar yüklemiştir. Mesela, 1968 yılında İngiltere’nin Körfezden çekilme kararını açıklaması üzerine bölgenin “jandarması” olmaya yönelmiştir. İran’ın coğrafyasından kaynaklanan bu durum bugünde devam etmektedir¹⁰⁵. Özellikle enerji açısından zengin Avrasya coğrafyası önem kazanmıştır. Aynı zamanda İran da enerji kartının uluslararası politikada ki öneminin farkına vardı. Rusya’daki Avrasyacı hareketinde İran’ın dış politikasındaki ideolojik dönüşümde büyük etkisi oldu. Zira Avrasyanın en önemli geçiş kapısı olan Batı Asya’da İran bulunuyordu. İran’ın jeostratejik önemi ve elinde bulundurduğu enerji kaynakları aslında İran’ın çok da fazla hayal edemediği bir gücü kendisine veriyordu¹⁰⁶.

Öte yandan, Şii jeopolitiğinin dünya nezdinde önemli bir yere sahip olmasının nedenlerinin başında, Şiiilerin kayda değer bir nüfusa sahip olmalarının yanı sıra, dünya enerji kaynaklarının üçte biri üzerinde yerleşmiş olmaları gelmektedir. Ayrıca tarihi süreçte Şiiilerin güçlü bir “isyan kültürüne” sahip olduklarını algılaması ve günümüzde ABD politikaları sonucu değişen Ortadoğu denkleminin iktidardan dışlanan Şiiiler için yeni umutlar doğurduğu düşüncesi de diğer önemli etkenler arasında sayılabilir. Şii

¹⁰⁴ Eyüp Ersoy, “Dini Jeopolitik Ve İran’ın Ortadoğu Siyaseti”, (der. Engin Akçay, Erkan Ertosun, Mahmut Akpınar), *Dini Jeopolitik Yaklaşımıyla Ortadoğu*, (içinde), 2013, s. 169.

¹⁰⁵ Bülent Keneş, *İran Tehdit Mi, Fırsat Mı?*, 2. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s. 27.

¹⁰⁶ Barış Adıbelli, “İran Dış Politikasında İdeolojik ve Jeopolitik Dönüşüm”, (der. Barış Adıbelli), *İran Doğu Batı Yol Ayrımında İdeoloji, Devlet Ve Dış Politika*, (içinde), 2012, s. 223.

jeopolitiğinin önemini bir kat daha arttıran faktör ise İran'ın tüm Şii coğrafyası ve nüfusu üzerindeki etkinlik arayışıdır¹⁰⁷. Çünkü İran, Şii etkinlik bölgesi sayesinde Hint Okyanusundan Basra Körfezine, Doğu Akdeniz'den Hazar Denizine uzanacak büyüklükteki stratejik bir coğrafyada gelişmelere yön verebilecek önemli bir etkinliğe erişmiştir. Söz konusu coğrafya dünya genelinde petrol rezervlerinin 70'ini, yine aynı şekilde doğal gaz kaynaklarının yaklaşık yüzde 40'ını içerdiği göz önüne alınırsa, ne kadar önemli bir stratejik havzadan bahsedildiği daha iyi anlaşılacaktır¹⁰⁸. Bu açıdan İran Şii siyaseti, gerek ABD'yi gerekse de İsrail Devletini Ortadoğu da rahatsız eden bir unsur olmuştur. Özellikle İran'a uygulanan yalnızlaştırma politikaları sonucunda, İran, bölge devletleriyle olan münasebetlerini güçlendirmeye çalışmıştır. Bu mana da Lübnan, Irak, Körfez ülkeleri ve Kafkas cephesiyle olan ilişkilerini, devlet içindeki Şii faktörlere mezhepsel yakınlık kurarak, diplomatik açıdan ılımlı izlenimler geliştirmiştir.

Şiilik bir siyasi araç olarak ilk önce İran ve ardından Lübnan politikasında kendini gösterse de, Şiiliğin bölgesel dengelerde gerçek manada bir olgu olarak varlığını hissettirmesi ancak ABD'nin Irak'a yaptığı müdahale ve bu müdahalenin ortaya çıkardığı siyasi sonuçlardan sonra olmuştur. Saddam'ın bölge siyasetindeki en önemli potansiyellerinden biri Şii aktivizmine engel olmaktı. Ancak Saddam'ın düşürülerek bu durumun bertaraf edilmesiyle Şiiler Irakta etkin olmuş ve bu Şii jeopolitiği konusunu yeniden alevlendirmiştir. Öte yandan Lübnan'da Hizbullah'ın İsrail'e karşı vermiş olduğu direniş mücadelesi "Şii etkinliği" düşüncesini bölge devletleri nezdinde korkulu hale getirmiştir. Öyle ki bu süreçten en fazla çekinen Suudi Arabistan, Ürdün, Mısır gibi Sünni Arap devletleri bölgede ortaya çıkabilecek bir "Şii yükselişinden" kaygı duymuşlardır. Bu açıdan Sünni Arap devletlerinin gözünde "İran İsrail'den daha tehlikelidir" şeklinde bir algılama oluşmaya başlamıştır. Söz konusu böyle bir idrak bölgedeki Müslüman devletlerin Şii-Sünni ayrışmasının gerçekliğini ortaya koymaktadır¹⁰⁹. Bu ayrım sadece Şii-Sünni ayrımına değil, "Amerikan yanlısı" ve "Amerikan karşıtı", "İsrail'i tanıyan" ve "İsrail'i reddedenler" arasındaki ayrımlar şeklinde de okunabilir. Nitekim Şii karşıtı blok diye nitelendirilen ve ABD'nin direktifleriyle bir araya gelen Mısır, Ürdün, Körfez İşbirliği Konseyi koalisyonu İran-Hizbullah karşıtı blok olarak da tanımlanmaktadır. "Şii Hilali" kaygısını dillendiren devletlerden Suudi Arabistan'ın tutumunun belirlenmesinde

¹⁰⁷ Arif Keskin, "Şii Jeopolitiği Ve İran", *Avrasya Dosyası Dergisi*, Cilt:13, Sayı:3, 2007, s. 69.

¹⁰⁸ Bülent Keneş, *İran Tehdit ...*, s. 15.

¹⁰⁹ Arif Keskin, "Şii Jeopolitiği ...", s. 91.

mezhepsel kaygılardan çok bölgesel güç dengesi kaygılarının belirleyici olduğu söylenebilir. Şii-Sünni farklılığının içinde bulunduğu rekabet, diğer yandan İran ile Suudi Arabistan arasındaki bölgesel rekabeti örtmekte; meselenin sadece Şii-Sünni meselesi gibi algılanmasına da yol açmaktadır. İran ve Suudi rekabeti bu anlamda sadece mezhepsel mücadele değil onunda ötesinde bir anlam taşımaktadır. Diğer taraftan Şiiliğe karşı tepki Selefi hareketlerden, devlet yöneticilerinden ve devlete eklenmiş Selefi ulemeden gelmektedir. Zira siyasallaşmış Şiilik, bu ülkelerdeki Şii azınlıklar arasında isyana ve ayrılıkçılığa yol açabilir. Meseleye bu açıdan bakıldığında, Ortadoğu'daki kırılma noktasının mezhepler, rejimler ve halklar arasından geçtiği de görülmekte¹¹⁰ olup konuyu önemli hale getirmektedir.

Bu bağlamda, İran devrim sonrası Ortadoğu'da Şii azınlık gruplarının güçlü lideri olarak görülmüştür. Bu durum bölgede yaşayıp Sünni iktidarların baskısından kurtulmak isteyen Şii grupların, Şii yanlısı siyaset izlemelerine ve Şii-Sünni ayrımına düşmelerine neden olmuştur. Mezhep faktörlü bu çatışmalar aslında bölge devletlerinde din temelli eksen tartışmaları yaratırken, ayrılığa yol açan ana nedenlerden bazılarının (İran-Suudi bölgesel güç olma rekabeti) da mezhebi sorunlar arkasında kalmasına neden olmuştur. Olaya tarihsel arka plandan gelerek bakıldığında mezhep çatışmaları İslam tarihinde halifeler döneminde kalmış siyasal bir sorun iken, 1979 İran devrimine kadar geçen süreçte bu mezhep farklılıklarını, yaşam biçimi olarak kabullenilen Ortadoğu'da, devlet ideolojisi olarak dini çatışmalar yaşanmamış, devrim sonrası ise bölgenin en hassas sorunu olarak karşımıza çıkmıştır. Bu durumda gerek İran Devleti'nin Şii akidesine bağlı izlediği politikalar gerekse de coğrafyanın sağladığı jeopolitik avantajlar, ABD ve İsrail yanlısı bölge devletlerinin önemli sorunu olmuştur. Bu meselenin İran lehine Şii dinamizmi kazanması ise ABD'nin değişen Ortadoğu denklemi ve Irak müdahalesi sonrası Şiiilerin yönetimde söz sahibi olmasıdır. Her ne kadar İran Şii politikasına yaslanarak dış politikasını şekillendiriyor gibi görünse de bunun aksine bir siyaset izlediği de görülmüştür. İran'da milliyetçiliğin yükselişi dış politikasında ulus ötesi ve İslam'ın çıkarlarını gözetken söyleminin kimi zaman değişmesine yol açmış, artık İran'ın ulusal çıkarları gibi ilkelerde İran dış politikasına girmeye başlamıştır. İran dış politikasında artık İslamcı/ ideolojik olarak tanımlanan çıkarların ve hedeflerin tek alternatif olmayıp, ulusal

¹¹⁰ Bayram Sinkaya, "Şii Ekseni Tartışmaları Ve İran", *Avrasya Dosyası Dergisi*, Cilt:13, Sayı:3, 2007, s. 50.

çıkarlarda belirleyici olmaya başlamıştır¹¹¹. Ancak her ne kadar pragmatizm yanlısı bir politika İran siyasetinde dillendirilse de bu durumun İran'ın İslami Şii ideolojisini aşmayacağı ve Şiilerin her zaman İran'ın arka bahçesi olacağı aşîkârdır. İran özel öneme sahip jeostratejik konumuyla Şii gücünü de arkasına alarak bölgenin güçlü ve bölgesel lideri olma iddiası peşindedir.

2.2. Irak-İran Savaşı

17 Eylül 1980'de, İran-Irak ilişkilerinde gerginlik ve kriz yaşanmış ardından, Saddam Hüseyin 1975 Cezayir Antlaşmasını yırtarak bu anlaşmayı tanımadığını resmen ilan etmiş ve bu olaydan beş gün sonra Irak birlikleri İran'a geniş çaplı bir saldırı başlatmıştır. Saddam, İslam devriminden dolayı İran'ın içinde bulunduğu belirsiz durumdan ve orduda gerçekleştirilen kapsamlı temizlik operasyonundan istifade ederek Rehine Krizi ile meşgul olan ve yeterli askeri hazırlığı olmayan İran'ı kısa sürede işgal edebileceğini düşünse de durum farklı bir şekilde sonuçlanmıştır¹¹². Diğer taraftan, savaşı meydana getiren olaylar bakımından kısaca değinilirse: ilk olarak İran'ın Şii nüfus üzerinde kuracağı etkiyle Irak yönetiminin bu durumdan çekinmesi, İran'ın kendisine yakınlık gösteren Iraklı Şii güçlere ve Kürtlere destek sağlaması, Irak'ın İran ile olan anlaşmazlıklarını müzakereyle çözmemesi, Irak'ın özellikle İran'ın devrimden sonra savunma gücünün zayıf düştüğünü sanması, öte yandan İran'ın Cezayir Antlaşmasına aykırı davrandığına dair gerekçeler ileri sürmesi ve son olarak Sovyetlerden aldığı ileri teknolojik ürünlerle İran'ı düşüreceğini sanması bununla birlikte Mısır'ın Camp David Anlaşmasıyla Arap dünyasında bozulan imajını bu vesileyle boşalan liderliği doldurmak istemesi¹¹³ gibi beklentiler Irak'ın İran'a savaş açma konusunda temel dayanak noktaları olmuştur.

Irak'ta, toplam nüfus içerisinde Şiilerin yaklaşık yüzde 60 gibi bir kitleye sahip olması Bahreyn'den sonra İran dışında Şiilerin en yoğun yaşadıkları devlet konumundaydı. Bu nedenle Irak, bölge de örgütlü Şii muhalefетinin en güçlü olduğu ülkelerin başında gelmekteydi. 1959'da kurulmuş olan Dava Partisi'nin önde gelen liderlerinden Mehdi el-

¹¹¹ Bayram Sinkaya, "Devrimden Günümüze İran Dış Politikası'nın Dönüşümü", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Cilt:247, Sayı: 5-6 2005 s. 13.

¹¹² İzzetullah İzzeti, *İran Ve Bölge Jeopolitiği*, (çev. Hakkı Uygur), 2. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul 2006, s. 87.

¹¹³ Nasser Kashef Asl, "İran'ın Ortadoğu'ya Ve Irak'a Yönelik Politikası", (der. Osman Metin Öztürk, Yalçın Sarıkaya), *Kaosa Doğru İran*, (içinde), 2006, s. 392-393.

Hakim'e göre temel amaç Irak'taki mevcut rejimin yerine İslam Cumhuriyetinin kurulmasıydı. Dava Partisi rejimin karşısında olan tüm muhalefet gruplarını çatısı altında toplamayı amaçlıyordu. Ancak örgütsel zayıflığı, Kürt bölgelerine ulaşamaması ve Komünist Parti ile arasındaki ideolojik uyuşmazlık gibi bir takım faktörler Dava'nın muhalefetle birlikte hareket etmesini zorlaştırmaktaydı¹¹⁴. Bütün bu aksilik ve farklılıklara rağmen, İran, Irakta yaşayan Şiilerin Saddam rejimine karşı ayaklanmasında hem destekleyici hem de örgütleyici olmuştur. Fakat İran, isyancılara lojistik ve manevi anlamda destek verirken askeri destek konusunda eksik¹¹⁵ kalmıştır.

ABD'nin savaş sürecindeki politikası genel olarak “güçler eşitliği çerçevesinde tarafsızlık” yani “güç ve sonuç” eşitliği üzerine inşa edilmiştir. Bunun anlamı, savaşan taraflardan hiçbirisinin mutlak bir zafer kazanmaması, her iki ülkenin askeri ve ekonomik kaynaklarının zayıflayarak savaştan çıkmaları ve bu şekilde savaş sonrasında diğer komşu ülkeleri yakın dönemde bir daha tehdit edememeleridir. Çünkü devrimci ve radikal bir İran'ın savaştan galibiyetle çıkması durumunda, ABD'nin bölgedeki tüm siyasi ve ekonomik çıkarlarının olumsuz etkileneceği; Baasçı Irak'ın galibiyeti de Arap milliyetçiliğinin, Körfez monarşilerine ve petrolün millileştirilmesi¹¹⁶ gibi nedenlere bağlı olarak tehdit oluşturmaktaydı.

Savaşın gidişatı 1986 yılında daha çok İran lehine evrilmekteydi. Ancak İran'ın savaş esnasında muvaffak duruma gelmeye başlaması sadece bölge devletlerini değil batılı devletleri de kaygılandırmıştır. Bu endişe sonucu ABD'nin ve Sovyetlerin Irak hükümetine daha fazla yardım ettiği gözlenmiştir. İran ise bu iç ve dış baskıların kendisine sirayet etmesi üzerine Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin 598 sayılı kararını kabul etmiştir. Görüldüğü gibi İran'ın Irak savaşında tek rakibi Irak'a karşı değil de kendisine karşı oluşan uluslararası kamuoyuna mağlup olmuştu. Öyle ki bu ateşkesin kabul edilmesinin altında yatan en önemli neden, İran zaferini engellemek için savaşa dahil olan ABD stratejik hamlesinin¹¹⁷ kendisiydi.

Kısacası, Irak-İran savaşı, ABD'nin izlediği dengeleyici ve değişken politikaların seyrine göre şekillenmiştir. Bu tarihten itibaren, İran, ABD'nin bölgedeki en büyük

¹¹⁴ Tayyar Arı, *Irak, İran ...*, s. 374.

¹¹⁵ Nasser Kashef Asl, “İran'ın Ortadoğu'ya ...”, s. 396.

¹¹⁶ Ünal Gündoğan, *İran Ve ...*, s. 283.

¹¹⁷ 1980-1988 İran-Irak Savaşı.

<http://www.orsam.org.tr/index.php/edu/gencorsam?item=630&s=orsam%7Cturkish> (01.08.2016)

düşmanı ilan edilirken Irak ise Washington'un yeni dostu kabul edildi. Bu durum İran'a karşı yürüttüğü savaşında Bağdat için büyük bir politik zafer olmuştur¹¹⁸. Özellikle 1980-1988 yılları arasındaki İran-Irak savaşının önemli özelliklerinden biri de, savaş sırasında "Şii ve devrimci İran"a karşı "Sünni Arap bloğu"nun oluşturulmuş olmasıdır. Bu yüzden, Sünni Arap bloğuna karşı bölgede destek bulabilmek için Humeyni Suriye'de Hafız Esad rejimine yanaşmış, Esad'ın mensup olduğu ancak birçok kesim tarafından İslam dışı diye nitelenen Nusayriliğin bir Şii mezhebi olduğunu kabul etmiş, 1982 Hama katliamına sessiz kalmış ve Tahran ile Şam arasındaki ittifakı Sünni Arap ittifakına karşı dengeleyici bir unsur olarak görüp¹¹⁹ yakınlaşmıştır.

2.3. İran'ın Şii Politikasının Lübnan Suriye Ve Irak'taki Etkileri

İran'ın Şiilik konusunda politika geliştirdiği ve Şii inancında da kutsal olarak önemli sayılan yer Irak'tır. Bakıldığı zaman Irak ve İran ilişkilerinde dini anlamda mezhebi bağların eskiye dayandığı gerçeğine dikkat çekmek gerekmektedir. Bu açıdan Şii inancının ilk merkezi olarak bugün Necef ve Orta Iraktaki Kufe öte yandan Bağdat yakınlarındaki Medain önemli yerlerdir. Şia'nın on iki imamından Hz. Ali ardından Hz. Hüseyin olmak üzere altısının türbesi Necef, Kerbela, Kazımiye ve Samarra gibi kutsal şehirlerde bulunur. Nitekim İran'ın Şii inancının merkezi bu duruma gelmesinde bilindiği gibi Irak ve Lübnan'dan getirilen din adamları etkili olmuşlardır¹²⁰. Bu açıdan İran'ın Irakla olan ilişkileri kutsallıklar etrafında şekillenirken diğer taraftan değişen dünya konjonktürüne göre ulusal çıkarların ön plana alınarak stratejik ilişkiler geliştirilmiştir.

Irak'ta Haşemi monarşisinin kanlı bir şekilde devrilmesine yol açan 1958 darbesi İran ve Irak arasındaki sıcak ilişkileri önemli ölçüde değiştirdi. Abdül Kerim Kasım'ın önderlik ettiği yeni, radikal birlikler pan-Arap misyonlarını yüksek sesle ifşa ettiler ve gerici dönemin kalıntısı olan monarşiyi de açıkça küçümsediler. Geçmişte ulusal çıkarlar bu iki ülkeyi birbirine bağlamasına rağmen ideolojik ihtilaf zamanının yeni düzenini belirlemekteydi. İki ülke birbirini korku ve şüpheyile takip ettiğinden toprak anlaşmazlıkları, özellikle Şatt-ül Arap su yolu üstündeki anlaşmazlıklar, çözümlenemez görünüyordu. Kanlı bir darbeye 1968'de Baas rejiminin gelişi İran'ı daha fazla

¹¹⁸ İzzetullah İzzeti, *İran Ve...*, s. 94.

¹¹⁹ Bayram Sinkaya, "Şii Ekseni ...", s. 39-40.

¹²⁰ Yalçın Sarıkaya, *Geçmişten Günümüze İran: Tarih, Siyaset, Toplum Ve Kültür*.

http://tasav.org/usr_img/yayinlar/raporlar/dpa_rapor_2_gecmisten_gunumuze_iran_sarikaya_son.pdf
(11.08.2016)

endişelendirdi. Sünni ağırlıklı yönetim, Şii ve Kürt çoğunluğun haklarını etkili bir biçimde ellerinden aldı ve kendi meşruluklarını ilan etmek için dışarıya bakmaya başladılar¹²¹. Saddam dönemiyle birlikte, İran da gerçekleşen Şii devriminin etkileri ve Şatt-ül Arap, petrol gibi meseleler Irak-İran ilişkilerinin ana eksenini oluşturdu. İran'a savaş ilan eden ve 8 yıl boyunca uğradığı büyük maddi ve insani kayıplara rağmen istediği coğrafi düzenlemeye ulaşamayan Irak bu kez de Kuveyt'e yönelerek 1990 yılında bu ülkeyi işgal etti¹²². İran'da 1982'de Baasçı hükümete karşı olan Iraklı Şii örgütlerin koalisyonu olarak Irak İslami Devrim Konseyi kurulmuştur. Bu oluşum, İranlıların savaş sırasında Saddam Hüseyin rejimini devirme olasılığına karşılık sürgündeki bir hükümet gibi dizayn edilmiştir. Dava Partisi başlangıçta bu koalisyona katılmış fakat daha sonra İran'ın örgüt üzerindeki kontrolü konusundaki endişeleri ve İslam'ın ve devletin rolü konularında İran ile anlaşmazlığa düşmesi sonucu çekilmiştir¹²³. İran'ın siyasetinin genel olarak Irak içerisinde Şiiler ile kurduğu politik ilişkiler, ABD'nin 2003 Irak müdahalesiyle farklı bir döneme evrilmiştir. Irak'taki Saddam rejiminin ABD tarafından ortadan kaldırılmasıyla yeni bir toplumsal/siyasal yapı oluşturulmuştur. İran içinse bu yapı, İran'ın ideolojik ilkelerini gerçekleştirmede fırsat tanırken diğer taraftan riskleri de bünyesinde taşımıştır. Saddam kendi rejimi döneminde birçok Şii ve Kürt dini/politik kanaat önderlerini ülkeden sürgün etmiş ve bu elit kesim sürgün yeri olarak İran'da kalmıştır. Daha sonra Irak'ta Saddam'ın devrilmesi bu eliti tabakayı Irak siyasetinde yükselterek, Irak'ta İran etkisinin artmasına neden olmuştur. İran'da, Irak'ta yaşayan bu Şii grupları hem Baas rejimi döneminde hem de Şiilerin sayısal çoğunluğunu etkili kılacakları demokratik düzene geçiş aşamasında desteklemiştir. Ayrıca yeni dönem Irak'ta mezhepsel kaynaklı çatışmaların artması ve bölge devletlerinin Şii nüfusunun çoğalmasından kaynaklanan rahatsız oldukları durum Şiileri daha fazla İran'a yakınlaştırmıştır. Diğer bir değişle, Irak Şii grupların İran'a müspet anlamda yakınlık duyması taraflar arasındaki ideolojik ve tarihi bağların yanında, Irak'ta yaşanan iktidar rekabetinde dış Müttefik edinme gereksiniminin bir yansımasıdır¹²⁴. Şiiler Irak'taki rejim değişikliği hareketinde, bölgesel siyasete de damgalarını vurmuşlardır ve barışçıl seçimler ile kanlı çatışmalarla Lübnan'dan Basra Körfezine kadar varlıklarını hissettirmektedirler. Şii siyaseti Irak'ın işgali süreciyle birlikte

¹²¹ Ray Takeyh, *Gizli Devrimler ...*, s. 192-193.

¹²² İzzetullah İzzeti, *İran Ve ...*, s. 40.

¹²³ İbrahim El Marashi, "Şii Hilali Mitini İnşa Etmek: İran Devriminden 2003 Irak Savaşına", *Avrasya Dosyası Dergisi*, Cilt:13, Sayı:3, 2007, s. 26.

¹²⁴ İsmail Sarı, ABD İşgali Sonrası İran'ın Irak Politikası. <http://www.iramcenter.org/abd-igali-sonrasi-iranin-irak-politikasi/> (20.08.2016)

ortaya çıkan gelişmeleri desteklemiş, önde gelen Şii liderler, ABD'nin Irak'a getirdiği siyasi sistemi onaylamışlardır. Ayrıca, Iraktaki seçimler İranlı ve Lübnanlı Şii dini liderler tarafından desteklenmiştir. Seçimlerin ardından Şiiler Bağdat'taki Amerikan destekli hükümete katılmışlar, Irak güvenlik güçleri saflarında görev almışlardır¹²⁵.

Irak Şii siyasetinde önemli olarak üç aile ön planda bulunmaktadır. Sadr ailesi, el-Hekîm ve Şirazî aileleri Şiiliğin Irak'taki önemli temsilcisi olarak görülmektedir. Sadr, bu anlamda Mehdi Ordusu olarak bilinen gücüyle Irak'ta önemli bir pozisyonda yer almaktadır. Hekim ailesi ise Irak İslam Devrimi Yüksek Konseyi olarak bilinen bir güce sahip olmakla beraber bu örgüt İran-Irak Savaşı boyunca İran'ın da yardımlarıyla oluşturulmuştur. Konsey aynı zamanda Bedir Tugayları olarak bilinen silahlı etkin bir savunmaya sahiptir. Konsey savaş sonrası ABD ile ilişkilerine önem verirken, İran ile olan yakın bağlantılarını muhafaza etmiştir. Üçüncü olarak ise ilim alanında çalışmasıyla bilinen Şii örgütlenmesi, İslami Çalışma Teşkilatı'dır. İslami Çalışma Teşkilatı sadece ilim ve siyaset alanında çalışmalar yürütmekte olup askerî konulardaki faaliyetlerden uzak durmaktadır¹²⁶. İran tarafından Şii dengeli bir politikaya motive edilen Irak, Arap-Sünni kuşağına karşı Şii bloğunun stratejik havzası olarak İran'ın önemli müttefikidir.

İran'ın Irak'ta politik olarak sadece Şii siyasetiyle değil aynı zamanda Kürtlerle de siyasi ilişkiler oluşturmaktadır. Özellikle Saddam rejiminde Kürtleri Irak'ta istikrarsız bir ortam yaratmak için kullandığı bilinmektedir. Gelinek noktada ise tam tersi bir politika benimseyen İran, Irak'taki istikrarsız ortama karşı Kürtleri konumlandırıp, Arap-Sünni eksenine karşı dengeleyici bir aktör olarak rol vermektedir¹²⁷. Son olarak İran'ın bölge de etkili olmasını ve İran-dışı siyasetini şekillendiren bir diğer unsurda Devrim Muhafızlarına bağlı Kudüs Gücüdür. Kudüs Gücü, yurt dışı operasyonları amacıyla oluşturulmuş ve direkt olarak Ayetullah Ali Hamaney'den emir alan bir güçtür. Kudüs Gücünün başında Kasım Süleymani bulunmaktadır. Önemli bir yere sahip olan Kudüs Gücü İran-Irak Savaşı başta olmak üzere İran'ın PJAK ile çatışmalarında, son dönemdeki Suriye Savaşına kadar birçok operasyonda yer almıştır. Her ne kadar Suriye ve Irak'taki Sünni mücahitlere karşı

¹²⁵ Vali Nasr, "Şii Yükselişi", *Avrasya Dosyası Dergisi*, Cilt:13, Sayı:3, 2007, s. 101.

¹²⁶ Yusuf Korkmaz, Irak'ta Şii Gruplar Ve Siyasete Etkileri. <http://insamer.com/wp-content/uploads/2016/03/Irakta-%C5%9Eii-Gruplar-ve-Siyasete-Etkileri.pdf> (22.08.2016)

¹²⁷ İsmail Sarı, ABD İşgali ... , (20.08.2016)

savaşlar da esasen İran'ın desteklediği rejimlerin sürekliliğini ve güvenliğini korumak¹²⁸ adına çalışmalar yürütürler.

İran Devrimi'nin yerleşik Şii nüfus açısından etkilerinin en açık görüldüğü ülkelerden birisi de Lübnan'dır. Bu ülkenin etnik, dini ve demografik yapısı incelendiğinde bunun sebebi çok rahat biçimde anlaşılabilir. Çünkü Ortadoğu'da bulunan neredeyse tüm din, mezhep ve inanışlar Lübnan'da temsil edilmektedir. Bu devletin anayasası etnik-dini ayırım ve kotalar üzerine kurulmuştur; Ortadoğu'nun her açıdan mozaikidir. Bu yüzden İran Devrimi'nin İsrail karşıtı mesajlarının ilk sonuçlarını Lübnan'da ortaya çıkması diğer taraftan İran'ın bu amaçla ülkede ki Şiileri askeri ve mali açıdan desteklemesi sonucunu doğurmuştur. Başta Hizbullah olmak üzere kendisi tarafından kurulan ya da desteklenen örgütlerin İsrail karşıtı mücadelesine açık desteğini gizlememektedir. Bu destek aynı zaman da Şiilerin Lübnan içerisindeki politik ve ekonomik gücünü arttırmıştır¹²⁹. Hizbullah, İran İslam Devrimi'nin fikirlerini desteklemiş ve Lübnan'da böyle bir devrim gerçekleştirmenin ve İslami bir devlet kurmanın yollarını aramaya başlamıştır. Lübnan'ın ulusal birliğini sürdürmesini ve iktidarın Şiilere de verilmesini sağlamak, görece olarak daha laik ve milliyetçi bir hareket olan Emel ise, Lübnan'da bu tip bir devrimin gerçekleşeceğine inanmamaktaydı. Emel-Hizbullah düşmanlığı 1990'da iç savaşın sona ermesinden sonra, Lübnanlı Şiileri kontrol etme rekabetinden Lübnan'da seçim yoluyla daha büyük bir güç elde etme arayışına dönüştüğü¹³⁰ görülmektedir.

Hizbullah'ı kuran liderlerin referans noktası esasında İran İslam Cumhuriyeti olmuştur. Hizbullah'ın resmi kuruluş bildirgesinde Parti hem İran Devrimine hem de Devrimin lideri Humeyni'ye gönderme de bulunur. Ayrıca Hizbullah, ABD, İsrail ve bu rejimlerle işbirliği yapan Avrupalı ve yerel güçleri düşman ilan ederek, onlarla savaşılacağını açıklamıştır. 1985 sonrası dönemde İran ve Suriye'nin askeri desteğini arkasına alan Hizbullah, İsrail'e karşı düşük yoğunluklu bir savaş yürütmeye başlamıştır¹³¹. 1985 yılı ve sonrasında artık Emel'den ayrılan İslami Cihad adlı Şii örgütün düzenlediği eylemlerde gündemdeydi¹³². Bununla birlikte, İran, İslam devrimini yaymak İran dışındaki

¹²⁸ <http://kureselanaliz.com/2016/05/iranin-kudus-gucu-komutani-kasim-suleymani-fellucedde/> (21.08.2016)

¹²⁹ Ünal Gündoğan, *İran Ve ...*, s. 213-214.

¹³⁰ İbrahim El Marashi, "Şii Hilali ...", s. 24-25.

¹³¹ Veysel Ayhan, Özlem Tür, *Lübnan Savaş, Barış, Direniş Ve Türkiye İle İlişkiler*, 1. Baskı, Dora Yayınları, Bursa 2009, s. 149-151.

¹³² Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş, Diplomasi*, 1. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul 2004, s. 458.

Şii cemaatlerine yardım etmek için Lübnan Hizbullah'ına dini, parasal, örgütsel ve askeri yardım sağladı. Dolayısıyla, İran'ın ideolojik ve maddi desteği olmaksızın etkin bir Lübnan Hizbullah'ı olamazdı¹³³. İran ile ilişkide Hizbullah'ın, bu yeni tecrübeden Lübnan düzeyinde istifade etmeye çalışmış ve İsrail işgaliyle savaşında yardım almaya yönelik gayret göstermesiyle zaman içinde daha fazla gelişmiştir. Zaten başlangıçta olumlu bir alt yapı mevcuttu. Bunun en açık nedenleri olarak: hem Hizbullah hareketinin hem de İran Devleti'nin "Velayet-i Fakih" teorisine inanmaları, İslam devriminin yönetim biçimi olarak İslam Cumhuriyetini seçmesi, İran'ın "anti-emperyalist" ve "bağımsızlık yanlısı" siyasetinin Hizbullah'ın siyasi çizgisine uyuyor olmasıydı¹³⁴. Humeyni rejimi, Lübnanlı Şiilerle özel bir ilişki kurma taraftarıydı. İran Hükümeti'nin yanı sıra, İran kamuoyu da Lübnanlı Şiilerle ilgilenmekteydi. Lübnanlı Şii liderlerden bazıları İranlıydı ve İran bu liderlere doğrudan destek vermektedir. Lübnan'ın efsanevi lideri Musa Sadır bunlardan biriydi. İran ile Suriye ilişkilerinde de yeni bir dönem açılmıştı. İran hem ABD ve İsrail ve hem de Irak ile ilişkilerinin bozulması, İran-Suriye ilişkilerini olumlu etkilemiştir. Suriye, İsrail karşıtı söylem ve politikalarıyla öne çıkan yeni İran rejimi ile kısa sürede ilişki kurmuştu. Suriye ile İran arasında gelişen ilişkiler, İsrail'in Lübnan'ı işgali ile kısa sürede stratejik bir işbirliğine dönüştü. Şii milisler üzerindeki kontrolünü yitirmek istemeyen Suriye, milislerin eğitimi ve yardımların dağıtımını konusunda İran'ı Şam'la işbirliği içerisinde kalma konusunda ikna etti. Buna göre İran yardımlarının çoğu Suriye üzerinden Şii milislere dağıtılacaktı. Bu doğrultuda iki devlet güney de İsrail askeri varlığına karşı mücadele eden Hizbullah'ın hareket gücünü arttırması için desteklemiştir¹³⁵. Çünkü her güçlü ülke bir şekilde bu ülkede siyasi, kültürel ve hatta askeri varlığa sahip olmak için çabalamıştır¹³⁶. Bu açıdan Suriye ve İran'ın Lübnan da Hizbullah üzerinden hareket etmesini, bölgesel nüfuz ve çıkarlar için iki ülke arasında yeterli dini yönetsel bir ortak payda olmasa da, Lübnan gibi stratejik bir bölge de bu dini değerlerin mezhebi yakınlık anlayışı üzerinden kurulabileceğini göstermiştir. Örnek olarak, İran'ın Suriye ile olan

¹³³ Joseph Alagha, *Silahlı Mücadeleden İktidar Partisine Hizbullah*, (çev. Kadriye Göksel), 1. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul 2007, s. 38.

¹³⁴ Yıldırım Boran, *Lübnan'daki İran Hizbullah*, 1. Baskı, Siyah Beyaz Basım Yayın, İstanbul 2007, s. 204.

¹³⁵ Veysel Ayhan, Özlem Tür, *Lübnan Savaş, ...*, s. 152-153.

¹³⁶ Abdurrahim Ebuzeri, *Lübnan'da Direnişin Mimarı İmam Musa Sadr*, (çev. Sedat Baran), 1. Baskı, Feta Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 30.

ilişkileri, Suriye'nin laik ve Arap milliyetçiliği yanlısı politikasına rağmen ulusal ve stratejik çıkarları için bir noktada buluşabilmekte¹³⁷ ve ortak hareket edebilmektedir.

Taif antlaşması ile birlikte Lübnan Hükümeti Suriye ile özel bir ilişki kurmaktaydı. Taif ile ülkedeki askeri varlıklarına bir anlamda yasallık kazandıran Suriye'nin Hizbullah ile ilişkisi de stratejik bir ittifak ilişkisine dönüşmüştür¹³⁸. Özellikle Suriye savaşında Hizbullah'ın aldığı tutum da bunu desteklemektedir. Suriye savaşına katılma konusunda Hizbullah, özellikle bu durumu bizzat kendisi ifade ederek üstlenmiş durumdadır. Örgütün lideri Hasan Nasrallah verdiği demeçlerin birisinde “Suriye'nin ABD, İsrail, ya da radikal İslamcıların eline geçmesine izin vermeyecek gerçek dostları var”¹³⁹ diyerek Suriye konusundaki tutumunu açıklığa kavuşturmuştur. Çünkü Suriye her açıdan Hizbullah'ın geçiş bölgesi durumundadır. Suriye'nin düşmesi, Hizbullah'ın İran ile olan durumunu ve ilişkilerini tehlikeye sokma durumuyla karşı karşıya getirmektedir.

Kısacası, İran Ortadoğu'da spesifik açıdan Lübnan, Filistin ve en önemlisi Irak'ta her açıdan ihmal edilmeyecek bir rol içindedir. İran'ın bu devletlerde veya genel anlamda coğrafyada var olan sorunlar karşısındaki yerini dini söylem geliştirerek ilişki sağladığı unsurlar sayesinde elde etmektedir. İran'ın Ortadoğu'daki menfaatleri ve çıkarları için din konusu iyi bir olanak sağlamak ve İran'da bu durumun farkında olarak buna mazhar olmaktadır. Bu sayede İran din-mezhep ilişkileri çerçevesinde temasta olduğu gruplar sayesinde Ortadoğu'nun farklı bölgelerinde varlık gösterip yer edinmektedir. Örnek olarak, İsrail politikasında Lübnanlı Şiiler aracılığıyla, Iraklı Şiiler sayesinde ABD ile Irak'ta varlık göstermekte ve özellikle Körfez Şiileriyle de dış politika yelpazesini geniş ve müdahil kılmaktadır. Geliştirdiği din ve mezhep söylemiyle Ortadoğu'ya siyasi ve toplumsal açıdan nüfuz edebilmekte ve bu din/mezhep söylemiyle ABD ve İsrail karşılığını sonuna kadar kullanıp¹⁴⁰ ilişkilerini konsolide etmektedir.

İran'ın bölgede dış politikasını şekillendiren bir diğer aktör ise, Humeyni'nin, Nusayriliği Şiiliğin bir kolu olarak tanıtip stratejik ortak olarak hareket ettiği Suriye'dir. Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad'ın Irak Devlet Başkan'ı Saddam Hüseyin ile 1970'lerin ortalarında yaşanan gerginlik sonucu, Suriye'nin İran ile ilişkileri başlangıç aşamasına

¹³⁷ Mehmet Şahin, “İran Dış Politikasının Dini Retoriği”, (der. Türel Yılmaz, Mehmet Şahin), *Ortadoğu Siyasetinde İran*, (içinde), 2011, s. 168.

¹³⁸ Veysel Ayhan, Özlem Tür, *Lübnan Savaş ...*, s. 163-165.

¹³⁹ http://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/05/130502_suriye_hizbullah (25.08.2016)

¹⁴⁰ Mehmet Şahin, “İran Dış ...”, s. 168.

geçmiştir. İran İslam Devrimi Suriye ile olan bağlantıları güçlendirip derinleştirirken, 1980’lerde başlayan Irak-İran savaşı, Suriye’nin Arap ülkelerine rağmen İran’a destek vermesiyle ivme kazanmıştır¹⁴¹. İran’daki Şii rejimin Irak ve bölgedeki Arap ülkelerinde yaşayan Şiiler üzerindeki etkisini kullanarak bu ülkelerdeki siyasal yapılar için bir tehdit olarak görülmesine karşılık Suriye’nin İran’ın yanında yer alması Suriye ile hem Irak hem de Arap ülkelerinin yollarını ayırmakta ve Suriye’nin izole edilmesine yol açmaktaydı¹⁴². Ancak, stratejik ve dış politika anlamında İran Devrimi, Suriye’nin aradığı fırsatı sunmuştur. Esad’ın İran’ı desteklemesinin ve ittifak kurmasının bir nedeni de komşularıdır. Irak’taki Saddam rejimi ile Arap liderliği üzerindeki mücadele nedenlerden biridir. Diğer de kuzeyinde kendini NATO ve Batı içerisinde tanımlamış Türkiye ile güneyindeki İsrail’dir. Hangi açıdan bakılırsa bakılsın İsrail ile mücadelede İran’ın desteği Esad’a daha büyük stratejik bir derinlik sağlamıştır. İran’la işbirliği –çıkarların çatıştığı bazı zamanlar hariç- 1980’ler de Suriye’nin Lübnan’daki hegemonik otoritesini kurma süreci içinde de önemli bir faktör olmuştur. Zaman geçtikçe, Lübnan’da Hizbullah’ın İsrail’e yönelik saldırıları –özellikle 1989 Taif Antlaşması sonrası- İran-Suriye ilişkilerinin gelişmesine katkı da bulunmuştur¹⁴³. Suriye 1980’lerde Ortadoğu’da siyasi etkinliğini arttırırken, 1986 yılında Rusya’dan en fazla silah satın alan ülke durumuna geldiği¹⁴⁴ görülmektedir.

Lübnan’ın 1982’de bir bölümünün İsrail tarafından işgal edilmesi Suriye-İran yakınlığının bir ittifak şekline dönüşmesini sağlamıştır. Bakıldığı zaman hem Suriye’nin hem de İran’ın İsrail’e karşı mücadelesinde farklı kaynak ve gerekçeleri bulunmaktadır. Nitekim Suriye’nin “pan-Arabizm” ideolojisi Lübnan ve Filistin siyasetine müdahillik gerektirirken bölgesel tutkular ve İsrail anlaşmazlıkları bu kaynakları beslemektedir. Oysa İran baştan İsrail’i düşman ilan etmiş ve bu siyaset anlayışı onun ontolojik sebebi olmuştur. İki ülkenin de değişik gerekçelerle Hizbullah’a desteği olsa da Hizbullah faktörü İran-Suriye eksenini hareketlendiren bir unsur olmuştur. İran ve Suriye güçlü bir sinerjiye sahip olsa da tarafların yapısal farklılıkları ile farklı beklentilere göre işbirliği yapmaları kimi araştırmacılara göre “mantık evliliği” olarak dahi değerlendirilmiştir¹⁴⁵. Devrimin üzerinden zaman geçtikçe, İran’ın dış politikasını oluşturan devrimci retorik içindeki

¹⁴¹ Serdar Erdurmaz, İran Suriye İlişkileri Nereye Gidiyor? <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/651-iran-suriye-iliskileri-nereye-gidiyor> (30.08.2016)

¹⁴² Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze ...*, s. 478.

¹⁴³ Poyraz Gürson, *Suriye*, Atılım Üniversitesi Yayınları, Ankara 2010, s. 111.

¹⁴⁴ Sabahattin Şen, *Ortadoğu’da İdeolojik Bunalım*, 2. Baskı, Sis Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 295.

¹⁴⁵ Bayram Sinkaya, “İran-Suriye İlişkileri Ve Suriye’de Halk İsyanı”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt:3, Sayı:33, 2011, s. 40.

ideoloji ve pragmatizm karışımındaki denge gittikçe yükselen pragmatist anlayıştan yana bozulmuştur. Ancak bu, İran'ın ideolojik araçlarını tamamen terk ettiği anlamına gelmemektedir. Yine de milli çıkarların korunmasının romantik bir idealizmi nasıl bertaraf ettiğinden bahsedebiliriz. Bu durumu, yukarda kısaca değindiğimiz, İran'ın Suriye ile tesis ettiği ittifak iyi bir şekilde ortaya koyarak bize göstermektedir. 1980'li yıllarda Suriye'de laiklik yanlısı Baas rejimini ortadan kaldırmayı amaçlayan etkili Müslüman muhalif gruplar bulunmaktaydı. İran Devrimi meydana geldiğinde Suriyeli muhalif Müslüman Kardeşler, Baas rejimini devirip İslami bir rejim kurmaları konusunda İran'ın kendilerine destek olacağını beklemişlerdi. Ancak Irak ile başlayan savaş, İran'ın tereddüt göstermeksizin tercihini Suriye ile işbirliğinden yana yapmasına sebep olmuştur¹⁴⁶. İran ve Suriye ilişkileri birçok konuda birlikte hareket etmiş olsa da bu ittifakın resmi hale gelmemiş olması İran-Suriye ilişkilerinin zayıf yönünü oluşturmaktadır. Çünkü taraflar birçok ekonomik, kültürel ve siyasi anlaşma yapmıştır ancak aralarında var olan bu sözde ittifakı resmileştiren bir belge imzalanmamıştır. Bu nedenle her iki ülkenin de bölgede aldıkları tavır kendi pozisyonlarına göre bağımsız ve çıkarıcı anlayışta şekillenmektedir. Bu açıdan her iki devletinde çıkarlarının farklılaştığı bir örnek vermek gerekirse, ABD'nin 2003 Irak müdahalesinden sonra görülmüştür. İran bu müdahaleden sonra kurulan yeni rejimi tanıyarak ilişkilerini geliştirmeye çalışırken Suriye bu müdahaleye karşı çıkmış ve uzun bir ara Baasçı güçlere ve direnen Sünni gruplara destek vermiştir. Irak'ta İslami bir rejimin Şiiiler tarafından kurulmasını isteyen İran'a karşı Suriye, laik bir iktidardan ve Baas rejiminin de yer aldığı bir yapıdan yana olmuştur. Suriye'nin Batı ile olan ilişkilerinin 2003 sonrası bozulmaya başlaması İran-Suriye hattını yeniden hareketlendirmiştir¹⁴⁷. Öte yandan Ahmedinejad Arap toplumsal ayaklanmalarını İslam Devrimiyle bağlantılı olarak değerlendirmesi, Humeyni dönemindeki İran'ın “devrimin ihracı” ilkesini baz aldığı yönündeki yorumları akla getirmiştir. Her ne kadar bu durumun Suriye ile olan ilişki boyutunu rahatsız etse de “Şii Hilali”ndeki en yakın müttefiki Suriye'yi riske atacak hamlelerden kaçınmak istemektedir. Çünkü Suriye'de laiklik yanlısı Baas rejimi yönetiminde bulunsada, Esad ve Nusayrilik faktörleriyle işbirliği içinde olmak “Şii Hilali” ekseninde

¹⁴⁶ Bülent Keneş, *İran Siyasetinin ...*, s. 143.

¹⁴⁷ Bayram Sinkaya, “İran-Suriye ...”, s. 40-41-42.

tasavvur edilen İran dış politikasının süreklilik boyutunu devam ettirmesi açısından önemli¹⁴⁸ bir paradigma sunmaktadır.

İran'ın Suriye konusunda “mantık evliliği” olarak değerlendirilen yaklaşımına karşın, “Şii Hilali” söylemi geliştirerek kurduğu diplomatik ilişkilerin bir diğer tezahürü ise “Arap Baharı” sürecinde aldığı politik tavidir. “Arap Baharı” denilen süreç Suriye’ye 15 Mart 2011 Tarihinde ülkenin güneyindeki Der’a kentinde başlayan gösterilerle sıçramıştır. İran, başından beri bu olayları kınamış, Esad’ın yanında yer almıştır¹⁴⁹. İran, Suriye’de ortaya çıkan bazı isyan hareketlerinin arkasında emperyalist devletlerin ve bölge unsurlarının yer aldığını birçok kez dile getirerek amacının ise Suriye’de var olan direnişi kırmak olarak tanımlamıştır. Bu isyan hareketleri ise temelde Suriye’de yeni bir rejim değişikliği yaratmak ve böylece Suriye-İran ittifakını bertaraf etmek gibi bir misyona hizmet ettiği yine İran rejiminin gündemindedir. Gerçekten de Suudilerin ya da ABD’nin Suriye’de rejim değişikliği için oynadıkları teşvik edici rol düşünüldüğünde, kararlı bir politikanın tezahürü olarak sonuçlar meydana getirmektedir. Keza bölgede diğer aktörlerle Suriye krizi konusunda İran’ın siyasi bakış açısının birbiriyle uyuşmaması böyle bir işbirliği olanağını da mümkün kılmamaktadır. Diğer yandan Arap Birliği gibi örgütlerin Suriye konusunda girişimlerde bulunmaya çalışması da İran tarafından Suriye’nin işlerine müdahale etmek olarak ele alındığından meselenin uzun vadede sonucunu muğlak kılmaktadır. İran perspektifine göre Suriye krizine yardımda bulunacakların Esad reformlarını ve rejim ile muhalifler arasındaki diyalog etmenini göz önünde bulundurarak hareket etmelerini istemektedir. Dolayısıyla İran’ın bu yönde ortaya koyduğu siyasi vizyonun Esad rejimini ayakta tutmak ve müttefikliğini kaybetmemek şeklinde görülmektedir¹⁵⁰.

Nitekim İran bölgesel boşluğunu daha çok mezhep ideolojisine dayalı olarak ve stratejik ulusal çıkar perspektifine dayanarak doldurmaktadır. Bu nedenle Suriye cephesi her bakımdan gerek kurduğu Şii/mezhepsel etkinlik arayışları gerekse de çıkarları bakımından savunulması gerektiğini düşündüğü “direniş hattı” olarak görülmektedir.

¹⁴⁸ Atilla Sandıklı, Bilgehan Emeklier, İran’ın Dış Politika Vizyonu Ve Jeopolitik Hedefleri.

<http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-173-2014120952iran.pdf> (02.09.2016)

¹⁴⁹ Barış Doster, “Arap Baharı Sonrasında İran-Suriye İlişkileri”, (der. Barış Adıbelli), *İran Doğu Batı Yol Ayrımında İdeoloji, Devlet Ve Dış Politika*, (içinde), 2012, s. 269.

¹⁵⁰ Bayram Sinkaya, “Arap Baharı Sürecinde İran’ın Suriye Politikası”, *SETA Analiz*, Sayı: 53, 2012, s. 30-31.

2.4. İran Şiiliğinin Körfez Ülkelerine Etkileri

Molaların sık sık dile getirdiği Panislamizm iddialarına rağmen Basra Körfezi her zaman İran'ın en önde gelen stratejik önceliği olmuştur. Bu su yolu, İran ekonomisinin can damarı olan uluslararası petrol pazarına giden en dolaysız yoldur ve büyük önem arz etmektedir. Tahran'ın Körfeze verdiği önem ve onun üzerindeki emelleri, Irak 'inden çok daha fazla olduğunu burada belirtmek önemlidir. Yönetimi ele geçirir geçirmez Humeyni, Körfez ülkelerine İran'ın devrim modelini örnek almalarını ve "Büyük Şeytan" Amerika ile bağlarını koparmalarını yönünde çağrıda bulundu. Tahran'ın uslanmaz zarar verici tavırları başarısızda değildi aslında; 1980'lerin başında Kuveyt, Suudi Arabistan ve Bahreyn'de yapılan gösteriler büyük yankı uyandırdı. Fakat sonunda, İran'ın devrimci mesajı sadece küçük bir Şii azınlıkta kabul gördü. Söz konusu gösteriler daha çok Şiilerin ekonomik ve siyasi mahrum edilmelerini dışa vurmak amacıyla yapılıyordu¹⁵¹. Körfez Arap monarşilerinde yaşanan sosyoekonomik çıkmazlar, İran kaynaklı açık toplum talepleri ile birleştiği takdirde bölgede büyük fırtınaların kopmasına sebep olacak boyuttadır. Körfez İşbirliği Konseyi ülkeleri, İran'ın ideolojik yayılma potansiyelinden ve konsey ülkelerini alt edebilecek askeri güce sahip olmasından kaynaklanan motivasyonla, İran'ın bölgede, bölge dışı aktörlerin bulunmasını tasvip etmeyen politikasına kuşkuyla yaklaşmaktadır. Bu ülkeleri İran'a karşı rahatsız eden bir diğer sebep de, İran'ın, Konsey ülkelerine muhtemel bir Şii-Sünni çatışmasını başlatabilecek potansiyeli elinde bulundurmasıdır¹⁵². Devrimin Körfez monarşilerine diğer tehdit niteliği itibarıyla jeostratejiktir ve coğrafi, demografik, ekonomik ve askeri boyutları bulunmaktaydı. Suudi Arabistan'ın dev petrol sanayisinin bulunduğu bölgelerin Körfez kıyısında bulunması, bu bölgelerin nüfusunun daha çok Şiilerden oluşması, petrol ticaretinde Hürmüz boğazına bağımlı olması önemli dikkat noktalarını oluşturmakta¹⁵³ ve bölgenin jeostratejik önemini açığa çıkarmaktadır.

Körfez ülkeleri için siyasi aktivizm olgusunun bölgede potansiyel Şii dinamizmi ile iddialı hale gelmesi durumunda yaşanacak riskler önemlidir. Bu siyasi aktivizmin önemli

¹⁵¹ Ray Takeyh, *Gizli Devrimler ...*, s. 78-79.

¹⁵² Ramazan Kılınç, İran Dış Politikasının Evrimi: Körfezde İran-Arap İlişkileri Örneği. <http://www.libertedownload.com/LD/arsiv/23/17-ramazan-kilinc-iran-dis-politikasinin-evrimi.pdf> (10.09.2016)

¹⁵³ Ünal Gündoğan, *İran Ve ...*, s. 326.

ölçüde etkilediği bölge ülkesinden biri Kuveyt olmuştu¹⁵⁴. Bunun da nedeni, iki önemli faktöre bağlanmaktadır. Birincisi, Kuveyt Şiiilerinin çoğunun İran/Fars kökenli olması, İran'la yakın akrabalık bağlarının bulunması, İran'la sürekli sıcak ilişkiler içinde olması ve milliyetçi Arap akımı tarafından Araplara bağlılıklarının şüpheyile karşılanmış olmasıdır. İkincisi, Kuveyt hükümetinin İran İslam devrimine karşı takındığı tutumdur. Kuveyt, İran İslam devrimine karşı tavır sergileyerek, Irak-İran savaşında Irak yanlısı maddi ve lojistik destek sağlamıştır¹⁵⁵. Diğer bir önemli nokta ise Kuveyt'in sahip olduğu önemli petrol rezervleridir. Bu açıdan Kuveyt'in Irak tarafından işgali, petrol rezervlerinin yarattığı cazibeden kaynaklıdır. Kuveyt özelinde yaşayan Şii yerleşimcilerin İran ile olan mezhebi yakınlığı da göz önüne alındığında, iddialı halen gelen Şii aktivizminin ne gibi sonuçlara yol açabileceğini göstermektedir. Çünkü, bölge de daha net olan durum, Şii toplulukların bölgedeki yerleşim yerleridir. Bunların büyük bir kesimi zengin petrol kaynaklarının bulunduğu alanlarda ve Körfez bölgesinin kıyılarında yoğunlaşmıştır. Diğer bir deyişle, dünyanın petrol merkezi olan alanlar, Şiiiliğinde merkezi şeklinde bir dağılıma sahiptir. Bu jeopolitik gerçek, Körfezdeki Şii konusuna önemli bir boyut kazandırdığı görülmektedir. Basitçe bir bakış açısıyla izah edilecek olursa, bölgede bulunan petrol kaynaklarının güvenliği, Şiiilerin sessizliğine bağlıdır¹⁵⁶. Gerçekten de Körfez bölgesi Şii Müslümanların oldukça belirgin bir demografik güç oluşturdukları bir alandır. Körfez ülkelerinde Şii nüfus toplam vatandaş nüfusunun yarısından fazlasını oluşturmaktadır. Bu orantı da İran'ı çıkardığımızda Şiiiler hala yüzde 40'lık bir nüfus gücünü sergilemektedir. Bölgenin bu demografik özelliği Arap monarşilerini, İran tarafından yönlendirilen ve manipüle edilen Şii hareketlere karşı kritik bir konuma itmektedir. İran devriminin Sünni İslamcılara oranla Şii nüfus üzerinde daha derin etkilerde bulunduğu gözlemlenebilir. Bu açıdan, Körfez monarşileri ciddi bir meşruiyet krizi içerisinde¹⁵⁷ yer almaktadır.

İran'ın Körfez jeopolitiğinde yarattığı politik nüfuz ve Şii temerküzü, bölge ülkelerinin güvenlik kaygılarını da arttırmıştır. İlk defa bölgesel bir güvenlik örgütlenmesi olarak nitelendirilebilecek yapıya sahip olan Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) gibi bir işbirliği oluşturulmuş, oluşturulmasında en büyük etken, 1980'de orta çıkan Irak-İran

¹⁵⁴ Birol Başkan, Körfezin İran Sorunu: Güvenlik İkileminde Çoklu İlişkiler.

http://www.akademikortadoğu.com/belge/ortadoğu14makale/birol_baskan.pdf (10.09.2016)

¹⁵⁵ Vahteddin Bingöl, *Ortadoğu Satrancında Yeni Oyun Sünni-Şii çatışması*, Orion Kitabevi, Ankara 2013, s. 32-33.

¹⁵⁶ Gawdat Bahgat, "İslam'ın Siyasal Coğrafyası: Basra Körfezi'ndeki Şiiiler", *Avrasya Dosyası Dergisi*, Cilt:13, Sayı:3, 2007, s. 147.

¹⁵⁷ İhsan D. Dağı, *Ortadoğu'da İslam Ve Siyaset*, 1. Baskı, Boyut Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 103-104.

savaşı, 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi ve sonrasında ortaya çıkan Körfez savaşı ile devam eden çatışma ortamının oluşmasıdır. Dolayısıyla, güvenlik kaygıları içine düşen Körfez ülkeleri bir araya gelme ihtiyacı duymuşlardır¹⁵⁸. Diğer taraftan Irak'ın 2 Ağustos 1990'da Körfez İşbirliği Konseyi üyesi Kuveyt'i işgaliyle Konsey'in gücü ve etkinliği ciddi bir geçerlilik sınavına girdi. Krizin ilk günlerinde aralarında ortak savunma anlaşması bulunan konsey üyesi ülkelerin Kuveyt'in işgaline seyirci kalması, Konsey'in gerçek anlamda fazla bir gücü ve işlevi olmadığını ortaya koymuştur¹⁵⁹. Bu çerçevede, Basra Körfezi ülkelerinin tarihsel süreçleri ve siyasal yapıları göz önüne alındığında Konsey üyesi ülkelerinin realist anlayışın öngördüğü ulus-devlet olmanın ötesinde aidiyet, kimlik kavramlarının güçlü olmaması, vatan/toprak örtüşmesinin çok az olması ve sınır problemlerinin hiç eksik olmamasından dolayı aralarında tam bir birlik oluşturamadıkları açıkça görülür¹⁶⁰. Bunun bir diğer örneği İran'ın bölgedeki adalar sorunudur. Körfez'deki Abu Musa ile Tunb adalarının 1995 yılı Şam Paktı'nda Birleşik Arap Emirliklerine ait olduğunun belirtilmesi, İran'ın sert tepkisine yol açmıştır. İran, adalar üzerindeki egemenlik haklarından taviz vermeyeceğini, ABD'nin Körfez ülkelerini kendisine karşı kışkırttığını ileri sürmüştür¹⁶¹. Körfez'in ABD için stratejik ve ekonomik önemi Nixon yönetiminde ilan edildi. ABD'nin hedefleri: dış müdahale olmadan, uyumlu bir gelişme ve politik istikrarı sağlama amacıyla yerel kolektif güvenliğini sağlamaya yönelik çabaları desteklemek; bölge devletleri arasında sert anlaşmazlıklar çıkmasına yol açan topraklarla ilgili ve diğer çatışmaları barışçı bir yolla çözümlemek: Körfez'deki petrol kaynaklarına ulaşmanın garanti altına alınması¹⁶². Bütün bu nedenler gözetilerek Körfez'de ABD'nin varlığı tehdit olarak algılanmış ve İran'a karşı kışkırtıcı bir sebep olarak, keza Şii faktörünü, bölgede Arap/Sünni hükümetlere verdiği destekle önlemeye çalışmıştır.

2 Ağustos 1990'da Kuveyt'in Irak tarafından işgaliyle İran bölgesel politikasında yeni bir dönem başlamıştır. Kuveyt'in işgali, İran Körfez güvenliği bakımından vazgeçilmez bir güç olduğunu açıkça ortaya koymuş ve muhafazakâr Körfez monarşileriyle ilişkilerin normalleşmesine önemli katkı da bulunmuştur. Kuveyt krizi boyunca çok dikkatli, dengeli ve pragmatik bir politika izleyen İran, bir yandan Batılı

¹⁵⁸ Özden Zeynep Oktav, *Basra Körfezi'nin Değişen Dinamikleri İran-ABD-Suudi Arabistan İlişkileri*, 1. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul 2011, s. 19.

¹⁵⁹ İhsan D. Dağı, *Ortadoğu'da İslam ...*, s. 119.

¹⁶⁰ Özden Zeynep Oktav, *Basra Körfezi'nin ...*, s. 24.

¹⁶¹ Ali Tekin, "İran'ın Dış Politikasında Terörizmin Yeri", *Avrasya Dosyası Dergisi*, Uluslararası İlişkiler Ve Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayını, Ankara, s. 46.

¹⁶² Charles Zorgbibe, *Körfez'in Tarihi Ve Jeopolitiği*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s. 96.

güçlerin bölgedeki askeri varlığına karşı ılımlı bir tavır alırken, diğer yandan da Körfez monarşileriyle yeniden diplomatik ilişkiler kurarak İran'ın değişen dış-bölgesel politika önceliklerini pazarlama olanağı buldu. Körfez güvenliğinin vazgeçilmez denge unsurlarından birinin İran olduğu bölge ülkeleri arasında genel kabul gördü¹⁶³ ve buna paralel siyasi denklemler geliştirildi.

Körfez İşbirliği Konseyi içinde en fazla korku ve tedirginlik yaşayan ülke olmasına binaen Kuveyt kendini koruyabilmek için Batı'ya en fazla ihtiyaç duyan ülkedir. Irak ve Suudi Arabistan arasında sıkışmış bir durumda bulunan Kuveyt, bu doğrultuda bölge dışı ile özel ilişkiler kurarak ve büyük maddi imkânlar harcayarak, Körfez'in güvenliği kavramına çoğu zaman bu açıdan da bakmaktadır¹⁶⁴. Kendi iç dinamikleri konusunda da hassas olan Kuveyt yönetimi Şiilerden ve İran'dan gelebilecek tehditlere karşı Suudi Arabistan gibi Arap/Sünni destekçisi monarşilerden dengeleyici faktör olarak siyaseten yararlanmaktadır. Ancak her ne kadar Şii direnişini ülke içinde kıracak önlemler alınsa da, meşru anlamda Şiilerin siyasi faaliyet yürütmesi sonucu elde ettikleri başarı, Kuveyt'te kazandıkları sandalye sayısı ile bağlantılıdır. Kuveyt'teki Aralık 2012 genel seçimlerinde Şii adaylar meclisteki 50 sandalyeden 17'sini kazanmayı başarmıştır. Bunun sonucu olarak ülkelerdeki Şii Müslümanların siyasal ve kültürel faaliyetlerinin arkasında İran İslam Cumhuriyeti'nin büyük desteği bulunmaktadır¹⁶⁵.

Adadaki Şii nüfus ve sosyo-ekonomik statüsünün doğrudan bir sonucu olarak Bahreyn, Körfez ülkelerinde İran devriminden önce ve sonra Şii dirilişin dönüm noktası oldu. Şiiler siyasi bakımdan hâkim Sünnilere oranla çoğunluğu oluştururlar. Gerek yönetici Şeyh İsa el-Halife ailesi ve gerekse siyasi elitin hemen hemen tümü Sünni mezhebe bağlıdır. Şii toplumunun yabancılaşması, bu topluma mensup bazı Fars kökenlilerin bulunması ile daha da pekişiyor. Bu nedenle, Bahreyn Şiileri arasında göze çarpan bir İran yanlılığı hep oldu. İran'ın adaya yönelik eski iddiaları da Sünni-Şii çatışmasını şiddetlendirdi¹⁶⁶. Kendisini, "Bahreyn'in Kurtuluşu İçin İslam Cephesi" olarak adlandırılan bir teşkilat kuruldu. Bu teşkilat, 16 Aralık 1981 tarihinde Bahreyn'i yöneten hanedanı devirmek için bir hükümet darbesi girişiminde bulundu. Ülkede giderek artan İslami

¹⁶³ İhsan D. Dağı, *Ortadoğu'da İslam ...*, s. 88-89.

¹⁶⁴ İzzetullah İzzeti, *İran Ve ...*, s. 130.

¹⁶⁵ Mehmet Ali Büyükkara, "İslam Kaynaklı Mezheplerin Ortadoğu'daki Coğrafi Dağılımı Ve Tahmini Nüfusları", *Ortadoğu'nun Geleceği Açısından Şii-Sünni İlişkileri Sempozyumu*, (der. Mesut Okumuş, Cemil Hakyemez), Çorum 2013, s. 212.

¹⁶⁶ R. Hrair Dökmeciyan, *Arap Dünyasında Köktencilik*, 1. Baskı, İlke Yayıncılık, İstanbul 1992, s. 173.

tansiyonu düşürmeyince, el-Halife Hanedanı'nın iktidarı bırakarak 1980 senesinin ortalarında ülkeyi terk etmeleri sonucunu doğurdu¹⁶⁷. Bu nedenle, 1981'de Bahreyn'de Şii Müslümanlar tarafından düzenlenen darbeye İran'ın desteğinin olduğuna¹⁶⁸ dair çeşitli fikirler ileri sürülmektedir.

Bahreyn'in coğrafi konumu göz önüne alındığında, Basra Körfezi'nin içerisinde bulunan, güneydoğusunda Katar, batısında Suudi Arabistan, karşı kıyısında İran'ın bulunduğu bir ada devlet olarak Bahreyn, jeostratejik açıdan önemli yere sahiptir. Körfezin kuzeyindeki Hürmüz Boğazı'nı denetleyen İran ile birlikte enerji kaynakları ve enerji ulaşım yollarının tam denetimini sağlayabilecek bir noktada yer almaktadır¹⁶⁹. Bu açıdan gerek stratejik mekan hakimiyetine sahip olması gerekse de Şii yoğunluklu olup farklı parametrelere sahip olması, Bahreyn'in Ortadoğu denkleminde İran açısından önemini bir kez daha göstermektedir.

Körfez ülkelerinin sosyo-ekonomik koşullarının, toplumsal içeriği, eşitsizlikler barındırmaktadır. Çünkü yönetimlerin çoğunda hakim olan Sünni monarşiler daha çok ekonomik ve sosyal kazanımlara sahiptir. Dikkat edilirse İran endişeli siyaset geliştirmek veya önlem almak, Şii aktivizmini ve Şii kademelerini, Körfez'de, ekonomik-sosyal şartları baskılama siyasetini izlemelerine yöneltmiştir. Ancak bir paradoks olarak bu durum, bölgede, Şii eksenli siyaseti İran aleyhine çevirmekten öte tam tersi yönde güçlü bir muhalefete çevirmiştir. Bu açıdan bakıldığında, Şiiilerin nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturmalarına rağmen yönetimce yeterince temsil edilmemesi, Sünniler arasında yüzde 15 olan işsizlik oranının Şiiiler arasında yüzde 30'a çıkması gibi nedenler, yönetimle Şii çoğunluk arasındaki mesafenin daha da açılmasına neden oldu¹⁷⁰. Bütün bunlar, Şiiileri, yönetime karşı destekleyip temsil edecek olan, İran'a yönelmelerinde önemli gerekçeleri oluşturdu.

Körfez ülkelerinde Sünnilerin başında olduğu monarşik yönetimler altında demokratik haklarının önemli bir kısmını kullanamayan Şiiiler, 1970'li yıllardan bugüne zaman zaman isyan hareketlerinin de eşlik ettiği siyasal hak arayışlarını sürdürmektedir. Bahreyn Şiiilerinin siyasal partisi el-Vifak 2010 seçimlerinde en fazla oyu alarak İslamcı ve

¹⁶⁷ Asaf Hüseyin, *İran'da Devrim ...*, s. 301-302.

¹⁶⁸ İhsan D. Dağı, *Ortadoğu'da İslam ...*, s. 76.

¹⁶⁹ Semra Catovic, Arap Baharının Bir Başka Yansıması.

https://www.academia.edu/11007637/Arap_Bahar%C4%B1n%C4%B1n_bir_ba%C5%9Fka_yans%C4%B1mas%C4%B1_Bahreyn (12.09.2016)

¹⁷⁰ İhsan D. Dağı, *Ortadoğu'da İslam ...*, s. 112.

Selefi partileri geride bırakıp parlamentoda çoğunluğu ele geçirmiştir¹⁷¹. Bu Şiiler açısından önemli bir kazanım olarak görülmektedir.

Ortadoğu'nun değişen dinamikleri içerisinde yönetimden, mezhep sorununa; işsizlik, sosyal adaletsizlik, temel hak ve özgürlüklerin kısıtlanması gibi etmenlerin Tunus'ta patlak vermesi sonrası, ciddi yönetim meşruiyeti sorunları ortaya çıkmış ve siyasal İslam'ın bölge devletlerine ihracını ortaya çıkarmıştır. İhvan ve Nahda gibi partilerin geçmişte dışlanıp, Arap Baharıyla birlikte başa geçmeleri bunun en güzel örneğidir. Ancak Arap Baharı denilen süreç, bir demokratikleşme süreci olarak başlarda monarşi karşıtı halk tabanlı bir hareketlenmeyken, bölge dışı devletlerin müdahalesiyle, stratejik noktalardaki yerlere mezhep üzerinden çatışma çıkarılarak içeriği değiştirilmiştir. Bahreyn'deki Arap Baharı süreciyle ilgili olarak Oxford'un Ortadoğu Merkezinden Toby Matthiesen'e göre, "Bahreyn, Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkelerindeki ayaklanmaların incelenmesinde, Şiiler ve Sünniler arasındaki gerilimin birkaç yüzyıl boyunca bir nefrete atfedilemeyeceğini gösteriyor." Bunun yerine, Matthiesen'in merkezi tezine göre, "bölgedeki hükümetler özellikle bir gruba öfkeyle karşı çıktı. Körfez ülkeleri yöneticileri, Arap Baharı'na baskı ve mezhep ayrımcılığı üzerinden toplumları Sünni ve Şii kamplarına ayırıp, en açık anlamıyla bir 'mezhep Körfezi' yaratarak tepki gösterdi. Yine de, Körfez'deki yeni mezhepçilik, hükümetlerin kendi halklarına kazandırdığı bir fanteziydi." Matthiesen'e göre, ortaya çıktığı anda "mezhep Körfezi" büyümeye başladı. Yeni statüko altında birkaç kişi büyüdü. Matthiesen, bu kişilere "mezhep kimliği girişimcileri" adı veriyor. Buna göre, iyi düzenlenmiş Şii muhalefet grupları güçlendi ve sonuçta kendilerini Manama'nın İnci Meydanında savunarak¹⁷² isyan hareketine dönüşecek şekilde kitleselleşmiştir.

İran'ın etkinlik çabaları kurmaya çalıştığı Sünni ülkelerde istediğini elde edemeyince dikkatini Şii nüfusunun fazla olduğu ve "Arap Baharı"nda önemli gösterilerin meydana geldiği Bahreyn'e yönelmiştir. İran tarihsel açıdan Bahreyn üzerinde hak iddia edip bu fikrini dile getirmekten imtina etmemiştir. İran bu dönemde Bahreyn'de yaşanan olaylar karşısında Uluslararası kamuoyu ve bölge devletlerinin dikkate almadıklarını bu anlamda çifte standart uyguladıkları şeklinde ithamlarda bulunmuştur. Ancak İran her fırsatta Suriye'deki olaylarla eş zamanlı meydana gelen Bahreyn krizine özellikle önem vermiş

¹⁷¹ Mehmet Ali Büyükkara, "İslam Kaynaklı ...", s. 212.

¹⁷² Jannis Hagmann, Sectarianism instead of revolution. <https://en.gantara.de/content/book-review-sectarian-gulf-by-toby-matthiesen-sectarianism-instead-of-revolution> (13.09.2016)

yazılı ve görsel basında zaman zaman abartıda olsa yer almıştır. Özellikle Bahreyn rejiminin isteği üzerine Suudi birliklerinin ülkedeki isyanı bastırmak için harekete geçmesi İran'ın tepkisine yol açmış, İran da aynı müdahalede bulunabileceklerini şeklinde bir iddia ortaya atmıştır¹⁷³. Bunun üzerine Bahreyn rejimi, kendi içindeki Şii grupların olası bir ayaklanmasına karşı bir takım düzenlemeler hazırlamıştır. Sünni gruplar ise, İran'ın desteğini alan Şiilere haklar verilmesi konusuna rağbet etmemektedir. Araştırmacıların ise aynı şekilde Suudi yönetiminin de Bahreyn'de yaşayan Şiilerin reformlar yapılarak etkin bir konuma gelmesini istemediğini belirtmektedir. Bahreyn yönetiminin yenilik olarak lanse ettiği bazı değişimler ise muhalefeti tatmin etmemekte ve bu adımların istenen şartları karşılamadığını ifade ederek “makyaj” olarak tanımlamışlardır¹⁷⁴. Son olarak yakın zaman da Bahreyn'de önemli Şii din adamı olan Şeyh İsa Kasım'ın vatandaşlıktan çıkarılması, Bahreyn'deki mezhepsel zıtlaşmayı uzun süre sıcak tutacağı ve Bahreyn rejimini, İran, Hizbullah gibi aktörlerin hedef tahtasına oturtacağını göstermektedir. Bu açıdan, İran Devrim Muhafızları'nın lideri Kasım Süleymani'nin, Bahreyn'in, ülkenin en önemli Şii din adamını vatandaşlıktan çıkarmasını kınaması ve bunun ‘silahlı direniş yol açabileceğini’ söylemesi,¹⁷⁵ İran rejiminin mezhepsel söyleminin, Şii faktörleri harekete geçirebilmesindeki, dış politik karşılığıdır.

Aşağı Körfez siyasasında militan İslami hareketler temel bir rol oynamazlar. Bu, İslam'ın bölgenin siyaset ve toplumu için önemsiz olduğu anlamına gelmez. Ancak, belki büyük oranda yabancı varlığı ve serbest şartlar dolayısıyla İslam genellikle militanlıktan uzak bir tavır takınır. Katar devleti resmen Vahhabiliğe mensup el-Sani ailesince yönetiliyor. Pratikte Katar Vahhabiliği, Suudi Arabistan'daki karşılığının katılığından uzaktır. Diğer taraftan nüfusun neredeyse yüzde 16'sını oluşturan Şii azınlığın Fars kökenli oluşu, İran İslami propagandasına karşı hassaslığını artırıyor¹⁷⁶. Bu nedenle, Emirlik içinde göz ardı edilemeyecek bir Şii nüfusun varlığı dolayısıyla, Katar'ın İran ile iyi ilişkiler içerisinde olması, Emirlik açısından bir zorunluluk olduğunu söyleyebiliriz¹⁷⁷. Örneğin, İran konusunda sert bir davranış sergileyen Suudi Arabistan'ın tavrı, Katar rejimi

¹⁷³ Hakkı Uygur, İran Ve Arap Baharı. <http://file.setav.org/Files/Pdf/iran-ve-arap-bahari.pdf> (14.09.2016)

¹⁷⁴ Bahreyn'de Şiiler Reform İstedi. <http://www.aljazeera.com.tr/haber/bahreynde-siiler-reform-istedi> (15.09.2016)

¹⁷⁵ İran'dan Bahreyn'e Silahlı Direniş Uyarısı. <http://www.hurriyet.com.tr/irandan-bahreyn-silahli-direnis-uyarisi-40120121> (16.09.2016)

¹⁷⁶ R. Hrair Dökmeciyan, *Arap Dünyasında ...*, s. 174.

¹⁷⁷ Leyla Melike Koçgündüz, “Basra Körfezi'nin Parlayan İncisi: Katar”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt:3, Sayı:26, 2011, s. 77.

tarafından desteklenmemiş bilakis İran siyasetinde kışkırtıcı bir söylemden uzak kalmaya çalışmıştır. Yine Körfez devletlerinin Müslüman Kardeşler konusunda takındığı ağır siyasi manevralara karşı hatta terör listesine eklemelerine rağmen Katar yönetimi Müslüman Kardeşler konusunda farklı bir siyaset geliştirerek çoğunlukla destek vermiştir¹⁷⁸. Bu açıdan Katar'ın görece olarak Körfez devletlerinden bağımsız hareket ettiği anlaşılmaktadır.

Umman ise, petrol üreticisi bir şeyhlik idi. Bugün Umman da diğer komşuları gibi İran'dan korkmaktadır. İran, güç durumdaki geniş halk yığınlarını tahrik edip Sultan Kabus'a karşı ayaklandırabilir. İran'dan gelen tehdidin nefesini 1979 senesinde ensesinde hisseden Umman, ABD ile ikili bir anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşma ile Ummanlı yöneticiler kendileri için İran'dan gelecek tehdide karşı bir güvence temin etmiş oldular. Karşılığında ABD bir petrol kolonisi daha kazanmış oldu¹⁷⁹. Diğer taraftan, İran'ın Umman ile ilişkileri diğer Arap ülkelerinin aksine dostane bir biçimde gerçekleşmiştir. Wikileaks belgelerinde de yayınlanan rapora göre Körfezin ABD'yi İran'a müdahale konusunda ikna etmeye çalıştıkları belirtilse de Umman yönetimi İran'ın bölgesel dengelerdeki rolüne dikkat çekerek dost olarak tanımlamıştır. Umman'ın bu şekilde Batı ve İran ile olan ilişkilerini denge siyasetine indirgeyerek korumaya çalıştığı görülmektedir. Bunun yanında Basra Körfezi konusunda 2009 yılında güvenlik ve ekonomi alanında anlaşmalar yapıp işbirliği sürecini sürekli hale getirmiştir. Umman'ın izlediği denge politikası sonuç olarak kendisine hem Arap-İran anlaşmazlıklarında hem de ABD-İran gerginliklerinde arabulucu olarak yer alma imkanı sağlamış¹⁸⁰ önemli bir pozisyona getirmiştir.

Yedi Şeyhlikten oluşan Birleşik Arap Emirliklerinde, Şiilerin çoğunluğu, bazılarının ticaret, bankacılık ve politika alanlarında seçkinleştiği Dubai'de toplanmış durumda¹⁸¹. Söz konusu nüfusun yüzde 20 Şii olduğu tahmin edilen Birleşik Arap Emirliklerinde, Şiiler daha çok petrol endüstrisinde çalışan Pakistan ve Lübnanlı yabancı işçilerden oluşmaktadır¹⁸². İran Devrimi, Birleşik Arap Emirlikleri üzerinde önemli ve farklı bir tesir

¹⁷⁸ Gülşah Neslihan Akkaya, Mahmud Elrantisi, "Arap Baharı Sonrası Katar Dış Politikası Ve Körfez Siyaseti", *SETA Analiz*, Sayı: 138, 2015, s. 9.

¹⁷⁹ Asaf Hüseyin, *İran'da Devrim ...*, s. 302.

¹⁸⁰ Emir Sadık Asadollahi Rad, "Basra Körfezi'ndeki Arap Baharı", *21. Yüzyıl Dergisi*, Sayı: 36, 2011, s. 30-31.

¹⁸¹ R. Hrair Dökmeciyan, *Arap Dünyasında ...*, s. 176.

¹⁸² Mehmet Ali Büyükkara, "İslam Kaynaklı ...", s. 212.

yaratsa da, Irak-İran savaşında tarafsızlığını ilan etti ve bu Ayetullah Humeyni tarafından memnuniyetle karşılandı¹⁸³. Yakın dönemde Yemen’de yaşanan Şii Husiler ile rejim arasındaki çatışmalarda ise Birleşik Arap Emirlikleri’nin İran’a karşı siyasi tutumu değişmiştir. Birleşik Arap Emirlikleri Dışişleri Bakanı Enver Bin Muhammed Karkaş: “İran devrimi örneğinin bir simülasyonu olarak ‘isyancı’ Husilerin İran’dan destek alarak mezhepçi bir odakla ve bazı dış ve iç güçlerin sağladığı silahla bir güç haline geldiğini söyledi”¹⁸⁴. Karkaş’ın ifadesi, İran benzeri bir İslami rejimin bölgede ortaya çıkaracağı endişelerin şiddetini göstermesi bakımından önemlidir.

Kısacası, Körfez siyasetinin şekillenmesinde mezhep faktörü önemli bir parametreyi teşkil etmektedir. Bu durum İran İslam Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla bölge devletleri için her ne kadar endişe verici olsa da, Körfez siyasetinin güvenlik algısını ve ekonomik faktörlerini değiştirmiş, sonuç olarak İran lehine nihai bir egemenlik kurma olanağı sağlamamıştır. Özellikle Suudi Arabistan, ABD, Mısır, Ürdün vb. devletlerin Körfezde oluşacak bir İran tehlikesine karşı teyakkuzda olmaları ve bölgedeki Şii diasporasına uyguladıkları politikalarla önleyici siyasi sistemler geliştirmektedir. Özellikle bölge de Şii nüfusunun yoğun olduğu Bahreyn gibi ülkelerde, Şii yükselişi engellenmiştir. Bununla birlikte geliştirilen Arap/Sünni bloğuna rağmen İran, bölgedeki Şii muhalefetini ve partilerini desteklemeye devam etmektedir.

2.5. Şii-Vahhabi İlişkileri

Suudi Arabistan, Arabistan yarımadasında, zengin petrol kaynaklarının yanı sıra, Mekke ve Medine gibi Müslümanların iki kutsal şehrinin burada bulunmasıyla, bu devletin önem ve prestijini arttırmaktadır. Suudi Arabistan’da hakim ideoloji Vahhabilik’tir. Suudi Arabistan’ın El Hasa bölgesinde bulunan ve ülke nüfusunun yüzde 5- yüzde 10’unu oluşturan Şii azınlık, Vahhabilik için potansiyel bir tehlike sayılmaktadır. Şiiilerin yönetim biçimi ve hükümdarlar hakkındaki bakış açıları bu tehlikeyi güçlendirmektedir. İran İslam Devrimi sırasında, devrimin etkisinden heyecanlanan Şii gruplar, Vahhabi yönetimine karşı bir düzine isyan çıkardı. İran İslam Devrimi, monarşik Suudi yönetimi için iç ve dış

¹⁸³ R. Hrair Dökmeciyan, *Arap Dünyasında ...*, s. 177.

¹⁸⁴ Birleşik Arap Emirlikleri: Yemen’de Savaş Askerlerimiz İçin Bitti.

<http://www.aljazeera.com.tr/haber/bae-yemende-savas-askerlerimiz-icin-bitti> (15.09.2016)

tehlike oluşturmıştır¹⁸⁵. Suudi Şiiilerinin en önemli siyasi figürlerinden biri olan Şeyh Hasan El-Saffar, İslam Devriminin yarattığı ortamın katkısıyla çok sayıda Şii genci harekete geçirmiş, rejime doğrudan meydan okuyan bir mesaja destek yaratabilmiş, 1979 yılında, 20. Yüzyılda Suudi Şiiileri tarafından gerçekleştirilen en büyük kitlesel sivil itaatsizlik eylemini tetiklemiştir. 1987’de küçük bir grup, İran’ın yardımıyla Suudi Arabistan Hizbullah’ını kurmuştur. 1996’da El-Khobar’daki Amerikan askeri tesisine yönelik saldırı, Şii militan tehdidinin ne kadar ciddi boyutlarda bir tehdit olduğuna dair hatırlatma olmuştur¹⁸⁶. Keza 1980’li yıllarda İslam’ın kutsal şehirleri olan Mekke ve Medine’de düzenlenen Hac merasimlerinde İranlı hacıların karıştığı olaylar, Suudi Arabistan ve İran açısından diğer bir ideolojik çekişme konusunu¹⁸⁷ oluşturmaktadır.

İran ve Suudi Arabistan arasındaki Körfez ilişkisi, üç önemli konu etrafında dönmüştür. Suudi Arabistan ve diğer Arap devletlerinde bulunan Şii nüfusu, İran-Irak Savaşı ve petrol politikaları¹⁸⁸. Bu açıdan Irak-İran savaşına bakıldığı zaman, genel olarak Ortadoğu’da, devletlerarası ilişkilerin hem maddi (petrol) hem de manevi (Sünni/Şii) hatlarının belirginleştiği tarihi bir iz düşümü ortaya çıkarmıştır. Bu açıdan Irak-İran savaşı boyunca Suudi Arabistan Irak’ı desteklemek zorunda kalmıştır. Riyad’ın bu tutumu kendisine karşı bir düşmanlığın tezahürü olarak gören İran, Suudi Arabistan’la ilişkilerini daha sonraki dönemlerde bir daha rayına oturtamamıştır. Aslında Suudi Arabistan’ın Irak’a verdiği destek, Arap dünyasının desteğinin bir uzantısıdır ve sekiz yıl süren Irak-İran savaşının İran’ı biraz daha terbiye edeceği beklentisiyle verilmiş bir destektir¹⁸⁹. İran’da dış politika konusunda ılımlı bir profile sahip pragmatist Rafsancani’nin öne plana çıkması, diğer taraftan Saddam’ın Kuveyt’i işgal etmesi gibi gelişmeler iki ülkeyi yakınlaştırmıştır¹⁹⁰. Diğer taraftan, Saddam Hüseyin’in devrilmesinin ardından Bağdat’ta Şii ağırlıklı bir hükümetin kurulması, Suudi Arabistan ve tüm Ortadoğu’daki mezhep dengelerindeki hassasiyeti arttırmıştır. Önemli Suudi din adamları, Irak Sünnilerinin desteklenmesi için hükümete çağrıda bulunmuştur. Suudi Arabistan rejimi bu bakımdan Ortadoğu’da Irak’ın yükselişe geçmesini engellemeye çalışmıştır. Öyle ki 2006 yılındaki

¹⁸⁵ Cavid Veliyev, “Suudi Arabistan-İran İlişkileri”, (der. Osman Metin Öztürk, Yalçın Sarıkaya), *Kaosa Doğru İran*. (içinde), 2006, s. 408-410.

¹⁸⁶ Uluslararası Kriz Grubu, “Suudi Arabistan’da Şii Sorunu”, *Avrasya Dosyası Dergisi*, Cilt:13, Sayı:3, 2007, s. 327-329,330.

¹⁸⁷ Ünal Gündoğan, *İran Ve ...*, s. 335.

¹⁸⁸ Cavid Veliyev, “Suudi Arabistan ...”, s. 417.

¹⁸⁹ Özden Zeynep Oktav, *Basra Körfezi’nin ...*, s. 99-100.

¹⁹⁰ Hakkı Uygur, *İran Ve ...*, s. 10.

gelişmelere bakıldığında Suudi rejiminin, Irak'ta ve Lübnan'da varlığını arttırmaya çalışıp Sünni liderlere destek ağını genişleterek¹⁹¹ imkânlar sağladığı bilinmektedir.

Suudi Arabistan bölgesel statükonun korunmasında, geleneksel İslami söylemin tutuculuğunu her daim Şii hareketlenmesine karşı kullanmıştır. Özellikle geleneksel İslam üzerinden yapılan Arap vurgusu, İran'ın jeopolitik hâkimiyetini engellemeye çalışarak dengeleyici aktör olmaktır. Suudi Arabistan, demokratikleşme konusunda ayaklanmaların çıktığı “Arap Baharı” sürecine karşı bir tutum göstermiştir. Çünkü bölge dengelerinde meydana gelen gelişmelerin hem kendi rejimi açısından hem de toprak bütünlüğü konusunda gelecekte bir tehdit oluşturabilme endişesini taşımaktadır. Aynı zamanda Mısır'da Mübarek rejiminin devrilmesiyle güçlü bir müttefikini kaybeden Suudi rejimi, İran'ın bölgedeki nüfuz alanının genişlemesinden endişe duymaktadır. İran'ın Irak'ta, Suriye'de, Lübnan'da ve Körfez kuşağında varlığının arttığını keza zamanla bölgede daha fazla ağırlık kazanacağını ön gören Suudiler, vaktiyle bu durumun kendi içerisindeki Şiilere sirayet edeceğini¹⁹² düşünerek özellikle bölgede meydana gelen Şii gösterilerine dışarıdan karışarak sert müdahalelerde bulunmuştur. Özellikle Bahreyn'de gösteri düzenleyen Şiilere karşı yapılan müdahalenin ardından, Yemen'de patlak veren olaylar, İran-Suud ilişkilerinin mezhepsel çatışmalarına ağırlık kazandıracaktır. Öyle ki, İran, başkent Sana dahil ülkenin birçok bölgesini ele geçiren Şii Husileri destekliyor. Suudi Arabistan ise Suriye ve Irak'ta varlığını güçlendiren İran'a Yemen'de izin vermeyeceğini dile getirip, bölgedeki müttefik ülkelerle Yemen'de bulunan Husi mevzilerine yönelik¹⁹³ saldırılar düzenleyerek olası bir İran hâkimiyetine engel olup, bölgesel Şii kuşatmasının varlığını bölgesel dengeler içerisinde bertaraf etmeye çalışmaktadır. Tüm bunların yanı sıra bölgenin hızla bir Sünni-Şii çatışmasına doğru yol alması tüm İslam coğrafyası için belki yüzyıl sürecek bir çatışma ortamı oluşturabilir¹⁹⁴ ve bölgede çok ciddi kayıplara neden olabilir.

¹⁹¹ Gawdat Bahgat, “İslam'ın Siyasal ...”, s. 150-151.

¹⁹² Ertan Efegil, “Suudi Arabistan'ın Dış Politikasını Şekillendiren Faktörler”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt:5, Sayı:53, 2013, s. 110.

¹⁹³ Yemen'de ‘İran-Suud Savaşı’. <http://www.aljazeera.com.tr/haber/yemende-iran-suud-savasi> (16.09.2016)

¹⁹⁴ Cahit Tuz, Suudi Arabistan'da Değişimin İşaretleri. <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/suudi-arabistanda-degisimin-isaretleri> (16.09.2016)

2.6. Şii Jeopolitiğinin Yemen’deki Rolü

Nüfusun tamamını neredeyse Arapların oluşturduğu Yemen, Umman ve Suudi Arabistan’la sınırı olan diğer yandan Kızıldeniz ile Hint Okyanusunu birbirine bağlayan stratejik bir bölgede bulunan Aden Boğazına da hâkim bir bölgede yer almaktadır. Bu açıdan stratejik bir konumda bulunan bölgenin Aden Körfezi ve etrafının istikrarı için ne kadar önemli olduğu görülmektedir. Tarihsel dönemlerden günümüze değin gerek coğrafyanın sağladığı dağlık fiziksel yapı gerekse de toplumsal yapı gereğince Yemen, idare altına alınması kolay olmamıştır. Ayrıca aşiretsel yapı incelendiğinde bunun toplumsal yapıya doğrudan etkileri olduğu ve sosyal, siyasi yaşamı çok fazla etkilediği görülmektedir¹⁹⁵. Şia’nın bir kolu olan fakat İran Şiiliğinden birçok konuda ayrılan Zeydilik mezhebi, Yemen’de kendisine yer edinmiş ve mukim kılmıştır¹⁹⁶. Şia’nın ana kollarından biri olan Zeydiyye’nin inançsal ya da ameli bir mezhep olmaktan öte siyasi bir mezhep olduğu aşikârdır¹⁹⁷. Zeydiler’in yanı sıra Sünnilerin de Yemen tarihinde önemli bir yer tuttukları görülmektedir. Sünniler, tarih boyunca özellikle Güney Yemen’de hâkim kültür olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir¹⁹⁸.

Şiiliğin bir kolu olan Zeydiliğin Yemen’de 2009 yılında hükümet güçleriyle yeniden alevlenen çatışmalarının köklerini 1962 yılında Kuzey Yemen’de meydana gelen askeri darbeye götürebiliriz. Albay Sallal tarafından gerçekleştirilen darbe imamlık yönetimini devirse de ülkede kaos başlamış ve iç savaş çıkmıştır. Zeydiler İran Şiiliğinden ayrıldığı için iktidarın Ehl-i Beyt’te olması ilkesine sahiptir. Bu yüzden Albay Sallal’ın Şii olmasına rağmen Ehl-i Beyt geleneğinden gelmediği için bu durum Kuzey Yemen’de sayıları fazla olan Şiilerin isyan hareketinin yayılmasına yol açmıştır¹⁹⁹. 1967 Arap-İsrail savaşı Yemen iç savaşını ilgilendiren gelişmelere gebe olmuş, Mısır ve Suudi Arabistan birliklerini Yemen’den çekme hususunda bir mutabakata varmış ancak çatışmalar 1970’e kadar devam etmiştir. Özellikle 1989’da ılımlı bir döneme girme konusunda Irak ve Ürdün’ün çabaları sonuç vermiş ve bu durum birleşmeyi ön gören bir anayasa taslağıyla sonuçlanmıştır. İki

¹⁹⁵ Yusuf Gökalp, “Yemen’de Zeydi-Sünni İlişkilerinin Tarihi Arka Planı”, *Ortadoğu’nun Geleceği Açısından Şii-Sünni İlişkileri Sempozyumu*, (der. Mesut Okumuş, Cemil Hakyemez), Çorum 2013, s. 71.

¹⁹⁶ Mustafa Aydınıtepe, İzzettin Artokça, Yemen. www.tasam.org/.../yemen_raporu.pdf_b7e9f548-3946-4f3d-ac14-b8448ef6b8eb.pdf (18.09.2016)

¹⁹⁷ Hasan Yaşaroğlu, “Zeydiyye’nin İmamet Görüşü Ve Diğer Bazı Mezheplerle İlişkileri”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:2, Sayı:3. 2013, s. 115.

¹⁹⁸ Yusuf Gökalp, “Yemen’de Zeydi ...”, s. 73.

¹⁹⁹ Veysel Ayhan, “Yemen’de İç Savaş: Aktörler, Amaçlar ve Bölgesel Etkiler Bağlamında Bir Analiz” *Ortadoğu Analiz*, Cilt:1, Sayı:10, 2009, s. 42.

ülkenin tasarımı imzalamasının ardından 22 Mayıs 1990'da birleşik Yemen kurulmuştur. Böylece uzun süredir ayrı iki ülke olan Yemen yeniden birleşik bir devlet²⁰⁰ olarak meydana gelmiştir.

Husiler, mevcut Yemen rejimine karşı 1992 yılından itibaren Hüseyin Bedrettin el-Husi önderliğinde devletten istediği siyasi, ekonomik haklarını gündeme taşıdılar. Aslında olayın perde arkasında Husilerin İran'ın İslami rejiminden etkilendikleri bunun için kendileri de bir imamlık rejimi ihdas etmek istemesi yatarken, öte yandan rejimin Suudi Arabistan ve ABD politikalarına karşı bir eleştiride gerçekleştirilmekteydi. Bu açıdan İran'ın siyasi gündemine angaje olan Husiler, bir yandan da Lübnan'daki Hizbullah tecrübesinden faydalanıp toplumsal taban kazanmak için çalışmaktaydı²⁰¹. Bir başka konu ise 2004 yılında rejim kuvvetleri ile Husiler arasındaki çatışmalar sonucu Hüseyin el-Husi'nin öldürülmesiyle devlet ile muhalefet arasındaki ilişkiler kritik bir sürece girmiştir. Bu kritik süreç iç savaşın üçüncü dönemi olarak kabul edilen 2006 yılının ilk zamanlarına kadar sürmüştür. Ancak çözüm konusunda bazı gelişmeler için adım atılsa da kabilelerin kendi arasında gerginlik yaşaması bir güvensizlik ortamı yaratmış bunun üzerine rejim ile onu destekleyen selefi grupların Şiiilerle çatışması bir kez daha başlamıştır. Bunun üzerine Yemen hükümeti de 2009 yılında bölge de askeri operasyonlara başlayarak çatışma sürecini devam ettirmiştir²⁰². Özellikle bölgedeki dış aktörlerden İran ve Suudi Arabistan'ın çatışmalarda müdahaleci tavırları, ülke içindeki mezhepsel savaşı derinleştirmiştir. Suudi Arabistan bu açıdan İran'ın Yemen'de sağlayacağı yeni bir Şii kuşatmasına karşı rahatsızlık duymakta ve olası Şii ayaklanmasının kendi içindeki azınlık grubu harekete geçirmesinden tedirginlik duymaktadır. Diğer taraftan, mevcut çatışma, şu anda Ortadoğu'nun heterojen toplumsal dokusunu yok eden daha geniş mezhepsel mücadelelerin endişe verici çizgilerini taşıyor; ancak bu çatışmayı, radikal Şiiilerden radikal Sünniliğe karşı karakterize etmek son derece basit ya da hatalı. Bundan çok daha karmaşıktır. Bununla birlikte, Husiler ile Yemen'in Sünni İslamcılarını, yumuşatılmadığı takdirde, kontrol edilemeyecek; Selefilere ve El-Kaide arasındaki derin düşmanlık kadar sarmal olabilecektir²⁰³. Yemen'deki mezhepler çatışmasının yükselişi açıkça Suudi

²⁰⁰ Yemen Arap Cumhuriyeti. https://tr.wikipedia.org/wiki/Yemen_Arap_Cumhuriyeti (18.09.2016)

²⁰¹ Tayyar Arı, "Yemen'de Arap Baharından Husi Darbesine: Bir Demokrasi Denemesinden Başarısız Devlete Mi?", *Stratejik Düşünce Enstitüsü*, Sayı:8, 2015, s. 5.

²⁰² Veysel Ayhan, "Yemen'de İç ...", s. 46.

²⁰³ Manuel Almeida, "The Houthis And A History Of Conflict In Yemen" <http://english.alarabiya.net/en/views/news/middle-east/2014/09/30/The-Houthis-and-a-history-of-conflict-in-Yemen.html> (19.09.2016)

Arabistan ve İran tarafından tahrik edilen, bölgesel mezhep çatışmasına bağlı. Hem Riyad hem de Tahran'daki söylemler, kendisinin tüm Sünni Müslümanların fiili lideri ve Şii Müslümanların gerçekçi lideri olduğunun bir simgesidir. Başkan Hadi'yi ve destekçilerini destekleyen Suudi monarşisi, Husileri İran'ın mezhepsel ve siyasi erişiminin uzantısı olarak görüyor. Husileri destekleyen Tahran, Suudi Arabistan'ı, Tahran'ın müttefiklerine karşı muhalifleri destekleyen ve bunun için çalışan ideolojik bir düşman²⁰⁴ olarak görmektedir.

Yemen'in içinde bulunduğu durum ortamın görüntüsüne bakıldığında Irak benzeri bir durum sergilediği görülebilir. Benzer şekilde Irak'ta Sünniler, Şiiler, Kürtler gibi toplulukların kendi aralarındaki toplumsal dokusunun kopması gibi Yemende de bu kopuşun bir neticeye bağlanmaya çalışıldığı Irak'la benzeşmektedir. Nitekim Yemen'de İran ciddi bir aşama kaydetmiş ver yer edinmiştir. Bu kazanılan aşama Yemen'deki Suudilerin kayıplarıyla paralellikler göstererek ilerlemektedir²⁰⁵. Bu açıdan Yemen örneği, iki devletin Ortadoğu'da izledikleri mezhepçi, güç dengesi hâkimiyeti ve ekonomik çatışmanın önemli bir görüntüsünü ortaya koymaktadır. Türkiye'nin bu açıdan İran'a, Yemen'deki mevcut kuvvetlerini çekmesi konusundaki haklılığı, bölge siyasetinde genel bir uzlaşa sağlanamasa da ilkesel olarak devletleri barışçıl bir işbirliğine zorlama siyasetidir. Ayrıca Suudi Arabistan öncülüğündeki koalisyon güçlerinin Yemen'de yapmış oldukları saldırılar, Husi muhalefetini daha fazla radikalleştirerek, müşterek çözüm politikalarının önünü tıkayabilecektir. Netice olarak uzun vadede devam edeceği görülen Yemen iç savaşı, bölgede mevcut olan çatışma dinamiklerini daha da fazla harekete geçirebileceğini öngörebiliriz.

2.7. Güç Dengesi Vizyonu Olarak Azerbaycan, Pakistan ve Afganistan'da Şii Faktörü Ve İran

Şia'nın ezici çoğunluğu, İran, Irak, Bahreyn ve Azerbaycan'daki büyük çoğunluğu oluşturarak; Lübnan ve Pakistan arasındaki bölgede yaşamaktadır. Pakistan'dan Lübnan'a uzanan yay içinde, Şia sayısı Sünnilerin sayısı ile eşleşir; Körfez bölgesinde Şia açık bir

²⁰⁴ Farea Al-Muslimi, "How Sunni-Shia Sectarianism Is Poisoning Yemen". <http://carnegie-mec.org/diwan/62375?lang=en> (19.09.2016)

²⁰⁵ Göktürk Tüysüzöğlu, "Yemen'de Yeni Bir Vesayet Savaşı Mı?". <http://politikaakademisi.org/2014/09/28/yemende-yeni-bir-vesayet-savasi-mi/> (20.09.2016)

şekilde hakimdir²⁰⁶. Şiiilerin geniş bir coğrafyada yer alması, İran İslam Devrimi'nin siyasi, ekonomik ve ideolojik doktrinlerinin, farklı bölgelerdeki Şia'yı İran destekli hareket etmelerine fırsat vererek siyasallaştırmıştır.

Şii devrimi genel 'devrim' kavramının haricinde bir içeriğe sahiptir. Aynı zaman da bu Şii devrim içinde de İran, ancak daha önce ruhbanlaşmanın gerçekleştiği ve İslami devrim temasının alıcı sosyolojik bir çevreye denk düştüğü yerlerde yankı bulmaktadır. Bu yüzden ki ruhbanlaşmamış Şii gruplar İran etkisinin dışında kalmaktadır. Dolayısıyla İran dış siyaseti Arap Şiiilere (Lübnan, Irak kentleri, ve Körfez Emirlikleri), Afganistan'da Farsça konuşan Şiiilere, Pakistanlı ve daha az ölçüde Hindistanlı Şiiilere dayanabildi²⁰⁷. İran devrimi, iktidara gelmek için sadece Şia'ya yol göstermedi, aynı zamanda Şiiilerin hakları ve temsil mücadelesinde güçlü bir ekonomik, ahlaki ve örgütsel destek sağladı. 1960 ve 1970'li yıllarda, Şiiiler seküler milliyetçi hedeflerde başı çekti ve Pan-Arabizm'e veya sol ideolojilere mezhepçi bölünmeyi birleştiren köprü olarak baktı ve politik yer aldılar. 1980'li yıllarda pek çok kişi farklı Şii politik hareketlerde yer aldı. Lübnan'da Emel, Irak'ta Dava, Afganistan'da Hizb-i Vahdet ve Pakistan'da Tahrik-i Caferiye gibi gruplar, belirli Şii amaçları gerçekleştirmek için İran'dan politik ve ekonomik destek aldılar. Humeyni'nin, özellikle Pakistanlı Şiiilerin taleplerini desteklemesi ve General Ziyau'l Hak'ı Şiiilere kötü davrandığı takdirde Şah ile ilgilendiği gibi Ziya ile de ilgileneceğini söyleyerek²⁰⁸ tehdit etmesi ülke içindeki Şiiilere yönelik politik desteği ile ilgilidir.

Azerbaycanlıların en güçlü siyasi kuruluşu İran Müslüman Halkının Cumhuriyet Partisi (Hizb-i Cumhuriye Halk-ı Müslüman-ı İran) olup, Güney Azerbaycan'ın dışında Tahran ve Kum gibi şehirlerde de şubeleri bulunuyordu. Bu parti İran'ın güçlü hâkim iktidar partisi İslam Cumhuriyet Partisine (Hizib-i Cumhuriye-i İslami) ciddi ve etkili bir muhalif görünümündeydi. İran Müslüman Halkının Partisi Azerbaycanlılar arasında nüfusu dini lider Hacı Muhammed Kazım Şeriatmedari'nin taraftarlarının siyasi bir organı idi ve Halk-ı Müslüman adlı bir yayın organına sahipti. Merkezi Tahran'da bulunan partinin Tebriz, Urmuyi, Hoy gibi şehirlerde de şubeleri bulunuyordu. Partinin Nisan 1979'da

²⁰⁶ Vali Nasr, "Regional Implications Of Shi'a Revival In Iraq" *The Washington Quarterly*, Cilt:27, Sayı:3, 2004, s. 9.

²⁰⁷ Olivier Roy, *Siyasal İslam'ın İflası*, (çev. Cüneyit Akalın), 3. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul 2005, 246-247.

²⁰⁸ Sönmez Kutlu, " 'Şii Uyanış' Tezi Ve Geleceği Tartışmaları İle İlgili Değerlendirmeler", *Ortadoğu'nun Geleceği Açısından Şii-Sünni İlişkileri Sempozyumu*, (der. Mesut Okumuş, Cemil Hakyemez), Çorum 2013, s. 319-320.

Güney Azerbaycan'da faaliyete geçen teşkilatının adı ise Azerbaycan Halk Üyeleri Grubu (Guruh-ı Mubarazane Halk-ı Azerbaycan) idi²⁰⁹. Humeyni'den farklı olarak, Şeriatmedari, sert tavırlı bir rejim yerine ılımlı bir yönetim oluşturulmasını isteyip, Şii din adamlarının da merkezi yönetimde fazla aktif rol almaları konusunu eleştirip ve idam cezalarına karşı çıkınca, devrim karşıtı olmakla suçlandı ve dini yetkileri Humeyni tarafından iptal edilerek, Kum'daki evinde kendisine hapis cezası verildi²¹⁰. Azerbaycan'ın bu açıdan İran'ın Şii ideolojisinden pek referans almadığı söylenebilir.

Azerbaycan toplumunun ideolojik olarak Azeri Milliyetçi kanatta yer alan yapısının kısa bir sürede değiştirilemeyeceğini anlayan İran, uzun süreçte İslami gelenekleri ihya etmeye çalışarak, Azerbaycan'ın tanınmasının akabinde ülke içerisinde İslami ideolojinin gelişmesi adına faaliyetler yürüttü. Bu bakımdan dini eğitim ve öğretimi yaymak adına kampanyaları finanse edip din adamlarını ve çeşitli kitapları Azerbaycan'a gönderdi. Yine sahibi Azerbaycan vatandaşı olup dergi gazete gibi yazılı basın araçlarına maddi gelirler sunarak karşılığında İslam ideolojisini özelde ise İran İslam Devrimi'ni övücü yazıların yayınlanmasını sağlandı²¹¹. Her türlü İran vesayetini reddeden Azeri milliyetçiliği, on iki imamcı Şii kimliği ile bütünleşmektedir. Fakat 1920'li yılların din karşıtı baskıları ve bunu 1941'de Stalin tarafından kurulan bağımsız bir müftülüğün izlemesi, bu ruhbanı 20. Yüzyıldaki Şii uyanışından koparmıştır. Nihayet Azerbaycan'ın bağımsızlığından sonra da yetkileri onaylanan Şii Azeri ruhbanının başı Şeyhülislam Paşazade, Humeyni'nin ılımlı muhalifi ve kendisi de Azeri olan Şeriatmedari'nin eski bir müridiydi, bu yüzden de Tahran'daki İslamcı rejime pek sempati duymamaktadır²¹². Bu durum Azerbaycan'ın seküler toplum yapısının, İran'dan farklı olarak bir siyasal model örnek almasına neden oldu. Azerbaycan'daki yaşam tarzı İran'ın ideolojik söylemiyle örtüşmemektedir. Azerbaycan eliti için laiklik anahtar bir konuma sahiptir. Azerbaycan eliti Batı'dan, Türkiye'den ve tarihi olarak en fazla Rusya'dan etkilenirken; İran'ın ise Azerbaycan düşünce hayatını etkileme gücü zayıf olmuştur. Azerbaycan'ın ise İran üzerindeki etkisi Azeri nüfustan kaynaklanmaktadır. Bu açıdan Azerbaycan toplumunda önemli bir yer tutan

²⁰⁹ Nadir Devlet, İran İslam Cumhuriyeti'ndeki Azerbaycan.

https://www.academia.edu/4742118/%C4%B0RAN_%C4%B0SLAM_CUMHUR%C4%B0YET%C4%B0_NDEK%C4%B0_AZERBAYCAN (21.09.2016)

²¹⁰ Muhammed Kazım Şeriatmedari.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Muhammed_Kaz%C4%B1m_%C5%9Eeriatmedari (21.09.2016)

²¹¹ Atay Akdevelioğlu, "İran İslam Cumhuriyeti'nin Orta Asya ve Azerbaycan Politikaları", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt:1, Sayı:2, 2004, s. 147.

²¹² Olivier Roy, *Siyasal İslam'ın ...*, s. 247.

“Güney Azerbaycan” olgusu veya “Birleşik Azerbaycan” düşüncesi İran karşıtı bir eğilim doğurmuştur²¹³. Bu gelişmeler İran’ı Azerbaycan’a karşı siyasi tutumunda dini ve politik arayışlara sokmuştur.

Azerbaycan’a güneyden komşu olan İran’ın, gerek deniz ve kara bağlantılarıyla olsun gerekse de karşılıklı kültürel ortak geçmiş algısı açısından bazı değerleri paylaştığı aşikârdır. Sadece kültürel anlamda değil dini ve mezhebi ortaklık da bu iki ülkenin ilişkileri açısından önemli bir yere sahiptir. Öte yandan İran’ın, ABD ve İsrail ile temas halinde olan Azerbaycan’a karşı tavrı, Azerbaycan’ın Hazar Havzası enerji rekabetinde İran’ı dışarda tutmaya çalışması ve özellikle Güney Azerbaycan konusundaki kaygıları; benzer durumda Azerbaycan’ın da İran konusunda İslamcı hareketleri ihya etmeye çalışması konusundaki tavrı ve Ermenistan ile ilişkileri her iki devletin ortak zeminde buluşmasını gölgede bırakacak²¹⁴ nedenler olmuştur.

Kısacası, iki ülkenin mezhepsel yakınlığına rağmen, birbirlerine karşı ideolojik farklılıklardan kaynaklı olarak, ilişkilerin belirginleşmesinde çıkarlar ve enerji politikaları belirleyici olmuştur. İran bölgede denge politikası izleyerek Ermenistan’la olan yakınlığının, Azerbaycan’da yarattığı tedirginliği bertaraf etmek için pragmatist ve ılımlı politikalar izlemektedir. Bunun en önemli nedeni Hazar bölgesindeki enerji politikaları ve bölge devletleriyle olan bağlantılarının kopmaması stratejisidir.

İran’ın “Şii Hilali” tartışması çerçevesinde, yüzde 20’sini Şii Hazaraların oluşturduğu Afganistan’a da değinmek gerekmektedir²¹⁵. İran’ın Afganistan’a karşı ilgisini çeken gelişmeler, Irak-İran savaşının bitmesi ve Sovyetlerin Afganistan’dan çekilmesiyle artmıştır. 1992-1996 yılları arasında Sovyet işgalinin bitmesinin ardından Afganistan’da iç savaş başlamış bu durum İran’ı güvenlik konusunda endişelendirmiştir. Bunun üzerine İran Afganistan’a devrimi ihraç etmek ve kendi rejimine benzer bir iktidar yaratmak için Devrim Muhafızlarını İran’a yollamıştır. Ancak Afganistan’da Taliban’ın yönetimi ele geçirmesi, İran’ın Afganistan politikasını değiştirmiştir. Çünkü Taliban yönetimi başta azınlıklar olmak üzere Şii gruplara da baskı ve yıldırma politikası izlemeye başlaması

²¹³ Arif Keskin, “Şii Jeopolitiği ...”, s. 86.

²¹⁴ Poyraz Gürson, “İran’ın Azerbaycan Meselesi”, *Akademik Rapor-C4defence*, Sayı:4, s. 147.

²¹⁵ Arif Keskin, “Şii Jeopolitiği ...”, s. 80.

İran'ı kaygılandırmıştır²¹⁶. Bu açıdan, İran'ın Afganistan'daki Şiiilerin durumunu göz önüne alarak hareket ettiği için dış politikasında Afganistan'a karşı daha fazla Şii karakter taşıdığını söyleyebiliriz. Şii Hazaralar bu anlamda İran'ın Afganistan'daki önemli bir tercihi olup, İslam Devriminden sonra ise devamlı olarak mücahitlere verdiği yardımlarla Şii gücünü Afganistan'da güçlü bir konuma taşımaya çalışmıştır. Kabil yönetimine ve Taliban'a karşı sarıh bir şekilde cephe alıp Şii toplumuna destek olmaya devam etmiştir²¹⁷. Taliban'ın Şiiilere baskı yapmasından ve bu nüfusun İran'a göç etmesinden endişe duymuş, Kuzey İttifakı'nı askeri ve siyasi bakımdan desteklemiştir²¹⁸. Bu baskılar sonucu, İran desteği²¹⁹ ile Hizb-i Vahdet, Hazaraların kurduğu siyasi partilerden biridir. Partinin kurucu lideri sonraları Taliban tarafından öldürülen Abdulali Mezari idi²²⁰. İran'ın Afganistan içindeki Şiiileri Taliban siyasetine karşı desteklemesi birinci nedeni olsa da, İran'ın Afganistan'a yönelmesinin tarihi bağları da önemlidir. Bugün baktığımızda Safevi Devleti'nin sınırları Afganistan'ın da önemli bir bölümünü içermekteydi. Herat şehri Afganistan'ın ikinci büyük kenti olsa da bir dönem İran'ın başkenti konumuna sahipti. Bu yüzden İran devleti, Afganistan'ı tarihi bağlantıları nedeniyle doğal etki alanının bir parçası şeklinde görüp ona göre yaklaşmaktadır²²¹. Bu durum Afganistan'ı İran için daha önemli kılmaktadır.

Afganistan'da nüfuz gücünü Taliban rejiminin başlamasıyla kaybeden İran, 11 Eylül sonrası dönemde ABD'nin Taliban gibi örgütlere karşı başlattığı operasyonlar sonucu İran durumdan faydalanarak Hazaralar ve Tacikler ile yeniden ülkedeki gücünü pekiştirmeye çalışmıştır. 11 Eylül'ün yarattığı manevra alanı sayesinde İran yeniden Afganistan'da mezhepçi politikalar izleyerek Şii Hazaraları doğal müttefik olarak görmesiyle de desteklemeye devam etti. Bunun en önemli göstergesi 2001 yılından sonra Hazara topluluğunun Afganistan devletinde elde ettiği siyasi güç ve gelişmelerdir²²². Bu durumdan rahatsız olarak Suudi Arabistan, Birleşik Emirlikler ve ABD, İran'ın bölge hakimiyetini sağlamaması için Taliban'ı destekledikleri bilinen bir gerçektir. Netice de, İran istikrarlı bir

²¹⁶ Dicle Sasaoğlu, "NATO Sonrası Afganistan Ve İran" *Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi*, Sayı:1198, 2015, s. 2-3.

²¹⁷ Atay Akdevelioğlu, "İran İslam ...", s. 152.

²¹⁸ Dicle Sasaoğlu, "NATO Sonrası ...", s. 3.

²¹⁹ Arif Keskin, "Şii Jeopolitiği ...", s. 81.

²²⁰ Abdullah Yegin, *Afganistan Siyasetini Anlama Kılavuzu*, 1. Baskı, SETA Yayınları, İstanbul 2015, s. 63.

²²¹ Dicle Sasaoğlu, "NATO Sonrası ...", s. 2.

²²² Bilgehan Alagöz, Ekber Kandemir, "11 Eylül Sonrası Dönemde Bölgesel Güvenlik Ve İran'ın Afganistan Siyaseti", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Cilt:2, Sayı:2, 2015, s. 214-215.

Afganistan istiyor ve bu amacı, Kabil dış politikasının ön planına yerleştirerek²²³ maksadına ulaşmayı hedefliyor.

Pakistan yaklaşık olarak nüfusunun yüzde 95-97'sine kadarını Müslümanların oluşturduğu bir demografik yapıya sahiptir. Yapılan araştırmalar sonucunda hemen hemen nüfusun yüzde 80-85'ine yakını Sünni Müslüman cemaati oluştururken bunun yüzde 10 ile 15 kadarını Şiilerin oluşturduğu belirtilmektedir. Şiilerin ise daha çok on iki imam Şiiliğine tabii oldukları ve yüzde 2'lik bir diliminde İsmaili azınlığa sahip olduğu bir yapı mevcuttur. İslam Devrimi'nin gerçekleştiği 1979 yılına kadar Sünni-Şii çatışması adına gelişmelerin Pakistan'da yaşanmadığını söyleyebiliriz. Zaten kendisi Şii olan Zülfikar Butto'nun 1970'ler süresince önemli bir siyasi ikon olması bu çatışmasızlık ortamının sağladığı durumdan kaynaklıdır. Yine Pakistan devletinin kurucu lideri Ali Cinnah'ın da Şii olduğu gerçeği dikkate alındığında Şii-Sünni ayrımının Pakistan siyasetinde yakın dönem boyunca belirleyicilikten yoksun olduğu anlaşılabılır²²⁴. Ancak 1979 İran İslam Devrim'i Pakistan'ı da etkilemiştir ve buradaki İslamileştirme hız kazanmıştır²²⁵. Pakistan'ın içinde bulunduğu zor ekonomik koşullar ve artan yolsuzluk faaliyetleri ülkedeki radikal örgütlerin güçlenmesine yol açmıştır. Bu durum en çok Arap toplumundaki Müslüman Kardeşlerin benzeri olan Cemaati İslam'a yaramıştır. Ancak 1980-92 yılları arasında cereyan eden Afganistan savaşı esnasında ABD ve Pakistan tarafından destek verilen mücahit kesimler arasında süreç içerisinde daha radikal oluşumlar ortaya çıkmıştır²²⁶. Diğer taraftan, ABD hükümeti, medreselerin yüzde 15'inin radikal eğilimli olduğunu, ABD aleyhtarlığı yaptığını ve talebelere askeri eğitim verdiğini iddia ederek eğitim reformu konusunda Pakistan hükümetine baskı yapsa da bu oranın doruluğuna dair somut bir delil sunamamış²²⁷ ve bunu ortaya koyamamıştır.

İngilizler'in ülke içerisinde hâkim konuma geçmesini ve Müslümanların toplum üzerindeki tesirini yok etmesini, sorun olarak gören bir grup genç yaştaki âlim, Diyobend

²²³ Vatsal Chandra, Is Iran Traying To Spread Shia Islam In Afghanistan?

<https://www.thequint.com/world/2016/04/22/is-iran-trying-to-spread-shia-islam-in-afghanistan> (23.09.2016)

²²⁴ Salim Çevik, *Pakistan Siyasetini Anlama Kılavuzu*, 1. Baskı, SETA Yayınları, Ankara 2013, s. 85.

²²⁵ Arif Keskin, "Şii Jeopolitiği ...", s. 83.

²²⁶ Selçuk Çolakoğlu, "Dış Politika Yapım Sürecinde Din Faktörünün Etkisi: Pakistan Örneği", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı:36, 2007, s. 77.

²²⁷ M. Nur Pakdemirli, "Siyaset Ve Terör Kısacasında Pakistan Medreseleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:7, Sayı:33, 2014, s. 477.

kasabasında bir medrese²²⁸ açmıştı. Bu anlamda Pakistan'da Şii karşıtlığının yükselişinde Diyobendi geleneği etken sayılabilir. İran İslam Devrimi'nin etkisi altında Şiilerin düşünsel anlamda radikalleşmesinin de bu çatışmada payının olduğu yadsınamaz. Şiiler İran İslam Devrimi'nin hemen ardından siyasi örgütlenmeye giderek, Caferi Fıkıh Hareketi ve Muhammed Ordusu²²⁹ gibi örgütleri kurmuşlardır.

İslam Devrimi ve İran'ın ABD ile yakın ilişkilerinin sona ermesi, Pakistan ile ilgili ortak endişelerinden dolayı ilişkiler büyük oranda istikrarlı bir seyir izledi. Ancak, İran'ın Hindistan ile artan bağları ve ABD'nin Pakistan'daki artan rolü ve Afganistan, önümüzdeki yıllarda İran-Pakistan ilişkilerini olumsuz şekilde etkileyebilir. İran-Pakistan ilişkileri, bölgesel ve küresel değişimden etkilenmiştir²³⁰. Özellikle ABD ve Suudilerin, İran'ın Pakistan'daki doğal gaz enerji politikalarından da rahatsızlık duymaktadır. Bu nedenle geçmişte Sovyetlerin Afganistan'ı işgal etmesine karşı çıkan İran, aynı zamanda Afganistan'daki cihad yanlısı politikalara Pakistan ile bir araya gelerek destek verse de, daima bölgede oluşabilecek ABD ve Suudi Arabistan varlığından rahatsızlık duymuştur. Nitekim, İran yakın dönemde Pakistan'ı ziyaret etmesi önemlidir. İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani'nin Pakistan Başbakanı'na söylediği: "Pakistan'ı dost, kardeş ve derin kültürel ortaklıkların olduğu komşu ülke olarak nitelemesi, İran ve Pakistan ekonomilerini birbirinin tamamlayıcısı olarak niteleyip, iki milletin ortak kültürel bağlarına işaretle, Tahran-İslamabat arasında kültürel ilişkilerin geliştirilmesine vurgu yapması"²³¹ ilişkilerin, stratejik tedbirler adına güçlendirilmesi bakımından önemlidir. Son olarak, Pakistan, Yemen'deki Suudi-İran ihtilafına, Bahreyn'deki mezhep krizine ve Suudi Arabistan'ın Şii din bilimcisinin idamından sonra iki ülke arasındaki diplomatik çizgiye çekilmeyi kesinlikle reddetmesi önemli bir gelişme olarak izlendi. Gerilimleri azaltmak için aracı rol oynamayı tercih etmesi²³² Pakistan'ın bölge siyasetinde ağırlıklı bir yer edinmesine ve siyasi açıdan göreceli olarak tarafsız kalarak yapıcı rol çerçevesinde hareket etmesine neden olmuş ve dış politika unsurlarını şimdilik bu misyon üzerinden yürütmesine neden olmuştur.

²²⁸ Abdülhamit Bırışık, "Hint Alt -Kıtasında İslam Araştırmalarının Dünü Bugünü: Kurumlar, İlmi, Faaliyetler, Şahıslar, Eserler", *Divan/İlmi Araştırmalar*, Sayı:17, 2004, s. 10.

²²⁹ Arif Keskin, "Şii Jeopolitiği ...", s. 83-84.

²³⁰ Shah Alam, "Iran-Pakistan Relations: Political And Strategic Dimensions" *Strategic Analysis*, Vol:28, No:4, 2004, s. 528-532.

²³¹ İran Cumhurbaşkanı'nın Pakistan Ziyareti. http://parstoday.com/tr/news/world-i9757-%C4%B0ran_cumhurba%C5%9Fkan%C4%B1%E2%80%99n%C4%B1n_pakistan_ziyareti (26.09.2016)

²³² Malik Muhammed Ashraf, Pak-Iran Relations. <https://www.thenews.com.pk/print/110365-Pak-Iran-relations> (26.09.2016)

BÖLÜM III

SON DÖNEMDE İRAN SİYASİ YAKLAŞIMLARI

3. “Şii Hilali” Söyleminin Bölgedeki Karşılığı Ve Mezhepçilik

Son dönemde Ortadoğu’da yaşanan gelişmeler, ortaya çıkan siyasi denklemler, daha çok bölge siyasetini mezhep çatışmaları üzerinden şekillendirmektedir. Özellikle Irak-İran savaşının ortaya çıkardığı mezhebi bloklaşma, Ortadoğu siyasetinin en önemli dış politika paradigmasını yarattı. Her ne kadar İran siyaseti Şii söylemi üzerinden siyasi hegemonya kurmadığını söylese de gerek Lübnan Hizbullah’ına verdiği destek, Bahreyn’deki Şii saldırılarına karşı aldığı siyasi tavır gerekse de Irak Şiiilerinin hamiliğini üstlenen görüntüsüyle, kendisiyle çelişkili bir dış politika tutumu sergilediği aşikârdır. Özellikle Amerikan müdahaleciliğinin Irakta yarattığı Şii-Sünni ayrışması, Şii siyasallaşmasının ve hareketliliğinin önemli bir noktasını oluşturdu. Bu açıdan bölge de etki alanını genişletmiş bir İran daima tedirginlik yaratsa da uzun vadede Ortadoğu’da mezhep çatışmalarının belirleyici unsur olacağı ortadadır.

“Şii Hilali” Ürdün Kralı Abdullah tarafından kavram olarak ilk kez ifade edilmiştir. Kral Arap Sünni ülkelerinin “Şii Hilali” olarak adlandırılan politikayla kısıpaca alındığı 2004 yılında verdiği bir demeçte anlatmıştır. Kral “Şii Hilali”nin başlangıcının İran olduğunu ve Şiiilerin yoğun olduğu Irak’ı da içine alarak, Suriye’den ve Şii çoğunluğun fazla olduğu Lübnan’a kadar sürdüğünü belirtmiştir²³³. 2003 yılında Saddam’ı devirerek Irak’ın işgali Ortadoğu’da bir Şii bloku oluşturdu. Saddam’ın düşüşü, Ortadoğu’da Şii ve Sünniler arasındaki güç dengesini değıştirdi. Savaşın en önemli sonucu, demokratik çoğunluğu Şii nüfusa sahip hükümet, çok etkili bir Arap ülkesine yerleştirildi²³⁴. Iraklı Şii siyasi hareketlerin kendi aralarındaki farklılıklara rağmen Şii siyaseti, kültürü ve dini değeri Irak’ın politikalarının belirlenmesinde Sünnilerden ve Kürtlerden daha etkili olmaya başladı²³⁵. Bu durum bölgedeki Arap/Sünni yönetimlerin her daim, bölgesel Şii azınlık hareketlerine karşı tedirginlik yaratmıştır. Irak’ta ABD ve müttefikleri tarafından uygulanmaya başlayan söz konusu politikalar ve bölgedeki Şiiilerin yeni aktörler olarak öne

²³³ Emin Salihi, “Ortadoğu’da Oluşan Yeni Dengeler Ve ‘Şii Hilali’ Söylemi”, *Bilge Strateji*, Cilt:3, Sayı:4, 2011, s. 195.

²³⁴ Amir M. Haji- Yousefi, “Whose Agenda Is Served By The Idea Of A Shia Crescent?” *Turkish Journal Of International Relations*, Vol:8, No:1, 2009, s. 116-117.

²³⁵ Bayram Sinkaya, “Şii Ekseni ...”, s. 41.

çıkartılması, ABD’li Şii danışman Vali Nasr tarafından “Şii Uyanış” olarak adlandırılmıştır. Vali Nasr’a göre artık günümüz Ortadoğu’sunda belirleyici olan ne Arap milliyetçiliği ne de ulusal kimliktir. Asıl belirleyici faktör Şii uyanışı ile Sünnilerin buna karşı gösterecekleri reaksiyondur. ABD ve koalisyon güçlerinin Irak ve Afganistan işgalleri, Şii uyanış konusunda paralel bir şekilde, İran’ın lehine de bir takım avantajlar sağlamıştır. İran, oluşmaya başlayan Şii kuşağı sayesinde özellikle etrafındaki Suud, Pakistan ve Talibanlı Afganistan çemberini kırmaya başlamıştır. Vali Nasr’a göre bölgede mezhepçiliğin öne çıkması, Saddam rejiminin ortadan kalkmasıyla oluşan Şii uyanışın bir sonucudur²³⁶. Öte yandan, İran’ın Şii Irak üzerinde etkisi olduğunu ifade eden Mısır Cumhurbaşkanı Mübarek, bölge dengelerinde önemli bir Şii çoğunluğu bulunduğunu ve bunların ise öncelikle kendi ülkelerine değil de İran yönetimine bağlı olduğunu söylemesi²³⁷ bölge dengelerinde mezhep faktörünün saflaşmasını göstermektedir.

1960’lı ve 70’li yıllar boyunca Şiiler, laik-milliyetçi güçlere sahipti ve mezhepsel bölünmeyi aşmak için Pan-Arapçılığa ya da sol ideolojilere baktı. 1979’daki İran devrimi, başlangıçta Şii kimliğini harekete geçirdi ve Şii kitleleri, bölgedeki başka yerlerde haklarını savunmak için İran liderini izlemeleri konusunda cesaretlendirdi. Bu Şii hak ve temsil mücadelelerinde maddi, manevi ve örgütsel olarak da güçlü bir destek sağladı. İran’ın mezhepsel duruşu, Şii azınlıkları seferber etmekle sınırlı değildi. Humeyni, Şiilerin bir kolu olan ve Sünnilerin çoğunun ve İslam dışı olarak gördüğü, Suriye’deki yönetime dayanan Alevi mezhebin, İslam’ın kolu olduğunu bildiren bir karar yayınladı. Tahran-Şam eksenini İran’ın Şii yayılmacı gündeminin bir parçasıydı. İran’a, Irak’taki savaşı destekleyen bölgesel Sünni Arap ittifakına karşı bir denge sağladı²³⁸. Bu nedenle, açıkça Şii nitelikli siyasi hareketler ancak 1970’lerin sonlarında ve 1980’lerde (Lübnan’da EMEL, Irak’ta Dava, Afganistan’da Hizbi Vahdet, Pakistan’da Tarik-i Caferi vs.) ortaya çıkmış²³⁹ ve olgunlaşmaya başlamıştır.

Vali Nasr, Şii uyanışı, bölgedeki siyasi, din ve toplumsal boyutu ağır basan ve her biri diğeriyle ilişkili, birbirini güçlendiren üç ayrı gelişme ile takviye edildiğini savundu. Şiiliği Ortadoğu’da etkili güç dengesi haline getiren bu üç etken: hâlihazırda Iraktaki Şii

²³⁶ Cemil Hakyemez, “Şii-Sünni İlişkileri Ve Selefilik”, *İlahiyat Akademi Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1-2, 2015, s. 145-146.

²³⁷ Caferi’den Mübarek’e Tepki.

http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2006/04/060409_iraq_mubarak.shtml (02.10.2016)

²³⁸ Vali Nasr, “Regional Implications ...”, s. 9-10.

²³⁹ Bayram Sinkaya, “Şii Ekseni ...”, s. 40.

çoğunluğun güçlendirilmesi; İran'ın bölgesel bir güç olarak ortaya çıkması: Lübnan, Suudi Arabistan, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri ve Pakistan'da Şiilerin güçlendirilmesi. Ona göre, bu üçü birlikte Ortadoğu'da Şiiliğin taleplerini daha güçlü seslendirme konusunda cesaretlendirmektedir²⁴⁰. Her ne kadar “Şii Uyanışı” tezi İran siyasetini belirlediği iddia edilse de bunun İran dış politikasını bütünüyle anlamlandırmada eksik kalacağı malumdur. Çünkü Şii ekseninin Ortadoğu'da bulunduğu düzlem zengin petrol kaynaklarının olduğu yerlerden oluşmaktadır. Ayrıca İran, bir taraftan enerji kaynakları üzerinde hâkimiyet kurmak, diğer taraftan reel politik anlamda statükosunu korumak amaçlı, gerektiği yerde İslami hassasiyetlerinin ötesinde çıkar temelli hareketlere de temayül etmektedir. Bakıldığı zaman İran'ın 1982'de Suriye'deki Müslüman Kardeşler'in başlattığı İslami başkaldırıya ilişkin olarak Baas rejimi yanında yer alması, 1988'de Irak'la savaşı sona erdiren BM Güvenlik Konseyi'nin 598 sayılı kararını kabul etmesi, 1990'lardaki Çeçen İslami Hareketine İran İslam Cumhuriyeti'nin ilgisiz bir tutum sergilemesi ve Azerbaycan-Ermenistan arasında meydana gelen savaşta Ermenistan'ı dolaylı bir biçimde desteklemesi reel-politik anlamda İran'ın Şii politikasının dışına çıkabileceğini de göstermektedir²⁴¹. Bu nedenle İran dış politikasının oluşumunda Şiilik harici amaçları da göz önünde bulundurmamak gerekmektedir. Öte yandan, İran'ın teokrasisinin aksine Suriye dini güçlerin daha fazla yetkilendirilmesini istemiyor, özellikle de Irak'taki Şii unsurları laik bir ülke olarak Suriye, “Şii Hilali”nin oluşmasının sesli bir şekilde kınayan Suudiler, Ürdünlüler gibi, İran'ın Irak içerisindeki Şii müttefiklerini sakıncalı bulabileceği²⁴² bir pozisyona sürüklenebilecektir.

2006 yılında Lübnan-İsrail savaşında İran ile birlikte Suriye'nin de destek vermesi, savaşın bölgesel anlamdaki müttefiklerini, yani mezhepsel söylemini tekrardan ortaya koymuştur. Hizbullah'ın iki ülkenin maşası durumunda²⁴³ olduğu söylenmiştir. Eğer 2006 Lübnan Savaşı mezhep eksenli bloklaşmanın mihenk taşı olarak alınırsa; Suudi Arabistan, Mısır ve Ürdün'ün Lübnan Savaşı'na gösterdikleri tepkiler, Şii bloğunun “sorumsuz” davranışlarına karşı “ılımlı Sünni bloğu”n tepkisinden ziyade, İsrail karşıtı “radikalizme” karşı İsrail'i tanıyan ve ABD ile iyi ilişkileri olan “ılımlı” muhafazakâr Arap rejimlerinin bir tepkisi olarak görülmelidir. Zira bu Arap ülkelerinin yöneticileri Hizbullah'ı kınarken,

²⁴⁰ Sönmez Kutlu, “ ‘Şii Uyanış’ Tezi ... , s. 320.

²⁴¹ İsmail Sarı, “1979 Devrimi Sonrası İran'ın Rejim Paradigması Ve Dış Politika Yönelimleri”, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Cilt:2, Sayı:1, 2015, s. 118-119.

²⁴² Ray Takeyh, *Gizli Devrimler ... , s. 88-89.*

²⁴³ Meliha Benli Altunışık, *Lübnan Krizi Nedenleri Ve Sonuçları*, Tesev Yayınları, İstanbul 2007, s. 13.

Sünni olan Müslüman Kardeşler, HAMAS ve hatta Şiilik karşıtı demeçleri ile mezhepçi yaklaşımın en önemli malzemesini kullanan Irak El-Kaidesi lideri ve IŞİD'in ideologu olarak bilinen Ebu Musab el-Zerkavi dahi, Hizbullah'a desteklerini bildirmesi²⁴⁴ çarpıcı ve önemli bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ortadoğu'da yakın zamanda Suriye iç savaşında yaşanan gelişmeler, yeniden “vekâlet savaşı” tartışmalarını ortaya koymuştur. İran için önemli bir stratejik pozisyona sahip olan Suriye'nin, Sünni/Şii ayrışmasında hâkimiyet savaşına dönüşmüştür. Bu nedenle, Suriye'de aktif olarak Esad yönetimine destek veren İran, Suriye'de mevcut durumunu ve yapılanma gücünü gittikçe arttırmıştır. Altı yıllık bir süreci geride bırakan Suriye Savaşı, birçok küresel ve bölgesel ölçekli gücün müdahale etmesine rağmen savaşın kaderini etkileyen en önemli aktör İran bağlantılı Şii gruplar olmuştur. Özellikle Şii milisler hem rejimin ömrünü uzatarak muhalifler karşısında önemli sonuçlar sağlamışlardır hem de ileride kurulacak Suriye yönetiminde İran'ın da söz sahibi olabileceği bir kapı aralamışlardır. Bu imkanları sağlayacak Şii milis gücü ise Lübnan Hizbullah'ının yanı sıra Irak Şii gücünün de katkısıyla Suriye'de kurulmaya çalışıldığı bilinmektedir²⁴⁵. Suriye'de yaşanan savaşta muhalif kanada ise Suudi Arabistan ve Katar gibi devletlerin destek sunarak ön plana çıktığı bilinmektedir. Bu durumun oluşmasında ise Körfezdeki Şii-Vahhabi çekişmesinin etkili olduğu ifade edilebilir. Bu yönden Suriye savaşının da bölgesel dengeler bakımından bir Şii-Sünni çatışmasına zemin hazırladığı görülmektedir. Bu çatışma zemininin olmaması yönünde Irak, İran, Lübnan Hizbullah'ı gibi aktörler Esad rejimini ayakta tutmak için çaba gösterirken, Türkiye ve Körfez monarşileri gibi Arap dünyasının Suriye konusundaki tutumu daha çok rejimin değişmesi yönündedir²⁴⁶. Aynı şekilde Yemen Husileri konusunda İran'ın, Suudi Arabistan'a karşı Husileri desteklemesi, Sünni-Şii çatışmasının Yemen özelinde tezahürünü ortaya koymaktadır.

Ortadoğu'da bugün “Şii Yükselişi”ne karşı selefi örgütler desteklenmektedir. Bunlardan özellikle Irak Şam İslam Devleti (IŞİD) adındaki selefi/cihatçı örgütün yükselmesi, Suudi Arabistan başta olmak üzere yaptığı yardımlarla, bölgede Şii aktörlere karşı mezhepçi savaş derinleştirerek yeni bölgesel stratejiler geliştirmiştir. IŞİD denilen

²⁴⁴ Bayram Sinkaya, “Şii Ekseni ...”, s. 48.

²⁴⁵ Bekir Ünal, “İran'ın Vekâlet Savaşı Strejisi Ve Suriye'deki Şii Milisler”, *Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi*, Sayı:1304, 2015, s. 1-5.

²⁴⁶ Ahmet Bağlıoğlu, “Suriye'de Mezhep Hareketlerinin Güncel Siyaset Üzerine Etkileri”, *Mezhep Araştırmaları*, Cilt:6, Sayı:2, 2013, s. 509-513.

örgütün temeli Ebu Musa el-Zerkavi ile oluşturulmuştur. ABD, Irak'ı işgal ettiği dönemde Zerkavi, Irak'ta yerleşik olan mahalli cihatçı gruplarla temasa geçmiş ve ABD karşıtları içerisindeki koalisyona destek vermiştir. Örgüt temel olarak ABD ve Batı taraftarı hükümetin devrilmesini savunmakta, Şiilerin güçlenmesini önleyip bu vesileyle İslam Devletini kurma idealini gerçekleştirmeye uğraşmaktadır. IŞİD öte yandan Arap selefi hareketlerinin korunması maksadıyla Şiilere karşı bir denge olarak tezahür edilmekteydi. Bu şekilde Ortadoğu'da Şii siyasal hareketleri dengede tutulabilir ve İsrail devletinin güvenliği sağlanabilirdi²⁴⁷. Ancak Ortadoğu'nun çok boyutlu yapısı ve çok taraflı aktörleri Ortadoğu'da yaşanan mezhep savaşının uzun yıllar kalıcı etkilerine maruz kalacaktır. Bu açıdan dikkat edilecek olursa bölgede var olan küresel aktörlerin çıkarlarını artık Şiilerin ortaya çıkardığı güç bloğu değil, bu tür selefi/cihad yanlısı aktörlerin tehlikeye sokabileceği aynı zamanda bölge de var olan Batı yanlısı birimlerin güvenliğini tehlikeye atabileceği aşikârdır.

Bu bakımdan “Şii Hilali” tezi Ortadoğu'da önemli bir fay hattı olan mezhepsel çatışmaları, bölge gündemine sokmuştur. Ancak uluslararası ilişkilerin çok yönlü faktörler içermesi, Ortadoğu'yu sadece mezhep çatışması üzerinden anlamamıza yeterli olmayacaktır. Öyle ki, farklı bölgelerde yaşayan Şii veya Sünni toplulukların hareket noktasını, sahip oldukları ekonomik, siyasi, kültürel boyutlarıyla bulunduğu ülkelerdeki özgül şekliyle ele almak gerekmektedir. Bunun en iyi örneği İran'ın “Devrimin İhracı” politikasını Körfezde hayata geçirememesinde anlayabiliriz.

3.1. Şii Siyasetinde Takiyye Anlayışı

Takiyye anlayışı özellikle üzerinde tartışmalara neden olan hassas bir konudur. Şia mezhebinin temel öğretilerinden biri olmasının yanında Humeyni'nin de ele aldığı konulardan biri olmuştur.

Sözlükte “korumak, sakınmak” anlamlarına gelen takiyye, din ve dünya konusunda bir tehlikenin olabileceği durumlarda hakkı gizlemek, bu konuda gerçek inancı gizlemek ve muhaliflerine karşı asıl maksadını ortaya koymamak suretiyle gerçek inancını gizleyerek davranmaktır. Şii ideolojisinde takiyye önemli bir yer almasından dolayı, “takiyyesi olmayanın dininin de olmayacağı, onu terk edenin imamların yolundan ayrılışı

²⁴⁷ Hilmi Demir, “Selefilere Ve Selefi Hareketi IŞİD Ne Kadar Sünni'dir?”, *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, Sayı:21, 2014, s. 16-19.

sayılacağı” şeklinde kanaatler belirtilmiştir. Ayrıca Şiiler takiyye ilkesinin uygulanabileceği çevre veya ülkeleri “dâru’t-takiyye” diye adlandırmışlardır²⁴⁸. Diğer taraftan, klasik Şii kaynaklarda İmamet’in “usulu’ddin”den sayıldığını bilmek, ister istemez akla “takiyye” ile ilgili soruları getiriyor²⁴⁹. Şii ideolojisi içerisinde çok önemli bir yere sahip olan inancın gizlenmesi, devrimin temel dinamik ve alt yapısının oluşturularak, bir anlamda adil toplumun İmam’ın iktidarı altında yaratılması için toplumsal kesimleri mücadeleye çekebilme isteğini belirtir. Ancak Şiiler bu prensibi sadece tehlikeye düştükleri durumlarda değil de genel manada kendilerine karşı düşman bir tavrın farkına vardıkları birçok yerde kullanmaya başlamışlardır²⁵⁰. Takiyyenin Şii-İmami gelenekte kimi zaman abartıldığı ve asıl amacından saptırıldığı yönündeki tespitler doğrudur. Nitekim bu bağlamda Ali Şeriatî’nin Şii düşünce tarihindeki farklı takiyye anlayışlarına ilişkin görüşleri kayda değer niteliktedir. Şeriatî’ye göre Şiilikte biri “Ali Şiası”na, diğeri “Safevi Şiası”na ait olmak üzere iki tür takiyyenin varlığından söz etmek gerekir. Ali Şeriatî de Şii gelenekteki takiyye anlayışında yozlaşmanın bir vakıa olduğunu²⁵¹ belirtir.

Ayetullah Humeyni, Er-Resail isimli kitabında “Havle Aksamu’l Takiyye” başlığı altında takiyye anlayışına geniş olarak yer vermiştir. Ona göre: “takiyye korkudan dolayı olabileceği gibi muhaliflerin sevgi ve sempatisini kazanmak içinde yapılır. Batıl devlette (Şii olmayan) Hak devletin zuhur etmesine kadar takiyye yapılır. Takiyyeyi halktan insanlar, mezhep imamları, masum imamlar ve Hz. Peygamber’de yapar. Takiyye Şia’nın hak gördüğü İslam yorumuna zarar vermemesi şartıyla yapılır. Eğer takiyye olmasaydı Şia mezhebi tarih içinde yok olurdu”²⁵² şeklindeki ifadeler takiyyenin Şiilik için ne kadar önemli bir öğreti olduğunu Humeyni’ye de dayandırılarak kanıtlanabilir nitelikte olduğunu göstermektedir.

İran’ın dış politikasındaki radikal söylemlerin Humeyni sonrası değişmesi, özellikle pragmatist bölge siyasetine kapı aralayan bir görüntü oluşturması bölge devletlerini sürekli kuşku da bırakmıştır. Bu açıdan İran dış politikasında Ahmedinejad döneminde, en

²⁴⁸ Habib Kartaloğlu, “İmamiyye’de Ahbari-Usuli Farklılaşması: Şeyh Saduk Ve Şeyh Müfid Örneği”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:13, Sayı:24, 2011-2012, s. 209-210.

²⁴⁹ Hasan Onat, “İran İslam Devrimi Ve Şiilik”, *Mezhep Araştırmaları*, Cilt:6, Sayı:2, 2013, s. 241.

²⁵⁰ Cemil Hakyemez, “Şii Takiyye İnancının Teşekkülü”, *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:3, Sayı:6, 2004, s. 129-130.

²⁵¹ Mustafa Öztürk, *Tefsirde Ehl-i Sümmet Ve Şia Polemikleri*, 1. Baskı, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2009, s. 121-123.

²⁵² Serdar Demirel, Ayetullah Humeyni ve Takiyye. <http://www.yeniakit.com.tr/yazarlar/serdar-demirel/ayetullah-humeyni-ve-takiyye-13332.html> (05.10.2016)

önemlisi nükleer müzakereler sürecinde İran'ın izlediği dış politika takiyye siyasetini gündeme getirmiştir. Öyle ki Türkiye'nin o dönem Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın, İran'a: "Bana Takiyye yapmayın"²⁵³ şeklindeki çağrısı, Şii'liğe ait bir öğretiyi kullanarak bu durumu dile getirmesi bakımından dikkat çekmiştir.

Bu vesileyle, takiyyenin ortaya çıkmasında her ne kadar bu tür konular etkili olmuşsa da aslında bu düşüncenin ortaya çıkması temel olarak zamanın şartları, koşulları ve statükonun gelişmelerinden kaynaklanmış olarak tezahür ettiği anlaşılmaktadır²⁵⁴. Humeyni'nin İslam devrimi öncesi bütün farklı ideolojik grupları Şah karşıtı cephede toplayarak, İslam zaferini İran'da iktidara getirmesi, Şii inancın takiyye telakisinin bir sonucudur.

3.2. Türkiye-İran İlişkilerinde Mezhep Faktörü

Türk-İran ilişkilerinin tarihsel açıdan bakıldığında, Osmanlı döneminde kimi tarihsel dönemler dışında (özellikle Safevi dönemi) genelde dostane bir seyir izlediği görülmektedir. Osmanlı-İran Münasebetlerindeki bu dostluğun, son Safevi hükümdarı Şah Hüseyin zamanında bozulduğunu görmekteyiz. Türk-İran münasebetlerinde en kanlı dönemi teşkil eden Safevi hanedanı devri, Şah İsmail'den itibaren Osmanlı Türkiye'sine karşı takip ettiği hasmane siyasetinin temelini Şii militanlığı teşkil etmiştir²⁵⁵. Sonraki yüzyıllar boyunca Türk-İran ilişkileri, iki ülke arasındaki sınırın konusunun değişmemesini de sağlayan, küçük sürtüşmeler etrafında cereyan etti. Kaçar Hanedanlığı, Osmanlı Hanedanlığına yönelik olumlu bir tavır sergilemiş ve daha sonra Kaçar Hanedanlığından sonra yerini alan Pehlevi rejimiyle de Türkiye ve İran arasında devam etmekte olan iyi ilişkiler kesintiye uğramamıştır²⁵⁶. Rıza Han dönemi İran-Türkiye ilişkileri açısından, örnek model alma ve iç siyasi mekanizmaları değiştirme çerçevesinde bir gelişme gösterdiğini söyleyebiliriz. Atatürk'ün hassas davranarak konsolide ettiği seküler anlayışı aksine Rıza Şah, devlet idaresine sokamamış ve yapmak istediği yeniliklere karşı çıkmamaları için Şii ulema üzerinde ağır baskı politikaları uygulamıştır. Türkiye'de olduğu

²⁵³ Mehmet Ali Birand, Erdoğan'dan Ahmedinejad'a: Bana Takiyye Yapmayın.

<http://www.posta.com.tr/erdogandan-ahmedinejada-bana-takiye-yapmayin-mehmet-ali-birand-yazisi-42746> (06.10.2016)

²⁵⁴ Cemil Hakyemez, "Şii Takiyye ...", s. 132.

²⁵⁵ Mehmet Saray, *Türk-İran ...*, s. 58-58.

²⁵⁶ Ersin Selçuk, "Pehleviler Dönemi Türk-İran İlişkileri", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Sayı: 25, 2015, s. 130.

gibi laiklik ilkesini kanuni bir yaptırıma bağlamak yerine, İran Şah'ının, din adamlarına baskı yoluyla Şii Müslümanlar üzerindeki otoritelerini yok etmeye çalışması, kendine ve reformlarına karşı sert bir şekilde muhalefet yapılmasına sebep olmuştur²⁵⁷. Rıza Han İran'ı ve Mustafa Kemal Türkiye'sinin amaçları ve çıkarları Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde uyuşmaktaydı. Bu dönemde, milliyetçi, tam bağımsızlıkçı ve mezhebi taassuptan arınmış iki rejiminde ortak düşmanı İngiltere, kısa vadeli dostu ise Sovyet Rusya olmuştur²⁵⁸. Mustafa Kemal daha sonra doğu politikasına geçerek özellikle İran ve Afganistan'ı da kapsayacak şekilde Sadabat Paketi örgütü içine bu iki devleti de koymayı sağlamıştır. Öte yandan Osmanlı'nın eski bir vilayeti olan Irak'ı da pakta dahil ederek bölgesel işbirliğinin temellerini oluşturmuştur²⁵⁹.

Dönem içerisinde Türkiye-İran ilişkilerinde Şah ya da Humeyni rejimi ayrımı olmaksızın iki temel boyutu görmekteyiz: Birincisi; Sadabat Paketi'yle başlayıp Bağdat Paketi, Merkezi Antlaşma Teşkilatı (CENTO), Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Teşkilatı (RCD) ve Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) çizgisinde devam eden siyasi ve iktisadi işbirliği uzlaşma boyutudur. Diğer de, genellikle Kürtler ve İdeolojik konular üzerinde şekillenen bir rekabet-zıtlaşma boyutunun²⁶⁰ ortaya çıkmasıdır.

İran İslam Devrimi neredeyse bütün Ortadoğu ülkelerini etkilediği gibi Türkiye toplumunda da belli bir süre İran Devrimi'nin etkisi oluşmuştur. Nitekim İslami devrimin muhtevasını taşıyan kitaplar Türkçeye çevrilerek, radikal anlamda İran ve İslam kavramları taraflar arasında yer edinmeye başlamıştır. Fakat İran İslam Devrimi Sünni Anadolu inancıyla farklılıklar taşımasına rağmen, İran ihtilali yine de model alınabilir düşüncesiyle hareket eden ve teşvik eden kesimler olmuştur.²⁶¹ Türkiye ise İran'da meydana gelen devrime mesafeli olmakla birlikte iki temel kaygısı vardı. Birincisi, İslamcı aktörlerin Türkiye'ye musallat olması diğeri ise İran Devrimi'nin akamete uğraması ihtimaline karşı İran'da kurulacak bir Kürt devletinin endişeleri idi²⁶². Bütün olasılıklar dâhilinde Türkiye'nin İran ilişkilerinde rejimini korumak ve siyasi yapısını muhafaza etmek için bu

²⁵⁷ Mehmet Saray, *Türk-İran ...*, s. 110-111.

²⁵⁸ Gökhan Çetinsaya, "Türk Dış Politikasında İran Kaynaklı Geleneksel Tehdit Algılamaları Ve 'Şii Jeopolitiği' ", *Avrasya Dosyası Dergisi*, Cilt:13, Sayı:3, 2007, s. 171.

²⁵⁹ Anıl Çeçen, "Türkiye'nin B Planı: Merkezi Devlet Birliği" 4. *Türkiye-İran İlişkileri Sempozyumu*, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul 24 Eylül 2005, s. 26.

²⁶⁰ Gökhan Çetinsaya, "Türk Dış ...", s. 163-164.

²⁶¹ Mahmut Akpınar, *Arap Baharı Mı İran Ateşi Mi*, 2. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s. 217.

²⁶² Robert Olson, *Türkiye-İran İlişkileri 1979-2004: Devrim, İdeoloji, Savaş, Darbeler Ve Jeopolitik*, (çev. Kezban Acar), 1.Baskı, Babil Yayıncılık, Ankara 2005, s. 11.

dönemde İran'a karşı mesafeli ilişkiler kurmaya başladı. Laik cumhuriyet ilkelerinin ve Batıya dönük bir dış politikanın egemen olduğu Türkiye ile teokratik İran Cumhuriyeti'nin ideolojik yönelimleri tam bir çatışma içindedir. Devrimden sonra Humeyni Türkiye'deki rejimin dış güçlerin desteğiyle ayakta olduğunu söyleyerek Türk siyaset liderlerinin kaderinin de Şah'ın kaderinden farklı olmayacağını ifade etmiştir. Sonraki süreçlerde ise İran özellikle başörtü²⁶³ sorununu kullanarak İslamcıları etkilemeyi denemiş, Türk hükümetinin laik tutumunu şiddetle eleştirmiştir²⁶⁴. Çünkü, İran'da iktidarı eline geçiren rejim, İslam devriminin komşu ülkeler başta olmak üzere, tüm İslam toplumlarına yayılması yönünde çaba harcamaktaydı²⁶⁵. Diğer taraftan Türkiye'de gelişen siyasal İslami bir akımın varlığı, bu kesimlerin İran Devrimi'ne sempati duymasına neden olabilecek bir eğilime de sahipti.

Milli görüş hareketi Türk siyasal hayatında 1970'li yıllardan itibaren örgütlenmeye başlamış ve ideolojik hareket noktasını İslamcı devlet geleneğine eklemlediği için toplumunda desteğini alarak gelişmeye başlamıştır. Sonraki süreçte Türkiye siyasetini şekillendiren önemli olaylar olarak, din konusunu her fırsatta ileri süren ve geleneksel toplum yapısını savunan ve halk tarafından da İslamcı olarak betimlenen Milli Nizam Partisi'nin kuruluşuyla başlayan ardından Milli Selamet Partisi ile devam eden siyasal süreçtir. Öyle ki İran Devrimi'nin Türkiye'de ortaya çıkardığı etki Milli Selamet Partisinin sertleşen tavrı ve şeriat yanlısı açıklamalarında görülmektedir²⁶⁶. 1973 yılında imam hatip okulları, imam hatip liselerine dönüştürüldü. Diğer yandan Milli Selamet Partisi, artan nüfusa bağlı olarak eğitim konusunda yetersiz kaldığını iddia ederek İslami eğitimin yaygınlaştırılması adına çalışmalar yapmış ve sonuç olarak imam-hatip kurumlarının sayısının arttırılmasında etkili olmuştur²⁶⁷. Ancak Türkiye 1980 darbesiyle birlikte siyasi, ekonomik ve toplumsal şartları değişerek farklı politik tutumlar içine girmiştir. Kenan Evren gerçekleştirdiği darbe sonrası bütün siyasi partileri kapatmış ve ardından gerek duyduğu siyasi desteği bulamayınca din konusunu kullanmaya başlamıştır. Bu açıdan din dersleri anayasal bir zorunluluk şekline dönüştürülmüş, imam-hatip mezunlarına da

²⁶³ Siyasal İslam'ın bir uzantısı olarak görülen başörtü sorunu özellikle 1980 darbesi sürecinde ve 28 Şubat dönemlerinde Türk siyasal hayatında laik rejime bir tehdit olarak görülmüştür.

²⁶⁴ İhsan D. Dağı, *Ortadoğu'da İslam ...*, s. 179.

²⁶⁵ Nasser Kashef Asl, "Türk-Amerikan İlişkilerinde İran'ın Yeri Ve Rolü", (der. Osman Metin Öztürk, Yalçın Sarıkaya), *Kaosa Doğru İran*, (içinde), 2006, s. 252.

²⁶⁶ Resul Türk, "Türkiye'de Siyasal İslam'ın Örgütlenme Faaliyetleri", *Akademik Hassasiyetler Dergisi*, Cilt:2, Sayı:3, 2015, s. 119-121.

²⁶⁷ Caner Taslaman, *Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de İslam*, İstanbul Yayınevi, İstanbul 2011, s. 118.

ilahiyat dışında üniversite eğitimi şansı verilmiştir. Böylece din eğitimi sadece mesleki bir eğitim olarak değil de aynı zamanda alternatif eğitim sistemi olacak şekilde düzenlenmiştir²⁶⁸. Askeri yönetim İslam'ı, kitlelerin depolitizasyonu sürecinde oldukça işlevsel bir sosyal-manevi araç olarak değerlendirdi. Geleneksel Sünni İslam, kitleler üzerinde dini kurum ve semboller çerçevesinde siyasal bir kontrol kurmanın yolu olarak görülmüştür. Bu bağlamda İran devriminin Türkiye'deki İslami hareketlerin siyasallaşmasında ve bazılarının radikal bir çizgiye kaymasında önemli bir gösterim etkisinde bulunduğu söylenebilir²⁶⁹. Aynı zamanda Sovyet etkisi ve öğrenci hareketlerinin bir sonucu olarak, muhalefet belirtisi komünizmle ilişkilendirilerek, Komünizmle Mücadele Dernekleri²⁷⁰ adı altında kurumsal yapılar açılıp, komünizme karşı milliyetçi/İslamcı kitleler ön plana çıkarıldı.

Ortadoğu'da, Irak-İran savaşının yol açtığı bölgesel dengeler Türkiye'yi "aktif tarafsızlık" politikasına yöneltmiştir. İran-İrak savaşının sona ermesiyle birlikte iki ülke arasında problemler hızla patlak vererek krizler yaşanmasına sebep olmuştur. İran Devrimi'ni ihraç çabaları, Türkiye'deki İran rejimi muhalifleri, bölgedeki Şii nüfuzu arttırma çabaları ve Kürt sorununda ikircikli tavırlar, Türkiye-İran arasındaki ilişkilerin güçlenmesinin önünde önemli bir handikap olarak durmakta ve ilişkilerin gelişmesini sekteye uğratmaktadır²⁷¹. 1980 sonrası İslami hareketlerin Türkiye'de, geçişkenliği toplumsal katmanlarda devam ederken, Irak'ın 1990'larda Kuveyt'i işgali gibi meseleler sonucu ortaya çıkan Iraklı Kürtlerin durumundaki belirsizlik Türkiye'yi kaygılandırmıştır.

İslamcı kesim 1980'lerden sonra da laikliğe karşı gerek camiler aracılığıyla gerekse de dini hassasiyetleri olan tarafları kışkırtarak devlet merkezini de içeren faaliyetlere devam etmiştir. Bu durum karşısında devlet yönetimi Diyanet kurumunu oluşturarak halkı ve İslami konuları bu kurum üzerinden kontrol altına almaya çalışmıştır²⁷². Askeri darbenin kapattığı Milli Selamet Partisi yerini Refah Partisine bırakmıştır. Refah Partisi ise 1980'lerin ikinci yarısından itibaren düzenli ve etkili çalışmalar yürüterek, 1980 sonrası değişen ekonomi politikaları nedeniyle yoksullaşan kentli alt sınıfları hareketlendirip bu

²⁶⁸ Şadiye Ay, Türkiye'de Siyasal İslam. <https://www.mevzuatdergisi.com/2004/11a/02.htm> (10.10.2016)

²⁶⁹ İhsan D. Dağı, *Ortadoğu'da İslam* ... , s. 175-176.

²⁷⁰ Gökhan Atılgan, "Sosyalist Milliyetçilik Söylemi (Türkiye, 1961-1968): Temeller, Ayrılıklar" *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt:64, Sayı:3, 2009, s. 8.

²⁷¹ Bülent Keneş, *İran Tehdit* ... , s. 100-104.

²⁷² Caner Taslaman, *Küreselleşme Sürecinde* ... , s. 213.

kesimi 1990'lı yıllara gelindiğinde artık bir “karşı-elit” gurubu olarak ortaya çıkarmıştır²⁷³. Türkiye’de oluşan bu İslami yapının kendi içerisinde farklı yapılar bulundurmakla beraber, farklı statüde ve farklı kesimler arasında İslam’ın çeşitli şekillerde yorumlanması örgütsel bir bütünsellikten uzaklaştırmıştır. Öte yandan, İran’da yaşanan devrimin, Şiilikte, bütün halkın etrafında toplanabileceği tek bir otorite olarak Humeyni vardı ve Humeyni’nin teorize ettiği “Velayet-i Fakih” anlayışına bağlı olarak, onun bu yöndeki yorumları ve geniş kitlelerdeki etkisi, bir sonuç olarak devrime giden süreci oluşturdu. Halbuki gerek Osmanlı da gerekse Türkiye’de Sünni cemaatin dini gruplarını değerlendirirsek, her dini grubun ayrı ayrı şeyhine itaat ettiği çok-merkezli sosyolojik bir yapı oluştuğunu anlarız. Ayrıca güç elde etmenin önemli bir rekabeti olarak mürid kazanma çekişmesi bu dini gurupları doğal olarak ayrı ayrı kendi içinde güç merkezi haline getirmektedir ve dolayısıyla bu dağılan güç merkezini ortak bir payda da toplayabilmek oldukça zor gözükmemektedir. Kısacası, miras olarak devam eden bu gelenekte merkezi bir güç odağı olmadığı için, devleti ele geçirmeye yönelik ne sosyal bir eylem planı ne de merkezi bir otorite imkanı bu dini akımlarda bulmak güçtür²⁷⁴. Oysa Türkiye’de siyasal İslam Refah Partisiyle iktidara gelmiş olsa da, ayrıca bu dönemde Erbakan’ın ilk yurt dışı gezisini İran’a yapsa da, İran’ın Türkiye’deki İslamcı hareketler üzerinde etkisi oldukça sınırlı kalmıştır. Devrimden sonra İran’ın Körfez Şiilerine yönelik başlattığı yoğun propaganda ve gerçekleştirdiği etki bazı Batılı gözlemcileri Şii İran’ın Türkiye Alevileri üzerinde de etkili olacağı sonucuna götürmüştü. Tarihsel olarak Türk Alevilerinin İran Şiizmi tarafından yer yer etkilendiği doğru olmakla beraber, günümüzde böyle bir etki yok denecek düzeydedir. Gerçekte Türkiye’de İslamcı hareketler Sünni toplumsal kesimlerden kaynaklanmakta ve Aleviler arasında İslamcı eğilimler fazla görülmemektedir²⁷⁵. Nitekim Aleviler arasında bu tarz hareketlerin çok gelişemediğini belirtmek gereklidir.

Türkiye-İran ilişkilerinin Ak Parti dönemi değişen dünya konjonktürüne göre yeniden şekillenmiştir. Türkiye’nin bu dönem İran ile olan enerji anlaşmaları ve bölgesel stratejik dengeler üzerinden yürütülen politikaları iki ülkeyi yakınlaştırırken; özellikle İran’ın nükleer çalışmaları hem Türkiye açısından hem de bölgesel güvenlik açısından kaygılandırmıştır. Burada yine 2003 Irak işgali sürecinde kuzeyde meydana gelen Kürt statüsü Türkiye’yi tedirgin ederken, İran’da kendi içerisindeki Kürt nüfusunun olası bir

²⁷³ Ali Çarkoğlu, Binnaz Toprak, *Türkiye’de Din, Toplum Ve Siyaset*, TESEV Yayınları, İstanbul 2000, s. 2.

²⁷⁴ Caner Taslamam, *Küreselleşme Sürecinde ...*, s. 182.

²⁷⁵ İhsan D. Dağı, *Ortadoğu’da İslam ...*, s. 178-179.

ayaklanmasına karşı ortaya çıkabilecek milliyetçi dalga olasılığı karşısında, Türkiye ile ortak bir tehdit algılamasını paylaşmıştır. Diğer taraftan “Arap Baharı” sürecinde özellikle İran’ın bölgesel etki alanını genişletme çabası içerisinde olması ve Suriye konusundaki tutumu Türkiye ile olan ilişkilerinde inişlere ve çıkışlara sebep olmuştur. İran’ın bu konuda Türkiye aleyhinde sert çıkışları olmuş özellikle radikal İslamcı grupların hamiliğini yaptığı yönünde sert eleştirilerde bulunmuştur. Bu açıdan Türkiye’nin bölgede izlenen mezhep temelli siyasetten rahatsızlık duymuştur. İran’ın farklı bölgelerde yaşayan Şii unsurlarını harekete geçirerek etkinlik sağlama siyaseti bu anlamda Türkiye’de bir karşılık bulamamıştır. Çünkü Türkiye’de var olan laik yapı tarihsel anlamda İslami hareketlerin ortaya çıkmasında ve ortak merkezde toplanmasında en önemlisi İran benzeri iktidarı ele geçirme konusunda, laiklik karşıtı alternatif bir saik yaratamamış ya da farklı ideolojik ayrılıklardan dolayı bir birlerine karşı mesafeli tutumlar sergilemelerine neden olmuştur. Kısacası, İran’ın bölgesel mezhep eksenli siyaseti, sadece Ortadoğu açısından tedirginlik yaratacak bir politika olmayıp, küresel anlamda Batı’nın da ekonomik çıkarlarını tehdit edecek bir unsurdur.

3.3. “Arap Baharı” Sürecinde İran Politikası

Ortadoğu bölgesel olarak, tarihsel bakımdan sürekli sömürgeci devletlerin paylaşım savaşlarının merkezi olarak sınırları sürekli değişen bir coğrafya olmuştur. Bu açıdan bölge her bir dönemde farklı yaklaşımların sergilenerek yorumlandığı bir tarihi arka plana sahiptir. 20. yüzyılda gelişen milliyetçi söylemler, bölgede sınırlarını inançlar üzerinden belirleyen ülke içi dinamikleri siyasallaştırmıştır. Böylece çok farklı etnik, kültürel, dini, kimlik, cinsiyet gibi nosyonların sahip oldukları kendi sistemlerini yaratmaları dış müdahaleler sonucu engellenmiştir. Bu yaklaşımı ortaya koyan Batılı güçler Soğuk Savaş döneminde Sovyetleri tehlike olarak görürken, merkezi olarak ortaya çıkan İslami akımlarında bölgesel çıkarlarını tehlikeye atacağı korkusuyla devlet şekillerinin ve yönetiminin belirlenmesinde kukla yöneticileri başa geçirmiştir. Bu nedenle Ortadoğu kendi öz yapılanmalarının ve halk iradesinin dışında, farklı güçlerin etkilerine maruz kalmıştır. Halk tabanında oluşan bu durum dönem dönem Ortadoğu bölge devletlerinde farklı ayaklanmaların oluşmasına sebep olmuştur. Bu durum Filistin bölgesinde kendi tarihsel varlığını dünya kamuoyuna anlatmak için bir İsrail karşıtlığı olurken kimi dönem ise mezhep çatışmalarının gölgesinde gelişen Şii-Sünni nümayişinin bir ifadesi olmuştur.

Yakın zamanda ise gelişen “Arap Baharı” söylemi de arkasına aldığı bu tarihsel birikintilerin bir sıçraması olarak gelişmiştir.

Diğer taraftan “Arap Baharı” olarak bölgedeki gelişmeleri adlandırmak birçok defa tartışma konusu olmuştur. Çünkü bölgede başlayan isyan hareketlerinin bir bahar yaratıp yaratmadığıyla ilgili çeşitli tartışmalar orta çıkmış ve farklı tabirler kullanılmıştır. Özellikle hareketlerin Ortadoğu özelinde kolektif bir kalkışmayla yarattığı algı açısından bir isyan göstergesi olduğu ve bu nedenle “Ortadoğu İsyanları”²⁷⁶ ifadesinin kullanılması belki daha doğru olacaktır. Ancak bu tartışmanın içerisine girmekten imtina ederek genel temayüle uyarak “Arap Baharı” tabirini kullanmamız bölgede gerçekleşen bu isyan hareketlerinin bu ifade biçimlerinin çok daha ötesinde bir anlam taşıdığını göstermektedir.

Tunus’ta başlayan “Arap Baharı” ayaklanmaları temelinde işsizlik, kötü yaşam koşulları, enflasyon, siyasi mekanizmalarda görülen yolsuzluk gibi gerekçelerle ortaya çıksa da bölge devletlerinin pek de ummadığı bir şekilde bölgede “domino etkisi” yaratmıştır. Özellikle diğer devletler gibi İran’da bölgede yaşanan ayaklanmalara temkinli yaklaşmıştır. İran rejimi bu ayaklanmaları 1979 “İslam Devrimi”nin bir uzantısı olarak yorumlayarak, olayları ideolojik bir çerçeve altında toplamayı amaçlamıştır²⁷⁷. İran’a göre Mısır ve Tunus’taki ayaklanmalar demokratik halk isyanından ziyade, 1979 İran İslam Devrimi’ni model alarak gelişen Amerika ve İsrail karşıtı bir “İslami Uyanışın” bileşenleriydiler²⁷⁸. İran’ın bölgede oluşan ayaklanmaları kendi siyasi anlayışı nezdinde tanımlaması kendi ideolojik ve jeopolitik çıkarlarının bir tanımıdır. Öyle ki halk ayaklanmalarına karşı oluşan bu olumlu yaklaşım, İslami bir uyanışın gerçekleşmesiyle monarşilerin yıkılacağı veya zayıflayacağı en önemlisi İsrail ve ABD karşıtı rejimlerin işbaşına geleceği beklentisini oluşturmuştur²⁷⁹. İran bu açıdan 1979 İslami Devrimden sonra bölgede oluşacak İslami dalgaya önem atfederken İslami rejimleri desteklemiştir. Ancak ülke yönetimlerine aday bu İslami yapılar daha çok Türkiye’yi model alacağını söylemesi İran için bir hayal kırıklığı olsa gerek. Çünkü Tunus’taki yönetimin devrilmesinden sonra seçimlerden birinci çıkan Nahda Partisi lideri Gannuşi: “Türkiye ve

²⁷⁶ Ali Çağlar Deniz, *Toplumsal Hareket Teorileri ve Ortadoğu İsyanları*, Orion Kitabevi, Ankara 2015.

²⁷⁷ Mohammad Reza Djalili, Thierry Kellner, (çev. Hande Güreli), “*Arap Baharı Karşısında İran Ve Türkiye*, 1. Baskı, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 21.

²⁷⁸ Gülriz Şen, “İran Ve ‘Arap Baharı’: Bağlam, Söylem Ve Siyaset”, *Ortadoğu Etütleri*, Cilt:3, Sayı:2, 2012, s. 101.

²⁷⁹ Oktay Bingöl, “Arap Baharı Ve Ortadoğu: Çok Eksenli Güç Mücadelesinde Denge Arayışları”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt:13, Sayı:2, 2013, s. 35.

Tunus farklı iç dinamiklere sahip iki ülke olsa da Ak Parti’yi örnek alıyoruz”²⁸⁰ söylemi, İran’ın bölgedeki Sünni İslamcılarla arasına mesafe koymuştur. İran “Arap Baharı”yla birlikte İslami yükselişin lehine bir sonuç yaratacağını düşünürken, Tunus örneğinde olduğu gibi bir sonuç ile karşılaşması, 2003 Irak savaşıyla derinlik kazanan Şii-Sünni çatışmasının bölgede yeniden aynı eksen siyaseti üzerinden tecelli etmesine sebebiyet vermiştir.

İran’ın Tahrir Meydanı’ndaki halk ayaklanmalarını, kendi tarihi devrimiyle benzerlikler kurarak bir tutması, bölgesel etkinlik arayışları içerisinde Mısır ile var olan gerginlik atmosferini dağıtmak ve ilişkilerini geliştirmektir. Zaten tarihi olarak İsrail ile Mısır lideri Enver Sedat arasında imzalanan Camp David Antlaşması²⁸¹ İran-Mısır ilişkilerine mesafe koyarken; Hüsnü Mübarek’in ülke yönetiminden ayrılmadan önce yaptığı: “İran’ın Şiiler üzerinde etki yaptığı ve Şiilerin kendi ülkelerinden çok İran’a sadık olduğu”²⁸² açıklaması iki ülke ilişkilerinde tarihi olarak var olan kopukluğu ve gerginliği ortaya çıkarmıştır. Bu açıdan Mısır yönetiminin değişmesi İran tarafından olumlu karşılanmıştır. İran, Mısır’da meydana gelen ayaklanmaları kendi tarihsel devrim süreciyle halk muhalefeti bakımından benzeştirse de, İslami açıdan Müslüman Kardeşlerin pratik olarak oynadığı rol farklıdır. Şüphesiz Müslüman Kardeşler’in Tahrir ayaklanması süresince ve sonrasında sergilediği politik duruş kendisiyle çelişmektedir. Çünkü Müslüman Kardeşler, Mısır’da en güçlü muhalif örgütlenmeye sahip olmasına rağmen ön plana çıkmamış, gelişmelerin Mısır’a ait bir durum olduğunu söyleyerek yeni düzenin İran’ın etkisi altında anlaşılmasına karşı çıkmıştır²⁸³. Ancak sonuç olarak Sünni dünyanın bir gücü olan ve İsrail’in yakın müttefiki Mısır ile ilişkilerin geliştirilmesi İran için önemli bir stratejiydi. İran bu açıdan bölgedeki yayılcı siyasetinde jeopolitik olarak hem ekonomik hem de daha fazla alanda Şii etkisi yaratabilecekti. Ancak siyasal İslam’ın ülke yönetimlerinde yükselmesi beklenilenin aksine bir sonuç yarattı. Çünkü ortaya çıkan yeni “ılımlı İslam” modeli iktidarlar, halkın beklentilerine yeterince cevap veremedi ya da Batı’nın bölge dengelerinde kurmayı düşündükleri stratejilerle çeliştirdiler ki Mısır’da Muhammet Mursi iktidarı fazla uzun sürmedi. Bu nedenle Tunus’ta Nahda Hareketi’nin

²⁸⁰ Ali Kaçar, “Tunus Seçimleri Ve Nahda Hareketi”, *Genç Birlik Dergisi*, Sayı:150, 2011, s. 6.

²⁸¹ Murat Gül, Bekir Ali Yüksel, “İsrail’in dış Politikasını Anlamak: Tevrat, “On Emir”, “Vadedilmiş Topraklar” *Dergipark Akademik*, Ve Üstünlük”, Cilt:6, Sayı:1, 2016, s. 345.

²⁸² Cenap Çakmak, Şii Hilali: Efsane Ya Da Gerçek. <http://www.bilgesam.org/incele/202/-sii-hilali--efsane-ya-da-gercek-/#.WGErIRuLTIU> (20.10.2016)

²⁸³ Gülriz Şen, “İran Ve ...”, s. 101.

laiklik vurgusu, çoğulculuğa ve ülkede kazanılmış demokratik haklara saygılı olacağı²⁸⁴ konusundaki görüşleri, bu açıdan Tunus devrimini belli bir süre ayakta tutmuştur.

İran'ın Mısır ayaklanması sürecinde meydana gelen Bahreyn'deki olaylar ve İran'ın ülkedeki Şii muhalefetine yaklaşımı iki ülke arasındaki ilişkileri rahatsız etmiştir. İran'ın Bahreyn'e olan ilgisi ayrı bir özellik taşımaktadır. Çünkü İran Bahreyn'i tarihsel açıdan kendi toprak parçası olarak görmüş ve eyaleti olarak kabul etmiştir²⁸⁵. Şii muhalefetinin ülkede çıkardığı ayaklanmalara destek vermesi, Suudi Arabistan gibi ülkeler tarafından Şiilere karşı sert müdahalelere neden olmuştur. Suudi Arabistan'ın Bahreyn'i işgali ABD çıkarlarını korumak için²⁸⁶ yapılan bir müdahale olmakla birlikte; Bahreyn'in stratejik bir öneme sahip olması ve Şii ayaklanmasının Suudi Arabistan'a kayması konusundaki Vahhabi endişeleri, müdahalenin temel görüntüsünü ortaya koymaktadır. Aynı durumun Yemen'de orta çıkması Körfez ülkeleriyle birlikte Suudi Arabistan, ABD, İsrail gibi devletlerin yayılmacı Şii akıbetine karşı İran endişesini göstermektedir. Yemen'deki siyasi rekabet Suudi Arabistan/İran çekişmesinin, bölgesel mezhepçilik anlamında bir çatışmasını göstermektedir.

“Arap Baharı”nın Suriye’ye sıçraması İran politikalarında farklı bir evreye girilmesine neden oldu. Çünkü daha önce ayaklanmanın çıktığı ülkelerde hükümet karşıtı İslami güçleri destekleyerek İran İslam Devrimi’nin hülyasını bölgede tahkim etmeye çalışan İran, bu defa İslami Hareketlere karşı Suriye’ye hükümetini desteklemesi, İslamcı Hareketlerle arasına mesafe girmesine neden olmuştur. Bu durum 2003 Irak savaşının ortaya çıkardığı radikalizm yanlısı grupları, ilerleyen süreçlerde Irak-Şam İslam Devleti (İŞİD) benzeri örgütlerin güçlenerek, bölgede hassas bir yapı olan Sünni-Şii çatışmasını çıkartmalarına ortam hazırlamıştır. Benzeri şekilde Afganistan, Çeçenistan, Irak gibi bölgelerde radikal İslami grupların yapmış oldukları cihad yanlısı politikalar, Suriye iç savaşının başlamasıyla bölgeye kaymış sonuç olarak İŞİD ve Nusra Cephesi gibi örgütlere katılımlar olmuştur. Özellikle İran'ın bölgede gelişen selefi hareketlere karşı izlediği politika mesafeli olmakla birlikte, daha çok karşıt görüştedir. Bu açıdan radikalizm yanlısı grupların Suudi Arabistan destekli olması ve bölgede Şii çoğunluğuna karşı Arap/Sünni

²⁸⁴ Ufuk Ulutaş, Furkan Torlak, “Devrimden Demokrasiye Tunus’un Seçimi”, *SETA Analiz*, Sayı:46, 2011, s. 21.

²⁸⁵ Mohammad Reza Djalili, Thierry Kellner, (çev. Hande Güreli), “*Arap Baharı* ”... , s. 62.

²⁸⁶ Abbas Karaağaçlı, Bahreyn Krizi Ekseninde Suudi Arabistan-İran Çatışması. <http://www.bilgesam.org/incele/1166/-bahreyn-krizi-ekseninde-suudi-arabistan---iran-catismasi/#.WGE95xuLTIU> (02.11.2016)

dengeyi sağlamak adına desteklenmesi İran'ı rahatsız etmiştir. İran'ın bu konu da özellikle radikal İslami grupları desteklediği konusunda Türkiye aleyhine yaptığı açıklamalar, bölgede derinleşen mezhepsel çatışmayı ve Ortadoğu dengelerine karşı aldığı tutumu göstermektedir. Bu nedenle İran'ın Suriye konusunda Lübnan Hizbullah'ı ile hareket ettiği ve yine Rusya, Çin gibi küresel güçlerin Esad'a destek verdiği stratejik önemi büyük bir bölgedir. Suriye savaşı çok denklemlili bir yapı olmakla beraber, birçok aktörü de bölgesel güç dengeleri bakımından etkileyen bir öneme sahiptir.

Bölgesel dengeler açısından Suriye konusu Türkiye'nin de gündemini meşgul eden problemlerden biri haline gelmiştir. Suriye'deki gelişmelerin Türkiye'ye doğurduğu sorunlar açısından, iç savaş sonrası oluşan güç boşluğundan ortaya çıkan meselelerdir²⁸⁷. Özellikle bölgede oluşan belirsizlik, göç, Kürtlerin statüsü gibi meseleler Türkiye'yi rahatsız etmektedir. Ayrıca İran'ın Asya ve Ortadoğu'daki önemli kapısı olan Suriye konusunda belirleyici olma siyasetini sürdüreceği görülmektedir.

²⁸⁷ Nurettin Altundegir, M. Ertugrul Yilmaz, "İç Savaştan Bölgesel İstikrarsızlığa: Suriye Krizinin Türkiye'ye Faturası", *Süleyman Demirel İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:21, Sayı:1, 2016, s. 292.

SONUÇ

Dinler tarihi bakımından mezheplerin ortaya çıkması, günümüzde ve sonrasında da insanlık tarihini etkileyecek, yapısal sorunları²⁸⁸ içinde barındıran bir konu olmuştur. Özellikle toplumun dini kurallar çevresinde yeniden düzenlenmesi ve dini referans alan devlet teşekkülü yaratma ayrıca iktidar erkine hâkim olma bu dini-yapısal sorunların belki de bir yanını görmemizi sağlamıştır. İslam toplumu da Hz. Muhammed zamanında, siyasal ve dini bir aygıt olarak devleti oluştururken ekseriyette İslam kurallarına bağlı hareket etti. Ancak Peygamber'in vefatı ve sonrasında kimin halife olacağı tartışmaları, bütünsellik arz eden İslam'ın, farklı mezhebi kolları tarafından, çatışmacı iktidar rekabeti içerisine girmesine neden olmuştur. Bu durumun sağladığı imkânları kullanarak ve Hz. Ali üzerinden meşruiyet sağlayan Şia'da benzer şekilde siyasallaşmıştır. Yüzyıllar öncesinin siyasal nedenleri üzerine ortaya çıkan Şii-Sünni mücadelesi bu bakımdan Ortadoğu politikalarının bir kaderi olmuştur. Diğer taraftan Ortadoğu'da mezhep farklılıklarının bu kadar çatışmacı bir ortam yaratması geçmiş dönemlere oranla daha fazla gelişmiştir. Yani siyasal olarak mezhep ayrılıkları bu kadar kullanılmadan önce, bölgenin çatışmacı ruhu yerine daha çok birlikte yaşanılabilir bir dokusu da vardı. Ancak devletlerin ihtiyaç duydukları ekonomik, kültürel, siyasal ve çıkar ekseni yayılcı politikalar, bölge dinamiklerinde olan mezhep ayrımı faktörlerini siyasal olarak kullanmalarına neden olmuştur. Ortadoğu devletlerinin bu politik tavırlarına dış müdahalelerin de eklenmesiyle bölge siyasetinde Şii-Sünni ayrımı, daha farklı amaç ve devletlere hizmet eder bir boyuta indirgenmiştir.

Şiiliğin, İran İslam Devleti'nin ideolojisi olması ve tarihsel olarak ezilen Müslümanların hamiliğini üstlenen görüntüsüyle hareket etmesi, istidadında var olan haksızlık algısı ve iktidar olgusunun bir biçimidir. Ancak İran İslam Devrimi'ne kadar Şiilik bir devlet ideolojisi olmaktan öte kimlik algısını oluşturan bir içeriğe sahipti. İran devrimiyle birlikte Şiilik daha çok bir devletin çıkarlarına hizmet edecek bir muhtevaya kavuşturularak gerek iç siyasette yapılandırılan toplumsal ilkelerle, gerekse de dış siyasetin mezhep eksenini çerçevesinde farklı bölgelerdeki Şiileri etkileyerek etkinlik sağlaması;

²⁸⁸ Günümüzde siyasal İslam adı altında Ortadoğu'da meydana gelen ayaklanmaların bir tezahürü olarak şeriatçı toplum-seküler toplum anlayışının ortaya çıkardığı sorunlar buna örnek verilebilir. Özellikle farklı toplumsal nitelikler taşıyan Tunus ve Mısır devletlerinin "ılımlı İslam" adı altında dizayn edilirken, geçmiş dönemin sürgün İslami Hareket öncülerinin oluşturmak istedikleri toplumsal modellerin farklılığı (Tunus'ta laik bir anayasa, Mısır'da şeriat yanlısı bir yönetim isteği) bu anlamda yapısal sorunlar ve halk talepleri ile ilgilidir.

yüzyıllar öncesinin Şii-Sünni çatışmasının bölge dengelerinde siyasallaştırıldığını göstermektedir. Özellikle İran'ın, Lübnan'dan Pakistan'a uzanan hinterland içerisinde, Şiileri, kendi dış politikasını oluşturmada bir özne olarak görmesine sebep oldu. Bu bakımdan İran Şiiliği, Körfez ülkelerindeki devletlerden, Yemen, Suudi Arabistan ve Asya içlerine kadar Şii siyaseti üzerinden etkinlik kurup bölgesel hâkimiyet sağlayana kadar müdahale etti. Bu mezhep siyaseti bölgede sürekli tedirginlik yaratırken, İranlı politikacılar tarafından ise sürekli reddedildi. İran devleti devrim sürecinden sonra “devrimin ihracı” cinsinden politikalarla hareket ettiğinden, daha çok dış politika belirleme araçları devrimin ideolojik ilkeleri üzerinden gelişmekteydi. Humeyni'nin etkisiyle oluşturulan bu politik tutum daha çok İslamcı devrime özendirmek için bölge devletlerinde var olan İslami grupları hareketlendirmek içindi. Filistin ve Lübnan'daki başkaldırı hareketleri bu anlamda İran İslam Devriminin doğurduğu konjonktürle birlikte, bölgedeki ABD varlığını, İsrail stratejik çıkarlarını ve Arap muhafazakâr yönetimlerini tehdit edecek nitelikteydi. Bu politikalar İran'a “bağımsız-izole” bir dış politika sonucu doğurmuş ve İran'ın karşılaştığı Irak-İran savaşı, Kuveyt'in işgali gibi meselelerde Arap/Sünni blokla olan karşılıklı ilişkilerinin içeriğini mezhepsel olarak ön plana çıkırmıştır. Humeyni sonrası İran'ın gerek dış politikasında yaşadığı ambargo, ekonomik sıkıntılar, baskı unsurları iç politikasında karşılık bulmuş ve İslami kuralların dışında daha çok pragmatizm yanlısı politikalara dayanan ilişkiler geliştirilmeye başlanmıştır. Rafsancani dönemi ilişkilerde ulusal/milli çıkara dayalı siyaset izlenmesi, devrim sonrası sertlik yanlısı tutumdan uzaklaşmanın ilk adımları olması bakımından önemlidir.

İran Devleti'nin bugün bölge dengelerinde kullandığı dış politika araçları birçok yönden değişmektedir. 2003 ABD'nin Irak İşgali sonucu ortaya çıkan “Şii Hilali” söylemleri, İran politikalarını Şii eksenini üzerinden şekillendirdiği ve ona göre bölgede müttefik güçler oluşturduğu bilinmektedir. Lübnan'da Hizbullah, Irak'ta el-Dava, Bahreyn'de el-Vefak, Afganistan'da Hizb-i Vahdet gibi bağlantılı örgütlere sağladığı maddi-manevi destekle Şii siyasetini Ortadoğu'da genişletmeye çalışmaktadır. Ancak İran siyaseti bununla birlikte çelişkileri de içerisinde barındırmaktadır. Aynı siyasi tavır Suriye'de Esad ile bağlantılar kurarken, Suriye'nin teokratik yapısından mütevellit değil de, stratejik öneminden kaynaklanmaktadır. Keza 2003 Irak işgaliyle İran İslam Devrimi'nin temel ilkesi olan “Amerikan karşıtlığı” söyleminin terk edilip, Irak savaşında Amerika'nın yarattığı yeni siyasi düzeni hemen kabullenmede bu çelişki siyasetinin bir

parçasıdır. Çünkü İran siyaseti Ortadoğu’da kendi çıkarına yarayan ilişkilere göre hareket etmektedir. Bu nedenle Şii bir Irak, İran siyasetine öncülük edecek en önemli bir müttefik olacaktır. Nitekim İran’ın Ortadoğu’da Şiiliğe uygun gördüğü rol, “Şii Hilali”yle birlikte yükselen, politikleşmiş Şii gücünden, ulusal çıkarları bakımından faydalanıp etkinlik kurmaktır. Bu ise yükselen Şii aktivizmi aleyhine bir tehdit algısı oluşturarak, İran’ı bölgede riske sokup, Sünni kitlelerin, farklı bölgelerdeki Şii hak ve taleplerini bastırmada bir meşruluk algısı oluşturacak şekilde zuhur edip, olası Şii ayaklanmasına karşı müdahalenin ortaya çıkmasına imkân sağlayabilecek ve İran’a karşıt bir Şii tepkisi yaratabilecektir. Bu nedenle İran siyasetini şekillendiren temel unsurların başında Şiiliğin olmadığını belirterek, çıkarıcı, reformist dış politika araçlarının da olduğunu belirtmek gerekir. Yani İran devleti Şiiliği, devrim sonrasının İslami toplum kuralları ve dış politikasındaki Şeriatçı olgunun dışında, bugün siyasi çıkarları için kullandığı bir araç haline getirmiştir. Öyle ki İran Devrim Muhafızları Ordusu’nun Lübnan, Irak, Suriye gibi devletlerin toprakları içinde faaliyetlerini sürdürmesi, “devrimin ihracı” politikasından kaynaklanmayıp, Şii siyasetinde bölgesel etkinlik ve işlevsel dış politika oluşturma bir kanıttır.

Ortadoğu’da yükselen çatışma ekseninde artık Şii tehdidinin yanında, radikal İslami Hareketlerinde bölgede çıkar temelli politikalara yönelmesi, tehdit algısının yönünü değiştirmektedir. Özellikle Selefi hareketlerin bölgede yarattıkları savaş ortamı, mezhep savaşını Ortadoğu’da daha fazla derinleştirmiştir. Irak’ta Şiilerin çoğunlukta yaşadığı yerlere yapılan saldırılar veya Suriye konusunda, bölgede Şii direnişini kırmak için radikal İslami gruplara yapılan destekler, bölgesel ateşkes şartlarını gölgede bırakmaktadır. Bugün İran’ın Suriye konusundaki siyasi tavrı değişmemekle birlikte, Hasan Ruhani’nin, dış müdahaleleri kabul edilemez olarak ifade etmesi Suriye konusundaki hassasiyetlerini göstermektedir. Kısacası, İran’ın dış politikası, Hasan Ruhani döneminde mevcut reel politik ilkelere göre hareket etmekte ve devrim yanlısı sert çizgisinden uzaklaşarak, Batıyla ilişkilerini geliştirme yönünde adımlar atmaktadır. Nükleer anlaşma konusunda İran’ın oluşturduğu izlenim, Batı yanlısı adımlara güvence oluşturmak içindir. Hamaney’in İran politikasındaki bu değişimi “kahramanca esneklik” olarak adlandırması, ekonomik, stratejik, bölgesel çıkarlar bakımından taktik değişiklikler yapılabileceğini göstermektedir. Aynı şey Şii politikalarında da görülmekte olup bu politik parametrelerin, bölgesel dengelerde İran’ın çıkarlarına hizmet edecek bir taktik politikasına eklemlendiğini

göstermektedir. Bu açıdan İran'ın renk değiştiren siyasi devlet politikası mezhepçi olmaktan ve Şii diasporasını etkileyip, farklı devletlerdeki dindaşlarına propaganda ve destek vermeyi kesmeyeceği açıktır. Çünkü resmi devlet ideolojilerini meydana getiren amentü her zaman o devletin iç ve dış politikasına yansımıştır. Nasıl ki ABD gibi bir devletin özgürlükler vadederek aslında emperyal bir dış politika amacı taşıdığı biliniyorsa, İran gibi bir devletin de dış politikada Şii politikasına hizmet etmeyecek bir girişimde bulunması gerçekçi olmayacaktır. İç politikada dahi seçilecek adayların Muhafazakar kesim tarafından belirlendiği bir devlet geleneği, kendi spesifik Şii dış politikasını da pragmatizm adına çokça esneklettiği söylenemez. Buna binaen teze de konu olan ve bahsedilen buradaki birçok ülke içerisinde, istisnai dış politik tutumlar geliştirilmiş olsa da, bu ilişkilerin omurgasını belirleyen, şekillendiren Şii siyaseti ve mezhepçilik ilişkileri olmuştur.

KAYNAKÇA

- Abrahamian, Ervand. *Modern İran Tarihi*, (çev. Dilek Şendil), 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.
- Adıbelli, Barış. “İran Dış Politikasında İdeolojik ve Jeopolitik Dönüşüm”, (der. Barış Adıbelli), *İran Doğu Batı Yol Ayrımında İdeoloji, Devlet Ve Dış Politika*, (içinde), 2012.
- Akdevelioğlu, Atay. “İran İslam Cumhuriyeti’nin Orta Asya ve Azerbaycan Politikaları”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt:1, Sayı:2, 2004, 147.
- Akkaya, Gülşah Neslihan; Mahmud Elrantisi, “Arap Baharı Sonrası Katar Dış Politikası Ve Körfez Siyaseti”, *SETA Analiz*, Sayı: 138, 2015, 9.
- Akpınar, Mahmut. *Arap Baharı Mı İran Ateşi Mi*, 2. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara 2013.
- Alagha, Joseph. *Silahlı Mücadeleden İktidar Partisine Hizbullah*, (çev. Kadriye Göksel), 1. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul 2007.
- Alagöz, Bilgehan; Ekber Kandemir. “11 Eylül Sonrası Dönemde Bölgesel Güvenlik Ve İran’ın Afganistan Siyaseti”, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Cilt:2, Sayı:2, 2015, 214-215.
- Alam, Shah. “Iran-Pakistan Relations: Political And Strategic Dimensions” *Strategic Analysis*, Vol:28, No:4, 2004, 528-532.
- Allouche, Adel. *Osmanlı-Safevi İlişkileri Kökenleri Ve Gelişimi*, (çev. Ahmed Emin Dağ), 1. Baskı, Anka Yayınları, İstanbul 2001.
- Altundeger, Nurettin; M. Ertuğrul Yılmaz. “İç Savaştan Bölgesel İstikrarsızlığa: Suriye Krizinin Türkiye’ye Faturası”, *Süleyman Demirel İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:21, Sayı:1, 2016, 292.
- Altunışık, Meliha Benli. *Lübnan Krizi Nedenleri Ve Sonuçları*, Tesev Yayınları, İstanbul 2007.

- Amin, Samir. *Modernite Demokrasi Ve Din*, (çev. Fikret Başkaya, Uğur Günsür, Güven Öztürk), 1. Baskı, Maki Basım Yayın, Ankara 2006.
- Arı, Tayyar. “Yemen’de Arap Baharından Husi Darbesine: Bir Demokrasi Denemesinden Başarısız Devlete Mi?”, *Stratejik Düşünce Enstitüsü*, Sayı:8, 2015, 5.
- Arı, Tayyar. *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş, Diplomasi*, 1. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul 2004.
- Arı, Tayyar. *Irak, İran Ve ABD Önleyici Savaş Petrol ve Hegemonya*, 1. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul 2004.
- Asl, Nasser Kashef. “İran’ın Ortadoğu’ya Ve Irak’a Yönelik Politikası”, (der. Osman Metin Öztürk, Yalçın Sarıkaya), *Kaosa Doğru İran*, (içinde), 2006.
- Asl, Nasser Kashef. “Türk-Amerikan İlişkilerinde İran’ın Yeri Ve Rolü”, (der. Osman Metin Öztürk, Yalçın Sarıkaya), *Kaosa Doğru İran*, (içinde), 2006.
- Atalan, Mehmet. *Şiiliğin Farklılaşma Sürecinde Ca’fer es-Sâdık’ın Yeri*, Araştırma Yayınları, Ankara 2005.
- Atılğan, Gökhan. “Sosyalist Milliyetçilik Söylemi (Türkiye, 1961-1968): Temeller, Ayrılıklar” *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt:64, Sayı:3, 2009, 8.
- Ayhan, Veysel. “Yemen’de İç Savaş: Aktörler, Amaçlar ve Bölgesel Etkiler Bağlamında Bir Analiz” *Ortadoğu Analiz*, Cilt:1, Sayı:10, 2009, 42.
- Ayhan, Veysel; Özlem Tür. *Lübnan Savaş, Barış, Direniş Ve Türkiye İle İlişkiler*, 1. Baskı, Dora Yayınları, Bursa 2009.
- Bağlıoğlu, Ahmet. “Suriye’de Mezhep Hareketlerinin Güncel Siyaset Üzerine Etkileri”, *Mezhep Araştırmaları*, Cilt:6, Sayı:2, 2013, 509-513.
- Bahgat, Gawdat. “İslam’ın Siyasal Coğrafyası: Basra Körfezi’ndeki Şiiler”, *Avrasya Dosyası Dergisi*, Cilt:13, Sayı:3, 2007, 147.
- Bingöl, Oktay. “Arap Baharı Ve Ortadoğu: Çok Eksenli Güç Mücadelesinde Denge Arayışları, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt:13, Sayı:2, 2013, 35.

- Bingöl, Vahteddin. *Ortadoğu Satrancında Yeni Oyun Sünni-Şii çatışması*, Orion Kitabevi, Ankara 2013.
- Bırışık, Abdülhamit. “Hint Alt -Kıtasında İslam Araştırmalarının Dünü Bugünü: Kurumlar, İlmi, Faaliyetler, Şahıslar, Eserler”, *Divan/İlmi Araştırmalar*, Sayı:17, 2004, 10.
- Boran, Yıldırım. *Lübnan’daki İran Hizbullah*, 1. Baskı, Siyah Beyaz Basım Yayın, İstanbul 2007.
- Bulut, Halil İbrahim. *Dünden Bugüne Siyasi- İtikâdi İslam Mezhepleri Tarihi*, 1. Basım, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2011.
- Büyükkara, Mehmet Ali. “İslam Kaynaklı Mezheplerin Ortadoğu’daki Coğrafi Dağılımı Ve Tahmini Nüfusları”, *Ortadoğu’nun Geleceği Açısından Şii-Sünni İlişkileri Sempozyumu*, (der. Mesut Okumuş, Cemil Hakyemez), 212, Çorum 2013.
- Caner, Cantürk. “İran’da Devletin Tarihi: Başlangıçtan İslam Devrimine Teorik Ve Devrimsel Bir Analiz”, (der. Barış Adıbelli), *İran Doğu Batı Yol Ayrımında İdeoloji, Devlet Ve Dış Politika*, (içinde), 2012.
- Corbin, Henry. *İslam Felsefesi Tarihi*, (çev. Hüseyin Hatemi), 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.
- Çağlayan, Selin. *Şii Düşüncesinde İslamcılık: İran Mehdiyi Beklerken*, 1. Baskı, Cinius Yayınları, İstanbul 2012.
- Çarkoğlu, Ali; Binnaz Toprak. *Türkiye’de Din, Toplum Ve Siyaset*, TESEV Yayınları, İstanbul 2000.
- Çeçen, Anıl. “Türkiye’nin B Planı: Merkezi Devlet Birliği” 4. *Türkiye-İran İlişkileri Sempozyumu*, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 26, İstanbul 24 Eylül 2005.
- Çetinsaya, Gökhan. “Türk Dış Politikasında İran Kaynaklı Geleneksel Tehdit Algılamaları Ve ‘Şii Jeopolitiği’ “, *Avrasya Dosyası Dergisi*, Cilt:13, Sayı:3, 2007, 171.
- Çevik, Salim. *Pakistan Siyasetini Anlama Kılavuzu*, 1. Baskı, SETA Yayınları, Ankara 2013.

- Çolakoğlu, Selçuk. “Dış Politika Yapım Sürecinde Din Faktörünün Etkisi: Pakistan Örneği”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı:36, 2007, 77.
- Dağı, İhsan D. *Ortadoğu’da İslam Ve Siyaset*, 1. Baskı, Boyut Yayıncılık, İstanbul 1998.
- Dedevey, Bilal. “Çaldıran Savaşına Kadar Osmanlı-Safevi İlişkilerine Kısa Bir Bakış”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 6, 2009, 129-130.
- Demir, Hilmi. “Selefler Ve Selefî Hareketi İŞİD Ne Kadar Sünnî’dir?”, *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, Sayı:21, 2014, 16-19.
- Deniz, Ali Çağlar. *Toplumsal Hareket Teorileri ve Ortadoğu İsyanları*, Orion Kitabevi, Ankara 2015.
- Djalili, Mohammad Reza; Thierry Kellner, (çev. Hande Güreli). “*Arap Baharı Karşısında İran Ve Türkiye*, 1. Baskı, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2013.
- Doster, Barış. “Arap Baharı Sonrasında İran-Suriye İlişkileri”, (der. Barış Adıbelli), *İran Doğu Batı Yol Ayrımında İdeoloji, Devlet Ve Dış Politika*, (içinde), 2012.
- Dökmeciyan, R. Hrair. *Arap Dünyasında Köktencilik*, 1. Baskı, İlke Yayıncılık, İstanbul 1992.
- Ebuzeri, Abdurrahim. *Lübnan’da Direnişin Mimarı İmam Musa Sadr*, (çev. Sedat Baran), 1. Baskı, Feta Yayıncılık, İstanbul 2012.
- Efegil, Ertan. “Suudi Arabistan’ın Dış Politikasını Şekillendiren Faktörler”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt:5, Sayı:53, 2013.
- El Marashi, İbrahim. “Şii Hilali Mitini İnşa Etmek: İran Devriminden 2003 Irak Savaşına”, *Avrasya Dosyası Dergisi*, Cilt:13, Sayı:3, 2007, 26.
- Emecen, Feridun M. *Yavuz Sultan Selim*, 3. Baskı, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2011.
- Erkiletli, Alev. *Ortadoğu’da Modernleşme Ve İslami Hareketler*, 5. Baskı, Hece Yayınları, İstanbul 2010.
- Ersoy, Eyüp. “Dini Jeopolitik Ve İran’ın Ortadoğu Siyaseti”, (der. Engin Akçay, Erkan Ertosun, Mahmut Akpınar), *Dini Jeopolitik Yaklaşımıyla Ortadoğu*, (içinde), 2013.

- Fekri, Amir Ahmad. *Tarihsel Gelişim Sürecinde İran Devrimi*, 1. Baskı, Mızrak Yayınları, İstanbul 2011.
- Fırlalı, Ethem Ruhi. *İmamiyye Şiası*, 2. Baskı, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008.
- Fırlalı, Ethem Ruhi. Mesih ve Mehdi İnancı Üzerine Mezhepler Tarihi Açısından Bir Bakış, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 25, 1981, 197-203.
- Garthwaite, Gene R. *İran Tarihi*, (çev. Fethi Aytuna), İnkılap Kitabevi, İstanbul 2011.
- Gökalp, Yusuf. “Yemen’de Zeydi-Sünni İlişkilerinin Tarihi Arka Planı”, *Ortadoğu’nun Geleceği Açısından Şii-Sünni İlişkileri Sempozyumu*, (der. Mesut Okumuş, Cemil Hakyemez), 71, Çorum 2013.
- Gölpınarlı, Abdülbâkıy. *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri Ve Şiilik*, Der Yayınları, İstanbul 1997.
- Gül, Murat; Bekir Ali Yüksel. “İsrail’in dış Politikasını Anlamak: Tevrat, “On Emir”, “Vadedilmiş Topraklar” *Dergipark Akademik*, Ve Üstünlük”, Cilt:6, Sayı:1, 2016, 345.
- Gündoğan, Ünal. *İran Ve Ortadoğu*, 1. Baskı, Adres Yayınları, Ankara 2010.
- Gündüz, Tufan. *Son Kızılbaş Şah İsmail*, 5. Baskı, Şenyıldız Yayınları, İstanbul 2014.
- Gürakar, Tolga. *Türkiye ve İran Gelenek, Çağdaşlaşma, Devrim*, 1. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 2012.
- Gürson, Poyraz. “İran’ın Azerbaycan Meselesi”, *Akademik Rapor-C4defence*, Sayı:4.
- Gürson, Poyraz. *Suriye*, Atılım Üniversitesi Yayınları, Ankara 2010.
- Haji- Yousefi, Amir M. “Whose Agenda Is Served By The Idea Of A Shia Crescent?” *Turkish Journal Of International Relations*, Vol:8, No:1, 2009, 116-117.
- Hakyemez, Cemil. “Şii Takiyye İnancının Teşekkülü”, *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:3, Sayı:6, 2004, 129-130.

- Hakyemez, Cemil. “Şii-Sünni İlişkileri Ve Selefilik”, *İlahiyat Akademi Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1-2, 2015, 145-146.
- Hammer, J. Von. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi III*, 2. Baskı, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2011.
- Hüseyin, Asaf. *İran’da Devrim Ve Karşı Devrim*, 3. Baskı, Pınar Yayınları, İstanbul 2009.
- İzzeti, İzzetullah. *İran Ve Bölge Jeopolitiği*, (çev. Hakkı Uygur), 2. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul 2006.
- Kaçar, Ali. “Tunus Seçimleri Ve Nahda Hareketi”, *Genç Birikim Dergisi*, Sayı:150, 2011, 6.
- Kartaloğlu, Habib. “İmamiyye’de Ahbari-Usuli Farklılaşması: Şeyh Saduk Ve Şeyh Müfid Örneği”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:13, Sayı:24, 2011-2012, 209-210.
- Keneş, Bülent. *İran Siyasetinin İç Yüzü*, Timaş Yayınları, İstanbul 2013.
- Keneş, Bülent. *İran Tehdit Mi, Fırsat Mı?*, 2. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2012.
- Keskin, Arif. “Şii Jeopolitiği Ve İran”, *Avrasya Dosyası Dergisi*, Cilt:13, Sayı:3, 2007, 69.
- Keskin, Halife. *Kendi Kaynakları Işığında Şia İnanç Esasları*, Beyan Yayınları, İstanbul 2000.
- Kılıç, Remzi. *Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566)*, 1. Baskı, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006.
- Koçgündüz, Leyla Melike. “Basra Körfezi’nin Parlayan İncisi: Katar”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt:3, Sayı:26, 2011, 77.
- Korkmaz, Sıddık. *Şia’nın Oluşumu Hz. Ali’nin Vasiliği Düşüncesi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2012.

- Kutlu, Sönmez. “ ‘Şii Uyanış’ Tezi Ve Geleceği Tartışmaları İle İlgili Değerlendirmeler”, *Ortadoğu’nun Geleceği Açısından Şii-Sünni İlişkileri Sempozyumu*, (der. Mesut Okumuş, Cemil Hakyemez), 319-320, Çorum 2013.
- Kütükoğlu, Bekir. *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612)*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1993.
- Mantran, Robert. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I*, (çev. Server Tanilli), 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.
- Mantran, Robert. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II*, (çev. Server Tanilli), 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.
- Nasr, Vali. “Regional Implications Of Shi’a Revival In Iraq” *The Washington Quarterly*, Cilt:27, Sayı:3, 2004, 9.
- Nasr, Vali. “Şii Yükselişi”, *Avrasya Dosyası Dergisi*, Cilt:13, Sayı:3, 2007, 101.
- Oktav, Özden Zeynep. *Basra Körfezi’nin Değişen Dinamikleri İran-ABD-Suudi Arabistan İlişkileri*, 1. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul 2011.
- Olson, Robert. *Türkiye-İran İlişkileri 1979-2004: Devrim, İdeoloji, Savaş, Darbeler Ve Jeopolitik*, (çev. Kezban Acar), 1.Baskı, Babil Yayıncılık, Ankara 2005.
- Onat, Hasan. “İran İslam Devrimi Ve Şiilik”, *Mezhep Araştırmaları*, Cilt:6, Sayı:2, 2013, 241.
- Öztürk, Mustafa. *Tefsirde Ehl-i Sünnet Ve Şia Polemikleri*, 1. Baskı, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2009.
- Pakdemirli, M. Nur. “Siyaset Ve Terör Kıskaçında Pakistan Medreseleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:7, Sayı:33, 2014, 477.
- Rad, Asadollahi; Emir Sadık. “Basra Körfezi’ndeki Arap Baharı”, *21. Yüzyıl Dergisi*, Sayı: 36, 2011, 30-31.
- Roy, Olivier. *Siyasal İslam’ın İflası*, (çev. Cüneyit Akalın), 3. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul 2005.

- Roy, Olivier; Farhad Khosrokhavar. *İran: Bir Devrimin Tükenişi*, (çev. İsmail yerguz), 2. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul 2013.
- Salihi, Emin. “Ortadoğu’da Oluşan Yeni Dengeler Ve ‘Şii Hilali’ Söylemi”, *Bilge Strateji*, Cilt:3, Sayı:4, 2011, 195.
- Saray, Mehmet. *Türk-İran İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999.
- Sarı, İsmail. “1979 Devrimi Sonrası İran’ın Rejim Paradigması Ve Dış Politika Yönelimleri”, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Cilt:2, Sayı:1, 2015, 118-119.
- Sasaoğlu, Dicle. “NATO Sonrası Afganistan Ve İran” *Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi*, Sayı:1198, 2015, 2-3.
- Selçuk, Ersin. “Pehleviler Dönemi Türk-İran İlişkileri”, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Sayı: 25, 2015, 130.
- Sinkaya, Bayram. “Arap Baharı Sürecinde İran’ın Suriye Politikası”, *SETA Analiz*, Sayı: 53, 2012, 30-31.
- Sinkaya, Bayram. “Devrimden Günümüze İran Dış Politikası’nın Dönüşümü”, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Cilt:247, Sayı: 5-6, 2005, 13.
- Sinkaya, Bayram. “İran-Suriye İlişkileri Ve Suriye’de Halk İsyanı”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt:3, Sayı:33, 2011, 40.
- Sinkaya, Bayram. “Şii Ekseni Tartışmaları Ve İran”, *Avrasya Dosyası Dergisi*, Cilt:13, Sayı:3, 2007, 50.
- Şahin, Mehmet. “İran Dış Politikasının Dini Retoriği”, (der. Türel Yılmaz, Mehmet Şahin), *Ortadoğu Siyasetinde İran*, (içinde), 2011.
- Şen, Gülriz. “İran Ve “Arap Baharı”: Bağlam, Söylem Ve Siyaset”, *Ortadoğu Etütleri*, Cilt:3, Sayı:2, 2012, 101.
- Şen, Sabahattin. *Ortadoğu’da İdeolojik Bunalım*, 2. Baskı, Sis Yayıncılık, İstanbul 2010.
- Şeriatî, Ali. *İran Ve İslam*, 1. Baskı, Fecr Yayınları, Ankara 2012.

- Tabatabai, Allame. *Tarihi, Siyasi, İlmi, İrfani Ve Ahlaki Boyutlarıyla İslam'da Şia*, (çev. Kadir Akaras-Abbas Kazimi), Kevser Yayın, İstanbul 1993.
- Taflioğlu, M. Serkan. *Humeyni İran İslam Devrimi, Şah Nasıl Mat Oldu?*, 1. Baskı, Kripto Yayınları, Ankara 2010.
- Takeyh, Ray. *Gizli Devrimler Ülkesi İran*, (çev. Cem küçük), 1. Baskı, Karakutu Yayınları, İstanbul 2009.
- Taslaman, Caner. *Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de İslam*, İstanbul Yayınevi, İstanbul 2011.
- Tekin, Ali. "İran'ın Dış Politikasında Terörizmin Yeri", *Avrasya Dosyası Dergisi*, Uluslararası İlişkiler Ve Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayını, Ankara.
- Türk, Resul. "Türkiye'de Siyasal İslam'ın Örgütlenme Faaliyetleri", *Akademik Hassasiyetler Dergisi*, Cilt:2, Sayı:3, 2015, 119-121.
- Uluslararası Kriz Grubu, "Suudi Arabistan'da Şii Sorunu", *Avrasya Dosyası Dergisi*, Cilt:13, Sayı:3, 2007, 327-330.
- Ulutaş, Ufuk; Furkan Torlak. "Devrimden Demokrasiye Tunus'un Seçimi", *SETA Analiz*, Sayı:46, 2011.
- Uyar, Mazlum. *Şii Ulemanın Otoritesinin Temelleri*, 1. Baskı, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2004.
- Ünal, Bekir. "İran'ın Vekâlet Savaşı Strejisi Ve Suriye'deki Şii Milisler", *Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi*, Sayı:1304, 2015, 1-5.
- Üşür, Serpil. *Din, Siyaset Ve Kadın İran Devrimi*, 1. Baskı, Alan Yayıncılık, İstanbul 1991.
- Veliyev, Cavid. "Suudi Arabistan-İran İlişkileri", (der. Osman Metin Öztürk, Yalçın Sarıkaya), *Kaosa Doğru İran*. (içinde), 2006.
- Watt, W. Montgomery. *İslami Hareketler Ve Modernlik*, İz Yayıncılık, İstanbul 1997.

Yaşaroğlu, Hasan. “Zeydiyye’nin İmamet Görüşü Ve Diğer Bazı Mezheplerle İlişkileri”, *Gümüşhane üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:2, Sayı:3. 2013, 115.

Yegin, Abdullah. *Afganistan Siyasetini Anlama Kılavuzu*, 1. Baskı, SETA Yayınları, İstanbul 2015.

Zorgbibe, Charles. *Körfez’in Tarihi Ve Jeopolitiği*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 1995.

Zubaida, Sami. *İslam, Halk Ve Devlet*, (çev. Sami Oğuz), 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 1994.

İNTERNET KAYNAKLARI

1980-1988 İran-İrak Savaşı:

<http://www.orsam.org.tr/index.php/edu/gencorsam?item=630&s=orsam%7Cturkish>
(01.08.2016)

Abbas Karaağaçlı, Bahreyn Krizi Ekseninde Suudi Arabistan-İran Çatışması:

<http://www.bilgesam.org/incele/1166/-bahreyn-krizi-ekseninde-suudi-arabistan---iran-catismasi/#.WGE95xuLTIU> (02.11.2016)

Atila Sandıklı, Bilgehan Emeklier, İran’ın Dış Politika Vizyonu Ve Jeopolitik Hedefleri:

<http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-173-2014120952iran.pdf>
(02.09.2016)

Bahreyn’de Şiiler Reform İstedi: <http://www.aljazeera.com.tr/haber/bahreynde-siiler-reform-istedi>

(15.09.2016)

Birleşik Arap Emirlikleri: Yemen’de Savaş Askerlerimiz İçin Bitti:

<http://www.aljazeera.com.tr/haber/bae-yemende-savas-askerlerimiz-icin-bitti>
(15.09.2016)

Birol Başkan, Körfezin İran Sorunu: Güvenlik İkileminde Çoklu İlişkiler:

http://www.akademikortadogu.com/belge/ortadogu14makale/birol_baskan.pdf
(10.09.2016)

Caferi'den Mübarek'e Tepki:

http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2006/04/060409_iraq_mubarak.shtml

(02.10.2016)

Cahit Tuz, Suudi Arabistan'da Değişimin İşaretleri:

<http://www.aljazeera.com.tr/gorus/suudi-arabistanda-degisimin-isaretleri>

(16.09.2016)

Cenap Çakmak, Şii Hilali: Efsane Ya Da Gerçek: <http://www.bilgesam.org/incele/202/-sii-hilali--efsane-ya-da-gercek-/#.WGErIRuLTIU>

(20.10.2016)

Ercan Çitlioğlu, İran'ı Anlamak. <http://sam.baskent.edu.tr/makaleler/iranianlamak.pdf>

(11.06.2017)

Farea Al-Muslimi, "How Sunni-Shia Sectarianism Is Poisoning Yemen" <http://carnegie-mec.org/diwan/62375?lang=en>

(19.09.2016)

Göktürk Tüysüzöğlu, "Yemen'de Yeni Bir Vesayet Savaşı Mı?"

<http://politikaakademisi.org/2014/09/28/yemende-yeni-bir-vesayet-savasi-mi/>

(20.09.2016)

Hakkı Uygur, İran Ve Arap Baharı: <http://file.setav.org/Files/Pdf/iran-ve-arap-bahari.pdf>

(14.09.2016)

Hasan Onat, Şiiliğin Doğuşu Meselesi:

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/781/10021.pdf> (15.05.2016)

<http://kureselanaliz.com/2016/05/iranin-kudus-gucu-komutani-kasim-suleymani-felluced/>

(21.08.2016)

http://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/05/130502_suriye_hizbullah (25.08.2016)

İran Cumhurbaşkanı'nın Pakistan Ziyareti: http://parstoday.com.tr/news/world-i9757-%C4%B0ran_cumhurba%C5%9Fkan%C4%B1%E2%80%99n%C4%B1n_pakistan_ziyareti

(26.09.2016)

İran'dan Bahreyn'e Silahlı Direniş Uyarısı: <http://www.hurriyet.com.tr/irandan-bahreyn-silahli-direnis-uyarisi-40120121>

(16.09.2016)

- İsmail Sarı, ABD İşgali Sonrası İran'ın Irak Politikası: <http://www.iramcenter.org/abd-ısgali-sonrasi-iranin-irak-politikasi/> (20.08.2016)
- Jannis Hagmann, Sectarianism instead of revolution: <https://en.qantara.de/content/book-review-sectarian-gulf-by-toby-matthiesen-sectarianism-instead-of-revolution> (13.09.2016)
- M. Saffet Sarıkaya, Dini ve Siyasi Bakımdan Osmanlı-İran Münasebetleri. <http://www.msaffets.com/wp-content/uploads/osmanl%C4%B1-iran-iliskileri.pdf> (10.06.2017)
- Malik Muhammed Ashraf, Pak-Iran Relations: <https://www.thenews.com.pk/print/110365-Pak-Iran-relations> (26.09.2016)
- Manuel Almeida, "The Houthis And A History Of Conflict İn Yemen" <http://english.alarabiya.net/en/views/news/middle-east/2014/09/30/The-Houthis-and-a-history-of-conflict-in-Yemen.html> (19.09.2016)
- Mehmet Ali Birand, Erdoğan'dan Ahmedinejad'a: Bana Takiyye Yapmayın: <http://www.posta.com.tr/erdogandan-ahmedinejada-bana-takiye-yapmayin-mehmet-ali-birand-yazisi-42746> (06.10.2016)
- Mehmet Şahin, Şii Jeopolitiği: İran İçin Fırsatlar Ve Engeller: http://www.akademikortadogu.com/belge/ortadogu1%20makale/mehmet_sahin.pdf (25.07.2016)
- Muhammed Kazım Şeriatmedari: https://tr.wikipedia.org/wiki/Muhammed_Kaz%C4%B1m_%C5%9Eeriatmedari (21.09.2016)
- Mustafa Aydın-tepe, İzzettin Artokça, Yemen: www.tasam.org/.../yemen_raporu.pdf_b7e9f548-3946-4f3d-ac14-b8448ef6b8eb.pdf (18.09.2016)
- Nadir Devlet, İran İslam Cumhuriyeti'ndeki Azerbaycan: https://www.academia.edu/4742118/%C4%B0RAN_%C4%B0SLAM_CUMHUR%C4%B0YET%C4%B0_NDEK%C4%B0_AZERBAYCAN (21.09.2016)

Osmanlı-İran Münasebetleri. <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c22/c220245.pdf>
(08.06.2017)

Ramazan Kılınç, İran Dış Politikasının Evrimi: Körfezde İran-Arap İlişkileri Örneği:
<http://www.libertedownload.com/LD/arsiv/23/17-ramazan-kilinc-iran-dis-politikasinin-evrimi.pdf> (10.09.2016)

Semra Catovic, Arap Baharının Bir Başka Yansıması:
https://www.academia.edu/11007637/Arap_Bahar%C4%B1n%C4%B1n_bir_ba%C5%9Fka_yans%C4%B1mas%C4%B1_Bahreyn (12.09.2016)

Serdar Demirel, Ayetullah Humeyni ve Takiyye:
<http://www.yeniakit.com.tr/yazarlar/serdar-demirel/ayetullah-humeyni-ve-takiyye-13332.html> (05.10.2016)

Serdar Erdurmaz, İran Suriye İlişkileri Nereye Gidiyor?
<http://www.turksam.org/tr/makale-detay/651-iran-suriye-iliskileri-nereye-gidiyor>
(30.08.2016)

Şadiye Ay, Türkiye’de Siyasal İslam: <https://www.mevzuatdergisi.com/2004/11a/02.htm>
(10.10.2016)

Ünal Gündoğan, Geçmişten Bugüne İran İslam Devrimi:
<http://www.orsam.org.tr/files/OA/29/8unal.pdf> (22.07.2016)

Vatsal Chandra, Is Iran Traying To Spread Shia Islam In Afghanistan?
<https://www.thequint.com/world/2016/04/22/is-iran-trying-to-spread-shia-islam-in-afghanistan> (23.09.2016)

Yalçın Sarıkaya, Geçmişten Günümüze İran: Tarih, Siyaset, Toplum Ve Kültür:
http://tasav.org/usr_img/yayinlar/raporlar/dpa_rapor_2_gecmisten_gunumuze_Iran_sarikaya_son.pdf

Yemen Arap Cumhuriyeti: https://tr.wikipedia.org/wiki/Yemen_Arap_Cumhuriyeti
(18.09.2016)

Yemen’de ‘İran-Suud Savaşı’ <http://www.aljazeera.com.tr/haber/yemende-iran-suud-savasi> (16.09.2016)

Yusuf Korkmaz, Irak’ta Şii Gruplar Ve Siyasete Etkileri: <http://insamer.com/wp-content/uploads/2016/03/Irakta-%C5%9Eii-Gruplar-ve-Siyasete-Etkileri.pdf> (22.08.2016)

